T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

NEO-LİBERAL DÖNEMDE DEMOKRASİNİN TARİHSEL MATERYALİST KRİTİĞİ

Cavit Emir GÜNGÖREN

DANIŞMAN

Prof. Dr. Cemile ARIKOĞLU ÜNDÜCÜ

EDİRNE 2024

Tezin Adı: Neo-Liberal Dönemde Demokrasinin Tarihsel Materyalist Kritiği

Hazırlayan: Cavit Emir GÜNGÖREN

ÖZET

Demokrasi, etimolojik olarak halkın yönetimi olarak tanımlanmaktadır. Ancak halk tanımı tarihsel süreç içerisinde birden fazla anlama sahip olmuştur. Demokrasinin toplumsallaşma tarihi, bir bakıma halk tanımının genişleme tarihidir. Demokrasinin ilk görüldüğü Atina toplumunda, halk çok küçük bir zümreye karşılık geliyordu. Verili tarihsel uğraklardaki dezavantajlı katmanların politik katılım bayrağını, başka bir ifade ile seçme ve seçilme hakkını, yatay düzlemde dağıtma amacıyla verdiği toplumsal mücadeleler sonucunda, bu tanım, öncelikle varsıl kentli erkeklere daha sonra yoksul erkeklere ve son olarak da kadınlara doğru yayıldı. Bu yayılma sonucunda genel oy ilkesine dayalı, anayasal güvence altındaki, çoğulcu liberal temsili demokrasiler doğdu.

1980 sonrasında dünyanın birçok ülkesinde, liberal temsili demokrasiler en ussal yönetim sistemi olarak kabul edilmişti. Bunun yanında korumacı refah devleti modeli, yeni bir sermaye birikim biçimine yerini bırakıyordu. Aynı dönem modernizmin düşünce tarzının sorgulandığı ve dönüşüm geçirdiği yıllardı. Bu bağlamda devlet-toplum-birey ilişkileri, kitle hareketleri, politik ve sosyal istençler de değişiyordu. Tüm dünyada, ekonomik temelli politik hareketler, kimlikleri merkeze alan düşünme biçimleri ile ikame ediliyordu. Yöneten-yönetilen ilişkileri bu bağlamda yeniden ele alındı. Bu çalışma, kitleleri harekete geçiren ve politik istençlerin yelkenini dolduran rüzgârın kaynağını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak, 1980'den sonra rüzgârın içeriğini oluşturan nüvelerin yöneten-yönetilen ilişkilerini nasıl etkilediğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Son olarak 1980'den sonra bu ikili arasındaki ilişkiye ışık tutmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Neo-Liberalizm, Tarihsel Materyalizm, Popülizm, Neo-Faşizm

Subject Of Thesis: Historical Materialist Critique of Democracy in the Neo-Liberal Era

Author: Cavit Emir GÜNGÖREN

ABSTRACT

Democracy is etymologically defined as the rule of the people. However, the definition of "the people" has had more than one meaning throughout history. The history of the socialization of democracy is, in a sense, the history of the expansion of the definition of "the people." In Athenian society, where democracy first emerged, "the people" corresponded to a very small group. As a result of the social struggles of disadvantaged layers in given historical moments to horizontally distribute the flag of political participation—in other words, the right to vote and be elected—this definition spread first to wealthy urban men, then to poor men, and finally to women. As a result of this spread, pluralistic liberal representative democracies based on the principle of universal suffrage, under constitutional guarantee, were born.

After 1980, in many countries around the world, liberal representative democracies were accepted as the most rational governance system. In addition, the protectionist welfare state model was giving way to a new form of capital accumulation. This period also saw the questioning and transformation of modernist ways of thinking. In this context, state-society-individual relations, mass movements, and political and social wills were also changing. All over the world, economic-based political movements were being replaced by ways of thinking centered on identities. The relations between the ruler and the ruled were reconsidered in this context. This study aims to reveal the source of the wind that mobilizes the masses and fills the sails of political wills. Additionally, it tries to reveal how the cores that constitute the content of this wind after 1980 affected the relations between the ruler and the ruled. Finally, it aims to shed light on the relationship between these two after 1980.

Keywords: Democracy, Neo-Liberalism, Historical Materialism, Populism, Neo-Fascism

ÖN SÖZ

Öncelikle belirtilmelidir ki bu çalışma, yönetim dizgeleri içerisinde, yöneten-yönetilen arasındaki ilişkiler bağlamında, iktidarı oluşturan elementlerin, yönetilenler lehine en elverişli paylaşımın, demokratik sistemler egemenliğindeki toplumlarda görüldüğü, a-piori kabulünden yola çıkıyor. Demokrasi gerekli midir tartışmasına girmiyor. Aynı zamanda bu çalışmada, demokrasi, donmuş koşullar altında ve uzay boşluğunda ele alınmamaktadır. Tek bir demokrasi olduğu düşüncesinden hareket edilmemektedir.

Bu çalışma, demokrasiye, verili seçenekler arasında, temsil ve katılım yönünden, toplumlar için en uygun yönetim sistemidir şeklinde, indirgemeci ve düzleyici bir bakış açısıyla yaklaşmamaktadır. Öte yandan bu çalışma, sosyal bilimlerdeki en zor iş olan, kavramları tanımlama gibi bir amaç taşımamaktadır. Bu çalışmada, demokrasi, Antik Yunan'dan bu yana sıçramalı ve sarmal şekildeki tarihsel yolculuğu bağlamında ele alınmaktadır. Kimi düşünürler için bu yolculuk genel oy hakkının genişleme yolculuğudur. Genel oy hakkının yolculuğu yaygın şekilde aşağıdan yukarıyadır. Bu yüzden ilk teşekkür genel oy hakkı için mücadele etmiş tüm insanlaradır.

İkinci teşekkür, yüksek lisans ve doktora tezlerimin danışmanı olan PROF. DR. Cemile ARIKOĞLU ÜNDÜCÜ hocamadır. Lisansüstü eğitim hayatımın ilk dersinde, değerli hocamın, yöneten-yönetilen ilişkilerini terazi metaforu ile anlatması, iktidar elementlerinin yönetenlerden yönetilenlere olan tarihsel akışını, terazi kefelerinin birinden bir diğerine geçişi olarak örneklendirmesi, düşünsel bağlamda bu çalışmanın mimarı olmuştur. Ayrıca bir diğer teşekkür, Tez İzleme toplantılarındaki katkılarından ve ilgilerinden dolayı Tez İzleme Komitesindeki değerli hocalarımadır. Son bir teşekkür ise, bu tezi oluşturmak için gerekli olan emeği verebilmemi sağlayan değerli ailemedir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

ÖN SÖZ ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **IV**

KISALTMALAR ..... **VI**

1.BÖLÜM: GİRİŞ **1**

1.1. Analitik Yapı: Konu, Hipotez, Yazın, Araştırma Yöntemi 1

1.1.1. Konu ve Amaç 2

1.1.2. Hipotez 3

1.1.3. Yazın ve Araştırma Yöntemi 3

1.2. Kuramsal Çerçeve: Marksist Demokrasi Teorisi 4

1.2.1. Doğrudan Demokrasi Mi? Atina Örneği 4

1.2.2. Pratiği Önceleyerek Demokrasi: Roma İmparatorluğu 9

1.2.3. Feodalizmden Kapitalizme Sınırlı Temsil Ufku 14

1.2.4. Liberal Temsili Demokrasiye Bakmak 24

1.2.5. Yöneten-Yönetilen Ayrımının İlgası: Marksist Demokrasi Teorisi 29

1.3. Yöntem: Tarihsel Materyalizm 43

1.4. Başlarken: Yöneten-Yönetilen İkiliği: Elitizm Teorisi 55

2. BÖLÜM: DEMOKRASİ VE DEMOS: TEORİ VE PRATİK **63**

2.1. Halk Hareketleri ve Demokrasi İlişkisi 63

2.1.1 Çartist Hareket 69

2.1.2. 1830 Temmuz Devrimi 73

2.1.3. 1848 Devrimi 75

2.1.4. Paris Komünü (1871) 78

2.1.5. 20. Yüzyılda Kitle Hareketleri 81

2.1.6. 1968 Başkaldırısı 85

2.2. Kitle Hareketlerinin Dönüşümü: Yeni Toplumsal Hareketler 88

3. BÖLÜM: NEO-LİBERAL DÖNEMDE DEMOS-KRAT İLİŞKİSİ 94

3.1. Yeni Sağ, Tarihin Sonu, Küreselleşme 94

3.2. Post-Modernizm, Post-Materyalizm, Neo-Faşizm..... 108

3.3. Demos Demokrasiye Karşı 116

3.3.1. "Zafer Turizm"..... 124

3.3.2. "Anneyim, Kadınım, İtalyanım, Hristiyanım"..... 127

3.3.3. "Make America Great Again"..... 128

3.3.4. "Büyük Brezilya"..... 130

3.3.5. "Oradan Buraya Nasıl Geldik?"..... 132

3.5.6. "İnsan Yüzlü Neo-Faşizm" 134

3.3.7. "Uçuk Kaçık Neo-Faşizm" 135

3.3.8. Köksüz Neo-Faşizm..... 136

SONUÇ..... 138

KAYNAKÇA 142

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AK PARTİ	Adalet ve Kalkınma Partisi
BNP	Britanya Ulusal Partisi
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
FPÖ	Avusturya Ulusal Özgürlük Partisi
G7	Group Of Seven
GATT	Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
HAMAS	İslami Direniş Hareketi
IMF	Uluslararası Para Fonu
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İYİP	İyi Parti
LGBTİ+	Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İnterseks +
MEGA	Make America Great Again
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MÖ	Milattan Önce
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NAZİ	Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi
NDP	Ulusal Demokrat Parti
NF	Yeni Halk Cephesi
NL	Kuzey
NSDAP	Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi
ODTÜ	Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OECD	Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü
PVV	Özgürlük Partisi
SPD	Almanya Sosyal Demokrat Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	Sivil Toplum Örgütü

THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
TİP	Türkiye İşçi Partisi
TKP/M-L	Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist
UKIP	Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi
USPD	Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Parti
ZP	Zafer Partisi

1.BÖLÜM: GİRİŞ

Neo-liberal dönemde (1980-…) demokrasi olgusunu ele alan bu çalışmanın ilk bölümü, tezin konusu, amacı, hipotezi, kuramsal çerçevesi ve yöntemi gibi bilgilerden oluşmaktadır. İkinci bölümde toplumsal hareketlere teorik parantez açılarak demokrasinin gelişiminin kitleler ile ilişkisine bakmak amacıyla, demokrasinin tarihsel ve teorik arka planını oluşturan gelişmeler üzerinde durulmaktadır. Üçüncü bölümde post-modernizme, küreselleşmeye ve neo-liberalizme teorik parantez açılarak, demokrasinin bu dönemdeki biçimi çeşitli ülke ve olay örnekleri ile incelenmektedir. Demokrasinin tarihsel işlevi bağlamında yönetenler ile yönetilenler arasındaki ilişkilere odaklanması sebebiyle çalışmaya giriş kısmının sonunda yer verilen bu ikilik ile başlanmaktadır.

1.1. Analitik Yapı: Konu, Hipotez, Yazın, Araştırma Yöntemi

Demokrasi, eski Yunancaya ait olan "Demokratîa" sözcüğünden gelmektedir. Demos [1] ile Krat- [2] kavramlarının birleşimini karşılayan bu sözcük en basit anlamıyla halkın, çoğunluğun yönetimi anlamını taşımaktadır. Öte yandan üzerine uzlaşılan ne halk ne yönetim ne de halkın yönetimi tanımı bulunmaktadır. Halkın yönetimi üzerine kavrayışlar farklı tarihsel bağlamlarda ve ekonomik politik formasyonlarda farklı biçimlere işaret etmektedir (Uslu, 2018: 137).

Demokrasinin etimolojik bileşenlerini, tanımlama güçlüğünden ve değişen tanımlardan bağımsız olarak, demokrasinin odak noktası hem pratik hem de teorik yönüyle bu iki grup arasındaki, politik iktidarı meydana getiren elementlerin bölüşüm ilişkilerini düzenlemek ve yeniden kurmak olmuştur. Bu elementleri, yönetim dizgeleri, anayasalar, parlamentolar, toplumsal mücadeleler, yönetsel aygıta ait kurumlar, haklar, yükümlülükler ve özgürlükler meydana getirmektedir. Daha yalın

[1] Halk
[2] Güç, Yönetim, Hükümdarlık

bir ifadeyle yöneten ve yönetilen ilişkisini düzenleyen ve iktidarı yönetilenler arasında dağıtan tüm unsurlar olarak tanımlanabilmektedir.

1.1.1. Konu ve Amaç

Çalışmanın konusunu temel olarak neo-liberal toplumda politik iktidarı oluşturan elementlerin demos ve krat- arasındaki paylaşımı oluşturmaktadır. Bununla birlikte verili toplumsal uğraklardaki yönetilenlerin politik özne olarak hareket etmeleri ile demokrasi olgusunun gelişimi arasındaki ilişki, demokrasinin tarihsel arka planı ele alınarak ve yönetilenlerin politik ekonomik durumlarından yola çıkılarak ortaya konulmaktadır. Buradan hareketle neo-liberal dönemin demokrasi anlayışının sınırlılıklarına odaklanılmaktadır.

Çalışmanın amacı, demokrasi olgusunun katılım ve temsil bağlamında yönetilenler lehine geliştirilmesinde ve toplum tabanına yayılmasında verili toplumsal politik sınırların dışında kalan enstrümanların rolünü belirlemektir. Başka bir ifade ile neo-liberal dönemdeki yaygın demokrasi anlayışının, yönetim elementlerinin haricindeki kanalların, yöneten ve yönetilenler arasındaki ilişkiyi nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Öte yandan neo-liberal dönem temsili demokrasilerinin manipülasyonlara açık yapısına, seçim tercihleri üzerindeki belirleyici etmenlerine ve sınırlarına dikkat çekmektir.

Bu çalışmanın önemi, liberal temsili demokrasi teorisini tarihsel ve kuramsal arka planına ışık tutmasıyla, toplumsal mücadeleler ile arasındaki ilişkiyi ortaya koymasında ve tarihsel materyalist bir metotla ele alıp eleştirmesiyle literatüre katkı sağlamasıdır. Ayrıca çalışmanın liberal temsili demokrasilerin temsil krizini aşacak, politik iktidarın toplum tabanına yayılmasını ve demokrasilerin otoriter tehlikelerden korunmasını sağlayacak öneriler getirmesi önem taşıdığı diğer bir konuyu temsil etmektedir.

1.1.2. Hipotez

1980 sonrasında neo-liberalizm ile liberal ideolojinin kurucu kodlarına yaklaşılmış, liberalizmin yeni sağ biçimi ile klasik ilkelerine muhafazakâr içerikler eklenmiştir. Bu yeni içeriklerle neo-liberalizm ve post-modernizm ittifakı kurulmuştur. Küreselleşme kurumsallaşmıştır. Demokrasinin temsil ve katılım yönünü geliştiren unsurlar dönüşüme uğramıştır. Temsil olgusunun içeriği ekonomik politik değerlendirmeden kopmuştur. Bu bağlamda çalışmanın hipotezi aşağıdaki gibidir:

Neo-liberalizm, demokrasiyi temsil ve katılma yönünden geriletmektedir. "Demos" ile "Krat-" arasındaki mesafeyi arttırmaktadır.

1.1.3. Yazın ve Araştırma Yöntemi

Kapitalizmin ve onun güncel biçimi neo-liberalizmi ve neo-liberal dönemin yaygın demokrasi anlayışı olan liberal temsili demokrasi teorisini ekonomik ve politik açıdan kritiğini ele alan başlıca çalışmalar Joseph Schumpeter'in (1883-1950) "Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi", Ellen Meiksins Wood'un (1942-2016) "Kapitalizm Demokrasiye Karşı", Richard Lichtman'ın (1931-2018) "Liberal İdeolojinin Marksist Eleştirisi", Ergun Yıldızoğlu'nun (1952-…) "Yeni Faşizm", Carl Schmitt'in (1888-1985) "Parlamenter Demokrasinin Krizi", ve Yascha Mounk'un (1982-…) "Demokrasinin Halk İmtihanı" olarak öne çıkmaktadır. Bunlara ek olarak Mustafa Kemal Coşkun'un "Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler" adlı eseri liberal demokrasi teorisine eleştirel yorumlar getiren çalışmalara örnek gösterilebilmektedir.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmektedir. Yer verilen kuramlar, olaylar ve olgular tarihsel betimleyici ve açıklayıcı bir metotla ele alınmaktadır. Verilerin toplanmasında yazılı literatür taramasından faydalanılmaktadır. Son kertede tez çalışması, elde edilen verilerin yazar tarafından tarihsel materyalist bir metodoloji ile çözümlenmesi, analiz edilmesi ve sentezlenmesi ile meydana gelmektedir.

1.2. Kuramsal Çerçeve: Marksist Demokrasi Teorisi

Tüm köşeleri belirlenmiş bir Marksist demokrasi teorisi olmamasına rağmen demos ve krat- arasındaki ilişkiyi ekonomik temelleri ile ele alması ve egemen sınıflar muhafazakarlaşır tezi sebebiyle çalışmanın kuramsal çerçevesini Marksist demokrasi teorisi oluşturmaktadır. Öte yandan Marksizm'in nüvesinde kapitalizm eleştirisine dair, teoriden pratiğe zengin bir literatür bulunmaktadır. Liberal temsili demokrasi olgusu da bu eleştirilere dahil edilmektedir. Marksist demokrasi teorisi ele alınmadan Sokrates (MÖ 469-399) öncesi siyasal düşünceden başlayarak demokrasinin önemli duraklarına ve düşünürlerine değinilecektir.

1.2.1. Doğrudan Demokrasi Mi? Atina Örneği

Antik Yunan şehir devletlerinde politikanın yurttaşların etrafında olduğu toplumsal ve siyasal koşullar yaklaşık MÖ 7. ile 4. Yüzyıllar arasında görüldü. Bahsedilen tarihsel uğrak arasındaki siyaset biçiminin temel belirleyeni ekonomik alandaki dönüşümde yatmaktaydı. Köleci üretim tarzı ile tahıl üretiminden oluşan artığa zeytincilik ve bağcılık gibi tarımsal faaliyet kolları eklendi. Diğer şehir devletleri ile kurulan deniz ticareti orta sınıfı antik burjuvazi şeklinde tanımlanabilen bir toplumsal katmana dönüştürdü. Ekonomik olarak güçlenen bu sınıf siyasal yapıdaki değişimin habercisi ve taşıyıcısı olacaktı, politik katılım genişleyecek, mülkiyet hakkına yönelik ayrıcalıklar yeniden düzenlenecek, aristokratik oligarşinin hegemonyasının temelleri sarsılacaktı (Akman, 2021: 8-12).

Belirtilen değişime rağmen Antik Yunan dünyasında aristokratik soylular sınıfının etkisinin ortadan kalktığı demokratik polislerin[3] sayısı yok denecek kadar azdı. Demokrasi kavramının önemli hale gelmesi ve Antik Yunanistan'la özdeşleştirilmesi Atina'daki demokrasi deneyimiydi. Atinalı soylu sınıftan gelen Kleisthenes'in reformları ile Solon yasalarının ilahi içeriği dünyevi tonlarla değiştirildi. Anayasa uzmanı olan Solon'un, ödenmeyen borçlar sonucunda

[3] Şehir Devleti

köleleştirmenin engellenmesi, soylular meclisi olan Aeropagus'a denge ve fren mekanizması işlevi görecek 400'ler meclisinin kurulması gibi adımları demokrasinin toplumsallaşması adına önemli katkılar koydu. Solon'dan (MÖ 630-560) Kleisthenes'le (MÖ 570-508) soylu meclisi özel bir mahkeme haline gelirken, tüm erkek yurttaşların yüzde onu karar alma mekanizmasının unsuru oldu. Agora, meclis, mahkeme ve tiyatro alanları politikanın arenasına dönüştü. Bu mekanların ötesinde doğrudan katılım Atina modeline rengini veren asıl tondu. Konuşma özgürlüğü ve yasalar önünde eşitlik ilkesi demokrasinin katılım yönünü zenginleştiriyordu. Öte yandan polisle ilgili işlerin zaman alması bakımından zengin yurttaşların etkinliği daha fazlaydı ancak yurttaşlar arasında yasal bir eşitsizlik yoktu (Uslu, 2022a: 104;Kıralp, 2023: 387).

Atinalıların kısıtlı tanımı bağlamında yurttaş, politik iktidarı meydana getiren üç erkin doğrudan paydaşı ve temel unsuru sayılırdı. Başka bir ifade ile Atina'da demokrasi direkt olarak yurttaşlardan oluşurdu. Her yurttaş Ekklesia'nın[4] doğuştan üyesiydi. Burada kararlar bazen binlerce kişinin oyuyla alınırdı. Yine aynı şekilde yürütme erki olan Boule[5] ve yargı erki olan Dikasterion[6] ayrıksı bir yönetici sınıf olmadan doğrudan yurttaşlardan meydana gelirdi. Halk meclisi, savaş ve barış hallerine ve vergi toplanmasına karar verirdi. Bunların yanında siyasal ve dış politika davalarına bakardı. Yürütme her mahalleden kura ile belirlenen üyelerden oluşurdu. Yürütmenin başı yine kura ile seçilirdi. Esas işlevi yürütme ve yargıyı denetlemek olan halk mahkemeleri üyeleri uzman hukukçular değil kura ile belirlenmiş yurttaşlardı. Kura ile verilen görevlerin geçici ve dönüşümlü olması hiçbir kişinin polis üzerinde otoriterleşmesine fırsat vermiyordu (Güzel, 2018: 220-221).

Öte yandan polisteki egemen gücü elinde tutan askeri yargıçlardan oluşan Strategoi[7] ve şehrin hazinesi üzerinde inisiyatif sahibi olanlar, yönetenler ve

[4] Halk Meclisi

[5] Beşyüzler Konseyi

[6] Halk Mahkemesi

[7] Yüksek Hakimler

denetleyenler başka bir ifade ile Hellenotamiai[8] soylu sınıfların en zengin en üst kimselerinden oluyordu. Politik irade üzerinde en güçlü ve zengin sınıfların egemenliği yadsınamaz bir gerçek olarak duruyordu. Perikles (MÖ 495-429), Alcibiades (MÖ 450-404), Nicias (MÖ 470-423) ve Cleon (MÖ ?-422) gibi liderler bu sınıflardan gelen asil ve zengin kişilerdi. Nitekim Atina modelinin doğrudan demokrasi anlayışı toplumun dörtte biri için geçerliydi. Toplumun kalan büyük dilimi kölelerden oluşmaktaydı. Sokrates'in en yoksul öğrencilerinden Lysias'ın anlatımına göre en yoksul yurttaşın bile en az bir kölesi vardı (Canfora, 2010: 27-29).

Atina toplumunda yurttaş sayılan ve köle olmayan tabakaya bakıldığında mülk sahibi varsıl sınıf genel içinde azınlığı, mülk sahibi olmayan özgür Atinalılar ise çoğunluğu oluştururdu. Mülksüz özgür sınıf kendi emeğini ve ailesinin emeğinin ürettiği kadarını tüketirdi. Atina demokrasisi tüm yurttaşlara tanıdığı yasal haklar ve aşırı davranışlara karşı koruma mekanizmaları ile yoksul özgürlerin sömürülmesine set çekmişti. Yurttaşların altında kalan ve köle olmayan yabancılar şehirden ayrılma kozuna dayanarak sömürü ilişkisinden kurtulabiliyordu. Ancak köleler böyle bir seçeneğe sahip değildi. Politik ve sosyal haklarından yoksun köleler için kaçış alanı yoktu. Atina demokratik sistemi ve toplumsal yapısı yoğun köle emeği ekonomisine dayalıydı. Nitekim Atina anayasası verili mülkiyet rejiminin karakterini titizlikle koruyordu. Ataerkil ve sınıflı toplum yapısı anayasal güvence altındaydı. Mülk sahibi soylu ailelerin kadın üyeleri de mülkiyet hakkından yoksun bırakılmıştı (Croix, 2014: 72, 98, 125, 183).

Atina demokrasisinin demos tanımı ve varlığı kapsama niteliğinden öte gücü ile öne çıkmaktaydı. Dar demos tanımına rağmen Atina'da ortaya çıkan demokrasi teorisi ve pratiği yoksulların ve alt katmanların siyasal sistemi olarak yorumlandı. Bu boyutuyla küçültücü bir anlam atfedildi. Örneğin yöneten ve yönetilen ilişkilerini düzenleyen dizgeleri sınıflandıran Platon ve Aristoteles gibi düşünürler demokrasiyi toplum için en zararlı yönetim tarzlarından biri olarak yorumladılar. Bu iki filozofun

[8] Yargıçlar/Mali Görevliler

aksine demokrasiye olumlu yaklaşan ve demos tanımının ufkunu genişletmeyi savunan görüşler de bulunuyordu (Dinçkol, 2017: 752).

Örneğin Empedokles (MÖ 494-434) demokrat filozoflar arasında yer alır. Üstelik yalnız bir kuramcı değil pratik boyutuyla politikanın içerisindedir. Yaşadığı şehir Akragas'ta post-tiranlık döneminde demokrat ve aristokrat şeklinde ikiye ayrılan politik uzamda demokrat görüşleri savunuyordu. Üstelik demokratların liderliğini üstlenmişti. Kişisel servetini bu uğurda harcamıştı. Ancak bu uğraşı ömrünün sonunda şehirden kovulmasına engel olmadı (Arslan, 2006: 263). Bir diğer demokrasi yanlısı filozoflar arasında sayabilen isim olan Anaksagoras zorunluluğun ve şansın şeylerin ve varlıkların özünü oluşturan etmenler olmadığını savunurdu. Tüm her şeyin özünde her şeyden farklı miktarlarda vardı baskın olan şeyler o şeye ana karakterini veriyordu. Onun bu dinamik ontoloji görüşü sınıfsal değişimler adına siyasal özgürlüklerin yelkenini dolduran bir rüzgâr olarak düşünülmektedir. Kozmolojisinde ahlak ve Tanrı konuları bulunmuyordu. Bu boyutuyla İyonya'nın usçu felsefesinin Atina'ya taşınmasına ve Atina'daki siyasal özgürlükler ortamında demokrasi ve politikanın tartışılmasına katkı koyduğu iddia edilmektedir. Kamusal alanının özel alana hegemonyasını dayattığı poliste, Atinalılar yetenekli hatiplerle ve onları eğiten öğretmenler olan sofistlerle tanışacaktı. En ünlü sofistlerden olan Protagoras (MÖ 490-420) mutlak doğru olmadığını savunarak soylu sınıflardan ve özgür Atinalılardan olamayanların da politikaya dair fikir sahibi olabileceğini vurguluyordu. Protagoras ve Anaksagoras (MÖ 500-428) gibi filozoflarla arkadaş olan Perikles (MÖ 495-429) de politika işlerine aktif katılımın önemine ve Atina'nın gücünün demokrasiden geldiğine inanıyordu. Sokrates öncesinde Atina dışından Demokritos da erdemin ve yönetme becerisinin sonradan kazanılabilecek olgular olduğunu benimseyen, bu noktada aristokrat dönemdaşlarına kıyasla daha eşitlikçi düşüncelere sahip olan filozoflardandı. Demokritos'a (MÖ 460-370) göre özgürlük nasıl köleliğe tercih ediliyorsa demokratik bir dizgede de yoksulluk despotizmin zenginliğine yeğlenmeliydi (Russel, 1997: 156-183;Uslu, 2022a: 104-115).

Demokritos ve sayılanların aksine kökeni soylu sınıflara dayanan Ksenophon (MÖ 430-355) sınıfsal temelleri dışında demokrasinin toplumsal uyumu bozduğunu vurgular. Politik katılımı kitlelerin hizipleşmesini destekleyen bir organizasyon olarak

görür. Toplum içindeki çıkar çelişkilerinin, normları, erozyona uğrattığını ve çoğunluğun politik özne haline gelmesini, halk despotluğu ifadesi ile tanımlar. Filozofa göre bilgisizlerin politik figürler şeklinde rol alması demokrasinin yozluğunun kanıtıdır. Öte yandan yurttaş tanımının paydası sınırlandırılmalı ve politik hak sahibi kimselerin sayısı azaltılmalıdır. Kamu yararını gözeten bilge monarklar çoğunluğun yönetimi yerine tercih edilmelidir. Benzer şekilde İsokrates (MÖ 436-338) de eşitlik ve çoğunluk kavramları yerine yetenek ve birikim ilkelerini öne çıkarır. Demosun kapsamının daraltılması gerektiğini belirtir. Sokrates, Platon (MÖ 428-348) ve Aristoteles (MÖ 384-322) çizgisi ise demokrasiyi liyakat kavramını önceleyerek kavrar. Örneğin Sokrates, polisi ve demokrasiyi tikel değil tümel şekilde ele alır ve yönetimin biçimlerinin ötesinde erdemi temel arkhe olarak sayar. Erdemliliğin azınlık ve çoğunluk verilerine göre değişmediğini benimser. Filozofa göre siyasetin özü önemlidir çünkü düşünüre için siyaset tüm polisin yazgısını tayin eder ve diğer sanatların içinde en önemli sanattır. Dolayısıyla politika, bilgisi olmayanların eline terk edilemeyecektir (Ağaoğulları, 2015: 49, 89).

Platon toplumları ele alırken demirden, tunçtan, gümüşten ve altından doğan kimselerden bahseder. Düşünüre göre yönetim faaliyeti gümüş ve altından doğan insanların yapabileceği bir iştir. Platon bu metaforu iş bölümüne göre sınıflara ayırdığı ideal toplum denklemi içerisine yerleştirir. Platon'a göre toplumda üretenler, koruyucular ve yöneticiler bulunur ve kadınlar, erkekler, çocuklar, köleler, özgürler ve yöneticiler birbirinin işine karışmamalıdır. Çünkü Platon için öğrenme becerisi gelişmiş, doğru değerlendirme yetisine sahip, düzenli ve sakin hayatı olan toplum içinde azınlık olan filozoflar yönetici olmalıdır. Dolayısıyla çoğunluğun iktidar erki üzerinde fikir sahibi olması ve yön tayin edebilmesi bir toplumun mahvolmasına yol açmaktadır. Çünkü özünde eşitlik olmayan unsurların eşit sayılması ve toplumların erdemli şekilde sürdürülmesi için gerekli olan iş bölümü kodlarının çiğnenmesi düzensizlik ve kaosa sebep olacaktır. Öte yandan Platon demokrasinin, yönetici sınıfta olması gereken niteliklerin olmayan kişilerce yönetimi olduğunu ve böyle bir sistemin çok geçmeden tiranlığı ortaya çıkaracağını vurgulamaktadır. Çünkü kitleler, filozof yöneticiler gibi doğru kararlar veremeyecektir (Platon, 2016: 143, 165, 255, 326).

Aristoteles de yönetim kavramını herkeste bulunmayan, beceri isteyen ve teknik bir iş bağlamında ele alır. Politika eserinde yönetim biçimlerini azınlığın ve çoğunluğun iyi ve kötü sapmaları şeklinde gruplandırır. Filozofa göre ortak iyiliği sağlayacak tek kişinin yönetimi krallıktır. Bir kişiden çok olan ama aynı zamanda azınlık bir grubun iyi yönetimi aristokrasidir. Tüm toplumun faydası için çoğunluğun yönetimi politeia'dır.[9] Aristoteles bu saydıklarının sapmaları olarak krallığın-tiranlık, aristokrasinin-oligarşi ve politeia'nın demokrasi olduğunu işaret eder. Tiranlık despotların, oligarşi varsıl azınlığın ve demokrasi de yoksulların yönetimidir. Bu üç sistemden toplumun geneline yarar çıkmayacağını ancak en kötü üç dizgenin içerisinde en az kötü olanın demokrasi olduğunu kaydeder. Diğer yönetim biçimleri gibi demokrasilerde de yasaların varlığını ve uygulanmasını vurgular, eğer yasanın olmadığı bir demokrasi işleniyorsa demagogların manipülasyonlarına dikkat çeker ve böyle toplumları çoğunluğun monarklığı olarak tanımlar. Kurallı, anayasal ve aşırılıkları törpülemiş bir ara model olarak idealize edilen politeia toplumunda yurttaş tanımı daraltır. Birlikte yaşam için gerekli insanlar yerine, devlet yönetimine katılım yeteneği ve olan kimseler şeklinde sınırlandırır (Aristoteles, 1975: 77, 81, 111).

1.2.2. Pratiği Önceleyerek Demokrasi: Roma İmparatorluğu

Antik Yunan'ın demosunu Roma İmparatorluğunda Populus kavramı karşılar. Bu kavram ile yurttaşlar topluluğu ve Roma halkı ifade edilir. İmparatorluğu oluşturan kitlenin çekirdeği familia[10] adı verilen ataerkil birimdir. Babanın iktidarı altında bulunan bu grup kan bağı dışında cliensler[11] ve servuslardan[12] oluşur. Ailelerin genişlemesi ve birkaçının bir araya gelmesi ile Gensler meydana gelir. Kapalı ekonomiye sahip olan Gensler komşuları ile siyasi bir aktör sayılan, aynı zamanda kendi ortak mülkleri ve tapınakları olan Curia'ları kurar. Curia'nın meclisi Roma'nın

[9] Siyasal yönetim

[10] Aile

[11] Yanaşma

[12] Köle

en eski parlamentosu olarak kaydedilir. On adet Curia, Tribus'a tekabül eder (Gözlü, 2022: 311-312).

Roma toplumunun bu üçlü yapısının dışında özellikle cumhuriyet dönemine rengini veren sosyal katmanlar olan Pleb ve Patriciuslardır ve bu sınıflar arasındaki sınıf mücadeleleridir. Patricius sınıfı politik, ekonomik, idari ve dini olarak ayrıcalıklı azınlığı, Pleb'ler ise politik, ekonomik ve hukuki olarak dezavantajlı katmanı temsil eder. Roma Res Publica'sında[13] iktidar kralların yerine bir yıllığına seçilen iki eşit consulde toplanıyordu. Bu consuller aracılığıyla patricius sınıfı toplum üzerinde mutlak egemenliğini örgütlüyordu, plebler önemli haklardan yoksunlardı. *Secessio Plebis In Montem Sacrum*[14] kapsamında plebleri şehri terk etmesi Kutsal Dağda toplanarak kendi devletlerini kurma talepleri üzerine patriciuslar plebleri şehre geri çağırdı. Genel af ilan edilmesi, Tribunus Plebis'in[15] kurulması ve borçların silinmesi gibi şartları kabul etti. Pleb meclisinin kurulması consullerin mutlak iktidarını sarstı. 12 Levha kanunları ile birlikte sınıflar arası evlilik yasağının tasfiye edilmesi, cezaların halk meclislerinde tartışılması gibi kazanımlar ile plebler önemli bir mevzi kazandı. Aynı zamanda pleblerin toplumsal devinimi cumhuriyetin toplumsallaşması ve demokratikleşmesi çarklarının hızlanmasını sağlıyordu. Bu durum Pleblerin dönemin politik aygıtı olan consullerdeki temsil haklarını sosyal bir patlatma sonucu elde ettiği anlamını taşıyordu (Küçük, 2015: 129).

Pleblerin yarattığı toplumsal devinim ile Roma'nın devlet örgütlenmesi, yasa yapım süreci, siyasa pratiği üçlü bir ontolojiye dayanıyordu. Böylelikle üçlü saç ayağına dayalı politik erk, yaklaşık beş asır boyunca güçler dengesi gözetilerek kullanıldı. Veto yetkisi ve Roma halkı içinde diğergamlığı koruyacak müşterek kamu faydası ilkesi bu güç dengesini sağlamanın payandasını temsil ediyordu. Nitekim güçler arasında ahengin bozulması, cumhuriyet uğrağının sonunu getirecekti. Kurumsal yapılanmaya geri dönüldüğünde karşımıza Comitia Centuriata, Comitia Populi Tributa ve Concilia Plebis Tributa çıkar. Bu üç halk meclisinin yanında

[13] Roma Cumhuriyeti veya Roma İmparatorluğu Cumhuriyet Dönemi

[14] Pleblerin Genel Grev Hareketi

[15] Pleb Meclisi

imparatorluk döneminden kalan Senato vardı. Senato, imparatorluktan kalma danışma ve tavsiye görevlerini sürdürüyordu fakat cumhuriyet döneminde resmi olarak yasa yapma gücü bulunmuyordu. Ancak toplanmayan meclisleri temsil etme, yasa yapma sürecinde halk meclislerine yasa teklifi sunulmadan tartışma ve yasalaştıktan sonra halka duyurma işlevlerine sahipti. Bununla beraber cumhuriyet döneminde erkler arasındaki konumu ve gücü dalgalı bir formdaydı (Küçük, 2017: 202-203).

Halk Meclislerine gelindiğinde cumhuriyet rejimine ana karakterini kazandıran üç oluşum öne çıkar. Comitia Centuriata, her birinde 30 Centuria[16] olan Tribuslardan[17] oluşuyordu. Tribuslar da sahip olduğu topraklara bağlı şekilde beş katmana (Centuria) ayrılmıştı. Bu katmanların temelinde askeri birimler yatıyordu. Bunun yanında vergi veren mülksüzler olan Proletari'ye ait bir grup daha bulunuyordu (Tekin, 2008: 206). İlerleyen süreçte Centruia'lık toprak mülkiyetinden kopartılarak kişiselleştirildi. Varsıllar ve yoksullar arasındaki farklar tasfiye edildi, meclis tüm üyelerin eşit oy hakkına sahip olduğu bir kimlik kazandı. Cumhuriyet döneminin diğer iki meclisinden biri olan Comitia Tributa meclisinde küçük magistralar[18] seçilirdi. Plebis Tributa ise demokrasinin en toplumsal meclisi özelliği taşıyordu. Roma Populusunun en büyük kısmını temsil ediyordu. Pleb yasaları ve yöneticileri bu meclis ile seçiliyordu. Roma Cumhuriyetinin meclisleri seçim kararı alma, kanun yapma ve yargılama gibi işlevlerle donatılmıştı. Magistraların çağrısıyla toplanır ve ret/kabul oylamaları ile çoğunluk şartı aranarak karar alırlardı. Roma'nın cumhuriyet döneminde site yöneticilerinin seçimle göreve gelmesi, sistemi, temsili demokrasiye yaklaştırsa da bazı yasama kararlarında görülen plebisit pratikler Roma'nın doğrudan demokrasi uygulamalarını da barındırdığını gösterir. Ancak kölelerin, kadınların ve site yurttaşı olmayan kişilerin politik katılımdan yoksun olduğu düşünülürse demokrasinin toplumsallık seviyesinin kısıtlılıkları olduğu ortaya çıkar. Belirtilmelidir ki Roma yurttaşlığının genişlemesi site yurttaşlığı anlamına gelmiyordu dolayısıyla site dışındaki yurttaş politik haklara sahip değildi. Roma sitesi dışında kalan eyaletler

[16] Yüz kişilik grup, topluluk.

[17] Kabile

[18] Yönetici

merkezden atanan memurlarla yönetiliyordu. Dolayısıyla Roma demokrasisi hem coğrafi hem de beşerî açıdan kapsayıcılıktan uzaktı (Sezen, 2000: 92-94).

Roma cumhuriyetinin demokratik kurumlara sahip olması İyonya veya Atina'daki gibi zengin bir entelektüel ortam olduğu daha net ifade etmek gerekirse kendine özgül bir felsefeye sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Bununla birlikte Roma'nın, zengin Antik Yunan düşünce mirasının üzerine kurulduğu ve Roma'da yunanca eserlerin yaygın şekilde okunduğu yadsınamaz. Bu durum daha çok Roma'nın imparatorluk olması ve felsefeden ziyade hukuka ve kurumlara yani pratiğe odaklanmalarıyla açıklanabilir. Çünkü Roma imparatorluğu geniş bir coğrafyada birbirinden farklı özelliklere sahip halklara hükmediyordu (Ekinci, 2017: 51).

Roma İmparatorluğunun pratiği teorinin önünde tutmasına veya entelektüel soyutlamalara ilgi duymamasına rağmen yeni toprakları imparatorluğa katma ve bu emperyalist eylemleri meşrulaştırma gibi görev onları bekliyordu. Bu noktada Roma'nın mistik misyonu ve Roma yurttaşlığının övgüsü kullanıldı. Bu övgüde aşırı ulusçu bir tavır yerine hümanizm vurgulandı. Roma'nın fetihlerinin barış ve demokrasi ihracı olduğu ve Roma'nın kutsaliyeti ile diğer tüm halklara hükmedilmesi gerektiği ileri sürüldü. Roma'nın erdemleri tüm dünyaya yayılmalıydı. Ülkenin dışarda sürekli savaşıyor olması iç politikada konsolide işlevi gördü böylece buradan bir ulusal birlik inşa edildi, politik erklerin aşağı katmanlarla paylaşılması bu düşünceyi perçinleyen bir diğer gelişmeydi (Ağaoğulları ve Köker, 1991: 14-17).

Yukarıda sayılan emperyalist ve ulusçu hâkim ideolojinin yanında yöneten-yönetilen ilişkilerini düzenleyen görüşlere sahip düşünürler de mevcuttu. Polybius (MÖ 264-146), Cicero (MÖ 106-?), Philon (MÖ 25- ?) ve Seneca (?-M.S. 65) gibi filozoflar bu isimlere örnek gösterilir. Polybius, politik dizgeleri tıpkı Platon'da görüldüğü gibi canlı organizmalar şeklinde ele alır ve günün birinde doğa yasaları gereği mutlaka yozlaşacaklarını *yönetim döngüsü* tanımı ile ifade eder. Yönetim döngüsünü engellemenin tek yolunu, en iyi yönetim biçimleri olarak gösterdiği, aristokrasi, monarşi ve demokrasi üçlüsünden bir karma yönetimle formüle eder. Bu denklemi kurarken düşünsel eylemlerden değil tarihsel deneyimlerden beslenir. Polybius'un üçlü formasyonu denge ve denetim esasından hareket eder. Erkler arası

karşılıklı korku, bağımlılık, yardımlaşma ve birliktelik Roma'nın gücünü oluşturduğunu kaydeder. Halkın temsil organı (tribünler) yöneticileri (magistralar) sınırlarken, senato ise halkın yöneticilere itaat ve saygı göstermesini sağlar. Bu üçlü ontoloji karma yönetimin özünü temsil eder. Senatonun üyelerinin liyakat prensiplerine göre belirlenmesi adaletten yana tavır almalarını sağlar. Kurumlar arasındaki tasarlanan bu ilişkiler ağı ile özgürlüklerin korunacağını belirtir (Zabcı, 2018: 20-22).

Cicero, eserlerinde yönetim biçimleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Politik iktidarın bir kişiye ait olduğu sistemi krallık, halkın kendisinde olduğu sistemleri demokrasi ve en son olarak bir gruba ait olduğu sistemleri aristokrasi şeklinde tanımlamaktadır. Düşünüre göre her dizge kendi koşullarına göre olumsuz yanlara sahipti. Örneğin krallıklarda halk yönetim organizasyonunda, çok edilgen bir durumdaydı. Aristokrat rejimlerde de benzer bir sorun yaşanabilirdi. Öte yandan demokratik düzenlerde alınan kararlar da liyakat ve hakikat esaslarını yerine getiremeyebilirdi. Bununla beraber kralın, adil yönetimden keyfiyete doğru yaklaştığı durumlarda meşruiyetini kaybedeceğini ekliyor ve böyle bir sistemin tiranlık olacağını kaydediyordu. Aristokratların bilge kişilerin haricinde kimselerden oluştuğu durumları ise oligarşi olarak tanımlıyor ve oligarşi ile halk sınıfları arasında yaşanabilecek çatışmalara dikkat çekiyordu. Tüm bu kategorizasyon çalışmalarının sonunda ise sayılan üç sistemden yaratılacak bir karma sistemin ve anayasanın en doğru, istikrarlı ve ahenk içerisinde bir toplum formasyonu oluşturacağını düşünüyordu. Demokrasiden özgürlük, krallıktan güç ve aristokrasiden bilgelik özellikleri birleştirilirse ideal toplum düzenine ulaşılacağını ve toplumun özgürlük ve eşitlik ihtiyaçlarının karşılanacağını belirtiyordu (Sevinç, 2023: 37-38).

Philon, tiranlık ve krallık arasındaki farkı, yasanın varlığı üzerine kuruyordu. Toplumun tümünün doğanın yasasına bağlı kalması gerektiğini savunuyordu. Düşünürün demokrasi tanımı ise kozmik denge tanımına çıkıyor ve bu tarz bir düzende egemen gücün, yasa ve adalet olduğunu belirtiyordu. Demokrasi Philon'a göre herkesin hakkını aldığı bir sistemdi. Avam tabakanın egemenliği olan oklokrosiden ayrılıyordu. Zaten Philon politikaya bilge kişilerin girmesi görüşündeydi. Ancak bahsedilen diğer düşünürler gibi toplumsal tahakküm ilişkileri, hiyerarşi ve cinsiyet

ayrımı gibi konulara yönelik eleştiriyi kapatıyor bu sayılanları doğallaştırıyordu. Bir başka deyişle seçkinci bir populus tanımını izleyip soyut bir adalet tahayyül ediyordu (Uslu, 2022a: 181-182).

Seneca, öncüllerden ayrılarak yönetim biçimlerini hukuki ve kurumsal açıdan ziyade erdem ve ahlak açısından değerlendirdi. Bu çıkış noktasıyla iktidar olma metotları ve meşruiyet kazanma yolları yerine merhamet, ahlak ve hayırseverlik gibi kavramlara odaklandı. Buna rağmen Seneca açık şekilde monarşi yanlısıydı halkı beden, kralı ise akıl olarak kavrıyordu. Dolayısıyla düşünür için halk ile kral arasında bir karşılıklı bağımlılık söz konusuydu. Seneca kralın yanında soylular sınıfının ve bilgelerin de olması gerektiğini ancak bilgelerin iyi ve adaletli devletlerde görev yapması gerektiğini belirtiyordu. Ahenkli bir toplum için anayasa ve dışsal yasal kısıtlamalar yerine yeterli eğitimleri almış, yüksek karakterli kralların doğru tavsiyelerle kullandığı bir iktidar tanımı geliştirdi. Her sınıftan kişinin verili düzene itaat etmesi ve isyanların engellenmesi için elverişli felsefi görüşü benimseyerek Tanrının onlara verdiği rolle mutlu olmasını yığınlara öğütlüyordu. Böylece çubuğu özgürlüklerin tersine doğru yazgıcılığa bükmüştü (Ağaoğulları, 2015: 192-194).

1.2.3. Feodalizmden Kapitalizme Sınırlı Temsil Ufku

Kolektif biçimde halk kavrayışı ve bunun atomları olarak bireylerden oluşan çıkarlar ve haklar içeren yurttaş tanımı modern bir politik paydaş anlamına gelse de politik iktidar ile halk arasında bir köprü kurulması bugüne veya yakın geçmişe özgü bir durum değildir. Temsil olgusunun politik bir anlamı karşılaması oldukça eskidir (Özkan, 2020: 236). İktidar, meşruiyet ve halk arasında kurulan bir bağlantı bağlamında temsil olgusunun tarihsel kökenleri ortaçağa kadar uzanır. Roma İmparatorluğunu takip eden süreçte feodal toplumun derebeylikleri, kiliseleri ve ayrıcalıklı şehirleri, merkezi otoriteye dayalı devletlerin kurulmasını engelliyordu. Başka bir deyişle merkezi iktidarların merkezkaç kuvvetleri önemli ve güçlü birer politik unsurdu. Feodal toplumda krallar vergi koyma, savaşa ve barışa karar verme gibi konularda toprak aristokrasisi ve ruhban sınıfı ile hareket ediyordu. Meclislerde veya toplantılarda köylüler ve serfler yoktu. Feodal toplumun hâkim sınıfları

üzerinden ilerleyen bir temsil mekanizması bulunuyordu (Sezen 2000: 97-97).[19] Bunun yanında kentlerde yasama, vergi kontrolü ve yüksek yargı işlevleri olan meclisler bulunuyordu. Kent üzerinde kesintisiz iktidar bu meclislerin elindeydi. Meclisler, kentin nüfuz sahibi tüccar varsılları olan lonca üyelerinden meydana geliyordu (Huberman, 2013: 77-78). Yeni yeni oluşmaya başlayan kent soylu sınıf güvenlik ihtiyacı sebebiyle egemenliği altında olduğu feodal beylere karşı politik ve ekonomik bağımsızlıklarını kazanmak isteyecekti. Ekonomik gücünü siyasal güçle tamamlamayı hedefliyordu. Bunun asıl sebebi ise feodal sınırların ticari ilişkiler için çok dar olmasıydı (Şenel, 1995: 279).

Ticari ilişkilerin kentlerden başka kentlere uzanması ve bu ağların giderek önem kazanması feodalizmin tahtını sallamaya başladı. Ticari ağlar feodalizmin kale sınırlarını aşarken hümanizm ve laiklik gibi düşünce biçimleri de feodalizmin dinsel unsurlarını başka bir ifade ile kilisenin toplumsal tahakkümünü tehdit ediyordu (Barrington, 1989: 10). Ancak kilisenin politik gücünün sarsılması hümanizmin metafiziksel karanlık karşısındaki zaferi şeklinde düşünülmemeli, nitekim hümanist düşünce insanlarının hepsi inançlı Hristiyanlardı. Kilisenin politik arenada alan kaybetmesinin sebebi daha çok egemen sınıf blokunun içindeki çatışmalardı. Orta ölçekli krallıklar imparatorlukların yaşamını tehdit ederken aynı zamanda halktan rıza alarak iktidarlarını ilahi bir güç yerine dünyevileştirmiş oluyordu. Yani krallara verilen yönetme yetkisi Tanrılardan değil "halktan" geliyordu. 1215 yılında imzalanan ve haklar ve özgürlükler tanımı yıllar içerisinde genişleyen Magna Carta, 1295 yılında açılan İngiliz Parlamentosu buraya 1341'de eklenen Avam Kamarası, Fransa'da açılan Tabakalar Genel Meclisi imparatorların ve papalığın merkezkaç kuvvetlerinin güçlerinin arttığını göstermektedir. Ancak sermaye birikiminin hızlanması ve kapitalist üretim tarzının toplumlarda egemen olması ile birlikte güçlü bir merkezi iktidar ihtiyacının gerekliliği doğdu. 16. yüzyıla gelindiğinde mutlak monarşiler feodal

[19] Bununla birlikte kimi köyler, tarikatlar ve devrimci gruplarda örneğin altıncı yüzyılda Sasani aristokrasisine karşı kolektif mülkiyet üzerinde bir sistem geliştiren Mazdekçi Hareket daha sonra yedinci yüzyıldan itibaren yöneticilerini seçimle görevlendiren, karar alma sürecinin paydasını genişleten Harici topluluklar ve dokuzuncu yüzyılda görülen Karmati hareket adı konulmamış demokratik dizgeler arasındaydı (Uslu, 2019: 139-140).

birimleri ve kent devletlerini bir bir yutmaya başlamıştı. Fakat burada belirtilmesi gerekir ki bu süreç kolay olmamıştı egemen sınıf içi çatışmalarda merkeziyetçi yanlıları ile ademimerkeziyetçiler arasında uzun mücadeleler yaşandı (Uslu, 2022b: 25, 83, 93).

Huberman (1903-1968) bu süreci düzensiz basamakları olan bir merdivenle belirsiz bir hedefe çıkılmasına benzetiyor. Merkezi iktidarların, büyük feodal baronları egemenliklerinin altına almalarının yüzyıllar içinde gerçekleştiğini belirtiyor. Nitekim feodal örgütlenmenin yeni çağa uyum sağlamadığını ve tarihin yasasının işlemeye başladığını; işlevsel olmayan sistemlerin yerini yeni bir düzenin alacağını vurguluyordu (Huberman, 2013: 85). Ancak mutlak krallıklar da tarihin yasasından etkilenecekti. Yükselen ve kendisi için bir sınıf olan burjuvazi toplumda egemen bir güç olarak arkaik rejimin hâkim sınıfları olan aristokrasi ve krallar karşısında nihai zaferine 1789 yılında Fransız Devrimi ile ulaşacaktı. Çifte devrim çağında[20] hem de facto hem de de jure kapitalist üretim tarzı topluma hâkim oldu. Marx'ın deyimiyle *eski toplumun kabuğu kırıldı* (Hobsbawm, 2009: 31).

Yeni toplum bankerler, sanayiciler ve bazı durumlarda üst düzey memurlar ve bunlara ek olarak burjuvazinin politikalarını destekleyen aristokratların oluşturduğu tarihsel blokun hakimiyeti altındaydı. Bu toplumun siyasal rejimi hemen hemen bütün Avrupa'da meclisle sınırlandırılmış anayasal monarşiydi, mülkiyet ve eğitim kriterleriyle sınırlandırılmış oy hakkı bulunuyordu (Hobsbawm, 2003a: 125). Burjuvazi kendi bünyesinde temsil ettiği ve meşrulaştırdığı politik temsili sistemi halkın siyasi egemenliğine bağlasa da demokrasiye ikircikli bir tavır ile yaklaşıyordu. Çubuk demokrasinin toplumsallaşmasından yana fazla büküldüğü durumda, halk sınıflarının hareketliliğinin sonucunda yol sosyalizme çıkabilirdi. Öte taraftan yeni döneme damga vuran liberal fikir ve inançlar toplumdaki yerini koruyordu (Hobsbawm, 2003b: 15).

Marx'ın deyişiyle *"Egemen sınıfın düşünceleri her çağda egemen düşüncelerdir: Yani, toplumun maddi egemen gücü olan sınıf aynı zamanda egemen fikri güçtür"* (Marx ve Engels, 1976: 52). Kapitalizmin de toplumların hem düşünce

[20] İngiltere'deki Sanayi Devrimi ve Fransa'daki Fransız Devrimi ile başlayan süreç.

hem de maddi dünyalarında hâkim niteliğini kazanmasında süreç böyle işledi. Aydınlanma çağı ile birlikte akılcılık, bireycilik ve irade ön plana çıkarıldı. Toplumlara bağımsız olmayı, kendini aşmayı ve yaşamlarına yön veren yasaları bizzat çıkarmaları salık veriliyordu. Dönemin düşünürlerinden Kant (1724-1804) şöyle diyor: "*Her taraftan bağırıyorlar: Aklınızı kullanmayın! Görevliler öldürün! Diyor; papazlar inanın! Diyor; para babaları ödeyin! Diyor"* (Russ, 2011: 199). Bireycilik önünde sonunda burjuvazinin toplum anlayışına payanda oluyordu bireysel çıkarların toplumsal çıkarlara uyum sağlayacağı, kişisel çıkarların peşinde olmanın erdemli ve ahlaklı edimler olduğu savunuluyordu. Aydınlanma filozoflarınca erdem toplumun mutluluğunun yegâne uğrağıydı. Erdemle donatılan bireysel çıkarlar ortak iyiyi inşa edecekti. Akılla yön verilmiş bilim, sanat, sanayi ve ticaret faaliyetlerinin gelişimi ile birlikte yaşam standartları ve zenginleşme artacak, bireysel etkinlikler çoğunlukların yaşam koşullarını uygarlığa taşıyacaktı (Ağaoğulları, Zabcı Çulha ve Ergün 2009: 275). Özgürlük tanımı da bireyciliğin üzerinden yükseliyordu. İnsanın tarih yapıcı ve hayata form veren yönü köpürtülüyordu. Monarklar veya başka bir dışsal unsurun birey iradesi üzerindeki dışsal belirlenemi yerine özgürlükler ileri sürülüyor, ahenk ve rıza kavramlarının uzlaşıyı örgütleyeceği vurgulanıyordu. Yasa koyucu, insanlığın iyiliğine aykırı davranışlarına karşı kitlelerin başkaldırı hakkı olduğunu belirtiliyordu. Sivil toplumun yurttaş onayıyla çoğunluğu temsil edebileceği parlatılıyordu. Rıza olmadan hiçbir hükümet biçiminin toplum üstünde söz hakkı olamazdı. Böylece meşruiyet bireyler üzerinden ilerleyen mekanizma olarak teorize edildi (Beaud, 2003: 39-40).

Yöneten-yönetilen ilişkilerine dair eserler üreten filozofların ana temasına da yukarıda işaret edilen; rıza, meşruiyet ve bu bağlama yerleşen sözleşme, güvenlik, aklın tarih yapıcı rolü gibi kavramlar yön verecekti. Hobbes (1588-1679) meclise veya herhangi bir temsilciler heyetinin egemen olduğu sistemleri öznel çıkarların genel çıkarlara yeğlendiği devletler olarak yorumladı. Monarkın bulunması ise öznel çıkarlarla genel çıkarları ortaklaştırıyordu. Çünkü monarkın varsıl ve kudretli olması toplumun zenginliğine bağlanmaktadır. Öte taraftan çok seslilik tutkuları, kargaşayı ve manipülasyonları getirmektedir. Hobbes, demokrasi ile monarşiyi kıyaslarken örtülü şekilde demokrasiyi anarşiyle eşitlemektedir. Öte taraftan kötü karakterli veya

çocuk yaşta egemenlere de dikkat çekmektedir. Bunun yanında düşünürün toplumsal uzlaşı ve konsensüs vurgusu devlet tanımı ile özdeşleşmişti. Toplumun kendi arasında yaptığı sözleşme ve politik kimliklerinin uzantısı olarak bir kişinin veya heyetin onları temsil etme hakkının olması ile devlet meydana geliyordu. Buradan egemen gücün ödevleri, hakları ve yetkileri doğuyordu. Devletin öncel işlevi ise güvenlikti. Hobbes'a göre korunma iç güdüsü ve korkular toplumları sözleşmeye iten en büyük motivasyondu. Dolayısıyla insanlar varlıklarını korumak için güvenliği inşa edecek bir aygıt istiyordu. Devletsiz doğa durumunda inşalar eşitti ancak bu eşitlik insanları rekabet etmeye ve karşıtlıklara itiyordu dolayısıyla sadece devlet yani sözleşme bu çatışmanın önüne geçecek korkuyu yaratabilirdi (Hobbes, 2007: 97-145).

Locke (1632-1704) ise doğal durumu Hobbes'un aksine anarşi ve kaos tohumlarının yeşereceği bir alan olarak görmez. Düşünürün doğa durumu, iktidarın ve yetkinin karşılıklı eşitlik halinde olmasıdır. Aynı tür tüm varlıkların nimetleri ve yetenekleri kullanım hakkının bir diğerine eşit ve ayrımsız bulunmasıdır. Siyasal iktidar tanımına gelindiğinde, mülkiyet haklarını düzenlemek ve korumak, ölüm cezalarına karar vermek, toplumu dış zararlardan korumak ve tüm politik erk tasarrufunu kamu yararına kanalize etmek anlaşılmaktadır. İdeolog, siyasal iktidar altındaki bireyin özgürlüğünü, kolektif rıza üretilmiş, yasama erkinin yasa ile sınırlandırılmış hükümranlığına bağlamaktadır. Başka bir deyişle mutlak ve keyfi iktidara bağlı olmamak özgürlük sayılmaktadır. Locke, demokrasiyi sözleşme nüansına atıfla, bir arada yaşayan topluluğun yasa yapma ve bu yasaları uygulayacak görevlileri seçmesi şeklinde ifade eder (Locke, 2012: 9-66).

Düşünürün siyasal pozisyonu monarkların ilahi gücünden kopuşa denk gelir. Bu doğrultuda yöneten-yönetilen ilişkileri hukuki ve ekonomik yarar üzerine kurulmalıdır. Ek olarak yargı ve mahkeme süreci monarkın, inanç dünyası da kilisenin tahakkümünden çıkarılmalıdır. Bunun yerine hukuk yollarında bir bakıma güçler ayrılığı, inanç boyutunda hoşgörü ve gönüllülük esas olmalıdır (Watson, 2014: 716). Locke'a göre çoğunluğun rızasını almış kamusal faydanın sularında dümen tutması

gereken politik iktidarın, başlıca hedefleri yaşam hakkının, özgürlüğün[21] ve özel mülkiyet rejiminin garantörü olmasıdır (Birler, 2018: 303).

Aydınlanma düşünürlerinden Spinoza (1632-1677), aklın yasaları ve komutları ile en yararlı en doğru yaşam biçiminin oluşacağını kaydeder. Kimsenin başkasının hakkını almadığı eşitlikçi bir toplum için, herkesin gücünü topluma devretmesi gerektiğini savunur. Böylelikle herkes itaat etmekle yükümlü olduğu yasayı elinde tutmuş olacaktır. Spinoza'ya göre bu demokrasidir: *Gücü altındaki her şeye ilişkin üstün hakka toplu olarak sahip, evrensel insan birliği…* Uzlaşı, barış ve akıl düşünürün demokrasi çözümlemesinde evrensel birliğin sürdürülebilmesi için anahtar kavramları oluşturur (Spinoza, 2016: 235).[22]

Montesquieu (1689-1755) da keyfi yönetime karşı yasalarla belirlenmiş toplum düzenini öne çıkarıyordu ve bu yasaların oluşturduğu çemberin içinde kalan her edimin gerçekleştirilebileceğini ve bunun da özgürlük sayılacağını düşünüyordu. Filozofa göre topluma şekil veren yasalar iklim, gelenekler, eylem biçimi ve din gibi etmenlere göre şekilleniyordu. Montesquieu, yasama ve yürütme erklerinin farklı paydaşlarda olması gerektiğini savunuyordu. Yasasız tek bir kişinin yönetimini despotizm, tek kişinin yasalara bağlı hükümdarlığını monarşi, halkın egemenliğini cumhuriyet, egemenliğin azınlıkta olduğu dizgeleri aristokratik cumhuriyet olarak tanımlamıştı (Çıvgın ve Yardımcı, 2007: 103-107).

Halk egemenliği düşüncesinin gelişiminde önemli katkıları olan bir başka düşünür de Jean Jacques Rousseau'ydu (1712-1778). Rousseau doğa durumundaki insanın herhangi bir mülke sahip olmadığını, ilişkileri düzenleyen normun saf güdüler olduğunu ifade eder. Bir arada yaşamın ana temasının "*Başkalarına en az zarar verecek şekilde kendine iyilik yap"* olduğunu savunur. Bunun yanında medeni yaşamın mülkiyetle başladığını vurgular (Rousseau, 2003: 44 ve 56).

---

[21] Dışsal müdahalelerden (mutlak iktidarlar, kilise hegemonyası ve antikapitalist ideolojiler) yalıtılmış negatif özgürlük anlamında kullanılmaktadır.

[22] Uslu, Spinoza'nın demokrasi tanımının toplumsallığına şerh düşerek düşünürün kısıtlı bir yurttaş topluluğunun politik iktidara de facto katılabildiği 1600'lerin ortalarındaki Felemenk Eyaletlerini idealize ettiğini kaydeder (Uslu, 2022b: 323).

Filozofa göre; *Bir parça toprağı himayesine almış, "Bu Benim" diyebilen ve ona inanacak kadar saf insanlar bulmuş ilk insan, medeni toplumun gerçek kurucusudur.* Düşünüre göre savaşlardan, cinayetlerden ve vahşetlerden kurtulmanın yolu *"Bu haini sakın dinlemeyin, dünyanın nimetlerinin hepimize ait olduğunu ve toprağın kimseye ait olmadığını aklınızdan çıkarırsanız mahvolursunuz."* denilmesiydi (Rousseau, 2003: 64). Savaş halindeyse varsıllar zayıfları toplumsal bir uyuma çağırır, böylelikle yoksullar özgürlük güvenciyle zincire vurulmaya razı olurlar. Politik kurumların zararlarından haberleri yoktur.

> Artık, *"Fakire zincir vuran ve zenginin gücüne güç katan, doğal özgürlüğü geri dönülemeyecek biçimde yok eden, mülkiyet ve eşitsizlik kanunlarının ebediyen sabitleyen, zekice yapılmış gaspları değiştirilemez haklara dönüştüren birkaç hırslı bireyin yararına insanoğlunu aralıksız çalışmaya, köleliğe ve perişanlığa sürükleyen toplum kanunun doğuşuydu* (Rousseau, 2003: 81).

Düşünürün sözleşme ve genel iradenin inşa edildiği toplum betimlemesi yukarıda işaret edildiği şekildedir. Bozulan doğal denge ile birlikte özgürlüklerin geri kazanılması için bir güç birliği formülasyonuna ihtiyaç vardır. Bu birliğin şifreleri tek tek her bireyin canlarını ve mallarını tüm toplumla birleştirdiği, ancak varlıklarının yine kendi buyruklarında kalmasıdır. Düşünür, toplum sözleşmesini şöyle tanımlar: "*Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir ve her üyeyi bütünün bir parçası kabul ederiz."* Bu bütün, tüm yaşamını ve istemini sözleşmeden sağlar. Bütün diğer kişilerin katılımı ile bu sözleşme cumhuriyet olur. Ortaklar birlik olarak halk, tikel olarak yurttaş sayılır (Rousseau, 2013: 15). Filozof, halkın tümünün yönetim işlerinde aktifleşmesini pratik kaygılar bağlamında uygulanamaz olarak görür. Yönetenin çoğunluk yönetilenin azınlık kaldığı durumlar çok küçük devletler için mümkündür. Dolayısıyla yasama işleri ve yürütme işleri ayrılmalıdır. Öte taraftan gerçek bir demokrasi için her bireyin teker teker erdemli olması gerekir. Bu ancak tanrılardan oluşan bir toplumda olabilir. Buradan bakıldığında filozof gerçekten demokrasi rejiminin hiçbir toplumda olmadığını vurgulamaktadır (Rousseau, 2013: 62). Rousseau'nun halk egemenliği, yasa yapım

sürecindeki sürekli ve doğrudan katılım vurgusuna ve bunun üzerine inşa edilen genel irade denklemine dayanır (Heywood, 2016: 133).

Joseph Sieyés de (1748-1836) ulus egemenliği kuramında benzer şekilde halkın yasalar önünde eşitliği, politik temsili, iktidarın bireylerin eritilmesinden oluşan bir pota olması yönünde eserler kaleme alır. Ünlü kitapçığında[23] soylular ve rahipler dışında kalan Tiers État'ın[24] aslında her şey olduğunu ama politik arenada hiçbir şey olmadığını ve bir şey olmak istediğini belirtir. Üstelik bu katmanı burjuvazi ile sınırlı tutmaz. Ama temsil konusunda aktif yurttaşlık pasif yurttaşlık tasnifine gider. Düşünüre göre her kimse devlet ve politika meselelerinde mahir değildir. Yönetim işlerine yatkın seçkinler yoksulların kavramakta zorlanacağı işleri halletmelidir (Işık, 2016: 187;Sarıca, 1983: 98-100).

Halk egemenliği ve ulus egemenliği kuramları politik örgütlenme ve kolektif birlik oluşumu başlıklarında birbirlerinden kopuş gösterir. Halk politik sistemle oluşurken, ulusun kökenleri müşterek mirasta aranır. Ulus, devletin ötesinde bir anlama sahip olur, ulusu paylaşanlar ortak bir tarihten beslenir. Halk egemenliği kuramında bu bilinç yurttaşa taşınır. Yani halk egemenliğinde mekân, ulus egemenliğinde zaman kolektif bütünü oluşturmada belirleyici olur. Yurttaşlık devlet üyeliği ve kurumsal bir süreç iken ulusa dahil olma böyle bir üyeliğe ihtiyaç duymamaktadır. Her iki kavramda psikopolitik düşsel tahayyüller olsa da ulus egemenliği kuramı bunu doğallık içinde salık verebilmektedir (Tarhan, 2009: 21).

Robespierre (1758-1794), demokrasinin, kamusal işlerin halktan yalıtılmış ayrıksı bir grup tarafından, halkın kaderinin halkın dışındaki unsurlar tarafından tayin edildiği bir dizge olmadığı gibi, toplumsal konularda sürekli toplantı halinde olan halkın, doğrudan kararıyla yürüyen bir sistem de olmadığını ifade eder. Robespierre'e göre demokrasi *her şeyi uygun biçimde kendi kendine yapan ve yapamadıklarını temsilcileri aracılığıyla yapan, kendi yaptığı yasalarla yönetilen egemen halkın yönetimidir* (Robespierre, 2016: 59). Benzer bir pratik kaygı Friedrich Hegel'de

[23] Üçüncü Sınıf Nedir? (1789)

[24] Üçüncü Tabaka

(1770-1831) de görülür. Bireylerin, soyut determinasyonuna indirgenmiş, devlet üyeliği kurgusu üzerinden kamusal müzakerelere katılması, toplumun her bir paydaşının işi olarak okunan demokrasi kavrayışı, sivil toplumun kantitatif değerlerine takılır. Bunun yerine korporasyonlar, komünler ve birlikler temsil mekanizmasının örüntüsü üzerinden politik bağlantı kurabilirler. Liyakat ve ehliyet perspektifi de kamusal işlerin isabeti açısından böyle bir aygıtı gerektirir (Hegel, 1991: 248-250).

Düşünür ve eylemci kimliğiyle Robespierre, temsil üzerinden gelişen demokrasiye bir katkı daha koyarak demokrasinin temelinde yurtseverlik, erdem, kamu çıkarlarını önceleme ve eşitlik ilkelerinin yer aldığını belirtir. Öte taraftan halkın temsilcilerinin yani parlamenterlerin yasaya ve halka karşı suç işlediklerinde yargılanmaları ve hesap vermeleri, halkın temsilcilerin faaliyetlerine yönelik bilgi edinme, despotizme karşı direnme haklarının olması gibi düzenlemelerin halk egemenliğini katmerleştiren olgular olduğunu savunur (Robespierre, 2016: 12 ve 59).

Jacques Roux (1752-1794), özgürlük kavramını tümdengelimci ve somutlaştıran düşünürlerdendi. Cumhuriyet kavramına sınıfsal bir pencereden bakıyordu. Daha sonra "Kudurmuşlar Manifestosu (1795)" şeklinde anılacak olan Fransa Konvansiyon Meclisinde yaptığı konuşmasında iktisadi eşitsizliklere dikkat çekiyordu. Roux'a göre siyasal haklar ile iktisadi eşitlik paralel gitmeliydi.

> *"Özgürlük, bir sınıf insan diğerini hiçbir ceza görmeden aç bırakabildiğinde boş bir hayaletten başka bir şey değildir diyordu. Zenginler tekel yoluyla kendi benzerleri üzerinde yaşam ya da ölüm hakkını kullandığında eşitlik boş bir hayaletten başka bir şey değildir. Karşı devrim her gün vatandaşların dörtte üçünün gözyaşı dökmeden karşılayamayacağı emtia fiyatları üzerinden işleyebildiğinde cumhuriyet boş bir hayaletten başka bir şey değildir"* (Roux, 2004).

Fransız Devriminin yönetilenlerden yana kazanımlarını arttırmak isteyen bir düşünür olan Babeuf da (1760-1797) anayasacılığa, cumhuriyete, demokrasiye ve halk egemenliği gibi kavramlara somut tahlillerden ulaşıyordu. Babeuf'a göre post-devrim sonrası yeni düzende anlatıldığı gibi tek bir ulus yoktu. Oy hakkının, varlığa ve vergiye

göre kısıtlanması eşitliğe uymuyordu. Dolayısıyla oy hakkı verilmemiş sınıflara, Fransız ulusu ödevler de veremezdi. Yoksullar için politik özgürlükler avuntudan ibaretti. Yasa eşitliği, herkesin namuslu ve refah içinde yaşadığı kendini gerçekleştirme olanaklarına sahip olduğu, toplumsal bir düzen ile tamamlanmalıydı. Herkes toplum için yarattığı değerler karşısında payını alabilmeliydi. Düşünüre göre dönemin verili koşulları dezavantajlı katmanlar üretmeye devam ediyordu (Babeuf, 2001: 28 ve 31).

John Stuart Mill (1806-1873) genel oya dayalı demokratik yönetimlerin yukarıda vurgulanan boyutunun dışında bir yerden, oy hakkının kısıtlı kaldığı diğer bir konuya dikkat çekiyordu. Mill'e göre demokrasiye doğru atılan adımlarla, anakronik rejimlerdeki iktidarı sınırlama ve özgürlükleri güvenceye alma düşüncesi, bireyi halkın despotizminden korumaya evrilmiştir. Politik iradesini iktidara taşıyabilen çoğunluğun diktatörlüğü, azınlıkta kalanlar için bir tehlike oluşturmaktadır (Mills, 2009: 47-48). Düşünür öte taraftan genel oy hakkının sınırları üzerine de görüşler belirtir. Vergi ile oy hakkının paralel ilerlemesini onaylar. Kilise yardımı alan kişilerin oy hakkı olmasına karşı çıkar. Vergi sisteminin tabana kadar uzanması ile birlikte oy hakkının genişlemesini ve evrensel bir nitelik kazanmasını faydalı görür. Buna rağmen sınıfsal yasalara dikkat çekerek işçi sınıfının oy hakkı kazanması durumunda başka bir çekincenin doğabileceğini ileri sürer. Bununla beraber eğitim ve meslek gibi donanımlara yönelik çarpıcı fikirleri bulunmaktadır. Entelektüel seviyesi yüksek olan kişilerin çoğul oy hakkına sahip olmasını savunur. Kadınların oy hakkına gelindiğinde ise düşünsel yeteneklerinin, erkeklerden aşağıda olmaması ve ticari menfaat sahibi olabilme hakları sebebiyle oy hakkının kadınlara doğru genişletilmesi gerektiğini belirtir. Seçim özgürlüğünü tamamlayacak bir ilerleme olduğunu ifade eder. Bu gelişmelerin oyun niteliğini arttıracağını öne sürer (Mills, 2017: 211- 232).

Alexis de Tocqueville (1805-1859), seçmen paydasının genel oy hakkına yaklaşmasıyla toplumu aşırılıktan kaçındıracağını ve ölçülülük kazandıracağını belirtir. Böylelikle hiçbir politik parti, dernek veya cemiyet toplumun ekseriyetini temsil ettiğini düşünmez. Düşünüre göre demokrasi, halkların hayatlarına egemen oldukça sınıflar birbirine eklemlenecek, şartların ve fırsatların eşitliği filizlenecek, toprak yeniden bölüşülecek, iktidar paylaşılacak, zekâ ve eğitim seviyesi aynı noktaya

gelecek ve toplumu birbirinden ayıran unsurlar tasfiye edilecektir (Tocqueville, 1962: 7 ve 49).

18. yüzyıl sonları ve 19. Yüzyıl başları ile yükselen feminist hareket ve bu dönemi tanımlayan birinci dalga feminizm akımı da oy hakkının toplumsallaşması üzerine eylemsel ve teorik katkılar da bulunmuştur. Kadınların oy hakkı kazanımına odaklanan birinci dalga feminizm düşüncesi, bu hakla birlikte patriarkal tahakkümün sonlanacağına inanıyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) gerçekleştirilen Seneca Falls (1848) toplantısı hak eşitliği için yapılan ilk kadın eylemi olmuş aynı zamanda "Duygular Bildirgesinde" kadınlar için oy hakkı çağrısı yapılmıştır. Süfrajetler 20. Yüzyılın başlarında kadınların oy hakkını elde edebilmesi için duvar yazıları, polisle çatışma ve parlamento duvarlarına kendilerini zincirleme gibi eylemlere imza atmışlardır (Özgün, 2018: 382).

1.2.4. Liberal Temsili Demokrasiye Bakmak

Günümüzde liberal temsili demokrasi azınlık grupların haklarına saygı duyulduğu, toplumda yer edinebildiği ve bir gün çoğunluk olma ihtimalinin önünde herhangi bir engel olmadığı, her sınıftan ve katmandan ve politik tayfın her noktasından unsura, iktidar yolunun özgürlükler bağlamında garanti edildiği çoğunluk yönetimi olarak tanımlanabilir. Demokratik düşüncelerin tarihi toplumsal eşitsizliklerin özgürlükçü kuramlarla evriminin tarihidir (Kışlalı, 2018: 262). Aynı zamanda demokrasinin tarihi genel oy kümesini oluşturan paydanın genişlemesinin tarihidir. Bu tarihsel gelişme oy hakkının önce burjuvazi sonra proletarya devamında kadınlara doğru genişlemesiyle gerçekleşir. Bu denklemde demokrasinin özü egemenliğin topluma ait bir güç olduğu ilkesidir (Şeylan, 1981: 105-106). Bu ilke egemenliğin tek meşru kaynağının ulus olduğu esasına dayanır. Ulus, atomlarının iradelerinin dışında üstün bir varlıktır. Böylelikle doğa üstü tanrısal egemenlik yerini toplum üstü ideye bırakır. Egemenlik tanrısal erkten ulusa geçerken temsil mekanizması doğar. Parlamentolar egemenliğin tek tek bireye ait olmadığı dolayısıyla egemenliğin bölünemez tek ve bütün olduğu düşüncesini taşır. Topluluğu oluşturan kitlenin inisiyatifinin irade devridir (Sezen, 2000: 39). J. Schumpeter (1883-1950), iş

bölümü fenomeninin görüldüğü toplumlarda bu tür bir irade aktarımını *"halkın rolünü hükümeti -ya da sırasında ulusal bir icracıyı yahut hükümet meydana getirecek bir ara müesseseyi- meydana getirmek* şeklinde tanımlıyor. Demokrasiyi kişilerin, politik iktidar için halk oyunu rekabetli şekilde kazanma mücadelesi olarak diğer dizgelerden ayırıyor. Yine de demokrasiyi halk yönetimi şeklinde değil toplumu yönetecek liderleri seçme faaliyeti bağlamında görüyordu (Schumpeter, 1971: 203-205).

Dolayısıyla liberal demokrasi, ontolojik olarak o toplumda yer alan örgütlenmiş partilerin, çıkar gruplarının ve yurttaşların bir potada eritildiği temsil mekanizmalarına bağlı kalır. Bununla birlikte toplumsal aktörlerin, antagonistik yapıları ile var oldukları kamusal alanlar, ilişki içindeki bireyler, meclisin seçtiği politik otorite, siyasal akımlar diğer ontolojik kabulleri oluşturur. Bu model geniş bir karar ve eylem alanı barındırır. Meclisler kararlarını oy çokluğu ile alır. Sorunların çözümü için tek bir otorite bulunur. Kararların meşruiyeti kamusal faydayı yaratan araçsal rasyonellikten doğar. Alınan kararlar müzakere sonucu çıkar dengesini göz eder nitelikte olmalıdır (Tekeli, 2004: 195 ve 198).

Schmitt (1888-1985) temsil aygıtlarını köy halkının ıhlamur ağacı altında toplanıp, toplumsal kararları görüştüğü ve kamusal müzakereler yürüttüğü alana benzetiyor. Ancak pratikten doğan kaygılar ile günümüzde her kararın herkese sorulamayacağını ve bir komiteden medet umulacağını kaydediyor. Düşünüre göre bu zorundalık, "*parlamentolar demokrasinin çekirdeğidir*" düşüncesini bilinçlerde yeri sarsılmaz bir yere koyuyor ve meşhur denklem bu varsayımın uzantısı olarak oluşuyor. "*Parlamento bir halk komitesidir, hükümet de bir parlamento komitesi…*" yani politik iktidar halktan oluşup halka dayanıyor. Fakat Schmitt, bu noktaya bazı şerhler düşüyor. İki seçim periyodu arasındaki sürede meclisin halk tarafından de jure azledilemeyecek olmasını, bu süreçte temsilcilerin halktan bağımsız bir özneye dönüşebileceğini hatırlatıyor (Schmitt, 2014: 52-53). Tocqueville ise demokrasilerde halkın genel iradesinin önüne hiçbir gücün geçemeyeceğini belirtiyor. Düşünüre göre yasalar genel iradenin önlenemez gücünü arttırmakta ve garanti altına almaktadır (Tocqueville, 1962: 61).

Fakat Sartori (1924-2017) liberal temsili demokrasilere içkin başka açmazlara dikkat çekmektedir. Liberalizm ile demokrasi arasındaki paradigma farkına vurgu yapmaktadır. Bu iki disiplinin temel çıkış noktalarının ayrı oluşlarını ifade etmektedir. Liberalizm özgürlükten demokrasi ise eşitlikten doğmaktadır. Demokrasi toplumsal birlikten kurulurken liberalizm yenilikten, bireysellikten ilerlemektedir. Bu farklılaşma liberal temsili demokrasilerin, genel iradeyi düstur eden anlayışı için hep bir soru işareti anlamına gelecektir. Nitekim liberalizm devletin sınırlanması iken demokrasi halkın devlete taşınmasıdır (Sartori, 1977: 234-235).

Genel iradenin liberal temsili demokrasi ile sağlanmasında bir diğer engele Maurice Duverger (1917-2014) dikkat çekmektedir. Günümüz demokrasilerinde halk-milletvekili ve ulus-parlamento arasındaki diyalog süreci zayıflamıştır. Bu ilişkilerin arasına politik partiler girmiştir. Çünkü milletvekilleri halk tarafından seçilmeden önce partilerin yetkili organları tarafından belirlenmektedir. Bu durum ister tek partili rejimlerde isterse de bu durumun örtülü ama aynı şekilde geliştiği plüralist sistemlerde farklılık göstermemektedir. Hukuki temsil teorisinde milletvekilleri önce partilerden daha sonra halktan vekalet almaktadır. Düşünür bazı ülkelerde aday belirleme ve ön-seçim uygulamalarının olduğunu belirtse de bu sistemin hiçbir zaman saf şekilde yapılmadığını belirtir (Duverger, 1974: 454). Öte taraftan liberal temsili demokrasilerin ideal sistemleri olarak gösterilen çok partili toplumlarda temsil işlevinin aygıtları olan partilerde birbirine benzeşme giderek artmaktadır. Bu tür sistemlerde politik tayfın aşırı kutupları sistem dışında bırakılmıştır. Derin çatışmalar, zıtlıklar ve anlaşmazlıklar partilerin merkezde buluşması ile tasfiye edilmiştir. Mutediller, aşırı görüşleri politik yaşamlarını tehlikeye atan odaklar olarak görmektedir. Böylelikle birçok Batılı ülkede muhafazakâr demokrat, cumhuriyetçi muhafazakâr ve liberal demokrat gibi birbirinden ayırt edilmesi güç partilerin iktidar yarışı, çok partili yaşam olarak halkın önüne koyulmakta ve seçimler aynı rengin farklı tonlarına sıkıştırılmaktadır (Duverger, 1969: 247-249).

Heywood (1952-…) liberal demokrasinin üç ilkesini ileri sürerken yukarıdaki vurguyu sürdürür. En nihayetinde böyle bir dizgenin temsil ve dolayım mekanizmalarını barındırdığını ifade eder. Bu temsil denklemi tek kişi tek oy, tek oy tek değer şeklinde kabul edilir. Yani yapılacak düzenli ve serbest seçimlerin önemi

vurgulanır. Öte yandan diğer bir ilke olarak bu seçimlerin rekabet ve tercih özgürlüğü çerçevesinde gelişmesi gerekir. İnançsal, ideolojik ve felsefi çatışmalar ve yarış içindeki politik partilerin bir arada varlığı hoşgörü ve çoğulculuk ile sağlanır. Bir diğer ilke devlet ile sivil toplumun ayrımına ve politik iktidar üzerindeki içsel ve dışsal denge aygıtlarının muhafaza edilmesine dayanır (Heywood, 2013: 57).

Robert Dahl (1915-2014) yöneten-yönetilen ilişkileri arasındaki mesafeyi kısaltmak için idealize ettiği ilkeleri "*Poliarşi*" terimi ile açıklar. Düşünür verili hükümeti bir yöne doğru bükmeyi hedefleyen organizasyonların, birden fazla iktidar hedefi olan partilerin, çıkar gruplarının, konsensüslerin, uzlaşmaların olduğu dizgeleri, 19. Yüzyılın temsili demokrasilerinden ayırarak çok kişinin yönettiği, yurttaşların sınırlı oy kullanmaktan fazlasına sahip olduğu bir teori geliştirdi. Poliarşik demokrasilerin 6 ilkesi bulunuyordu.

1- *Seçimle belirlenmiş memurlar.*
2- *Özgür, adil ve sık sık yapılan seçimler.*
3- *İfade özgürlüğü.*
4- *Alternatif bilgilenme kaynaklarına erişim.*
5- *Kurumsal özerklik.*
6- *Vatandaşların dâhil edilmesi* (Dahl, 2010: 99).

Bu maddeler açılacak olursa, anayasal güvence altında zor kullanmadan yapılan seçimler yoluyla iktidarın oluşması, yurttaşların ceza tehlikesi olmadan istediklerini ifade edebilmeleri, diğer bir kimseden, gazeteden, uzmandan veya herhangi bir kaynaktan haber alabilmesi, özgür bilgi edinme kaynaklarının olması, yurttaşların haklarını korumak ve elde edebilmek için örgütlendiği kurumların bağımsız olması, toplumdan her bir kişinin aday olma, seçme-seçilme ve kararlarını özgürce dile getirmesi ve bu sayılan öncüllerin o ülkede ikamet eden her kişiye eşit ve koşulsuz dağılımı gibi ilkeler poliarşik demokrasilerin elementlerini meydana getirmektedir.

Demokrasiyi oluşturan kuramlar, uygulamalar, mücadeleler ve kurumlar soyut eşitlik-özgürlük anlayışı ve temel insan hakları bağlamında şekillendi. Ancak yukarıdaki formülasyonu oluşturan her sınıfın örgütlenme özgürlüğü ve iktidar olma

iradesi için bu tanımın ufku yeterli değildi. Liberal fırsat eşitliği ve özgürlük bakış açısına somut eşitlik talepleri eklendi. İktisadi eşitsizliğin olduğu koşullarda özgürlükler ve haklar da eşit kullanılamıyordu. Başka bir ifade ile ekonomik olanaklardaki kısıtlılıklardan dolayı kâğıt üzerindeki özgürlüklerin ve hakların eşit kullanılamaması ile devlet özgürleştirme işlevini üstlendi. Devlet, iş bulma ve istihdam yaratma, emek rejimini iyileştirme, kültür ve eğitim desteği sağlama, sağlık ve barınma şartlarını geliştirme, grev ve toplu iş sözleşmesi hakkı tanıma gibi ödevler edindi (Şeylan, 1981: 109-110).

21. yüzyılda liberal temsili demokrasi halkın politik katılımı için meta model olarak kabul edilse de ekonomi politik paradigmanın dışında radikal demokrasi teorileri tarafından temsil yeterlilikleri eleştirilmiştir. Örneğin, Chantal Mouffe (1943-…) için politik sorunlar bir grup uzman tarafından çözülecek teknik sorunlar değildir. Bunun ötesinde hep var olan çelişki ve çatışmaların arasında bir seçim yapmayı gerektiren kararlar barındırır. Liberal çoğulcu okumaların amentüsü, bu sonsuz ihtimal örüntüsünün içinde rasyonel seçeneği bulmaktır ancak düşünür bu seçeneğin gerçekleşmediğini ifade etmektedir. Toplum içinde sonsuz perspektifte değerler kümesi bulunmaktadır. Ancak kesintisiz uyum bu kümenin yekpare bir formda oluşmasıyla mümkün olabilmektedir. Evrensel konsensüsün rasyonalite sınırları, karara bağlanılamayan paydada karar verme zorunluluğunu işaret eden antagonizmanın kaçınılmazlığı sebebiyle ortaya çıkmaktadır. Yani teorisyene göre varılan her karar antagonizmasını içerecek ve toplumlar tüm paradigmalar bir potada eritilmediği sürece, liberal tezin toplumsal uzlaşısına ulaşmamış olacaktır (Mouffe, 2015: 23).

Jürgen Habermas (1929-…), politik iktidardan bağımsız bir kamusal alan olduğunu işaret eder ancak bu alanın devlet ve şirketler tarafından işgal edildiğini vurgular (Uslu, 2018: 147). Habermas, kamusal alanı toplumsal kararlara ilişkin müzakerelerin yürütüldüğü, katılımın eşit olduğu, paydaşların sorgulama ve ifade özgürlüğünün ve karşılıklılık hakkının bulunduğu, geniş halk katılımının sağlandığı, tartışma ve haberdar olma esaslarının benimsendiği, güç ve iktidarın eşit dağıtıldığı ve toplantılar sonunda uzlaşı zemininin kurulduğu bir mekân olarak teorize etmektedir. Düşünüre göre böyle bir pratik, halk egemenliğini inşa etmektedir. Böylelikle

demokrasi yöneten-yönetilen ilişkilerini düzenleyen bir sistemden ziyade halkların bireysel ve kolektif kimlikleriyle, kendi yaşamlarını belirleyen normlar üzerinde bağlayıcı bir güce dönüşmelerini imgelemektedir (Coşkun, 2007: 47-48).

1.2.5. Yöneten-Yönetilen Ayrımının İlgası: Marksist Demokrasi Teorisi

Marksizm'in demokrasi ile ilişkisi, temel ilkelerini hayata geçirme boyutuyla demokrasinin gerçekten tesisi ve demokrasinin çağdaş biçimlerini burjuva şeklinde tanımlayarak içerik ve uzam olarak eleştiri getirilmesi olmak üzere iki farklı bağlamdadır. Marksist çevrelerden bazıları demokratları proletaryayı nihai hedeften, sosyalizmden ve devrimden uzaklaştıran birer odak olarak görerek uzak dururken bazı Marksistler özellikle radikal demokratları birer politik ittifak olarak benimsediler. Marx ise konu demokrasi olduğunda pergelin sabit ucunu her zaman toplumsal sınıflara yerleştiriyordu. Toplumdan, sınıfsal ayrımı iğdiş etmeyi bir ön koşul olarak kabul etmesi ile radikal demokrasi teorilerinden ayrılıyordu. Ancak yine de kategorik bir kopuş, dört köşesi belirlenmiş bir teori bulunmuyordu. Richard Wolff (1942-…) Marksist demokrasinin diğerlerinden ayırt edici yönünün; salt nasıl sorusuna cevap veren yani doğrudan demokrasi, temsili demokrasi açılımlarına kanalize olmayan, aynı zamanda sadece kim sorusuna yönelik katılım kriterleri çözümlemesine sıkışmayan, demokratik dizgelerdeki nesnelerin neden katılacağına içkin açık ve eleştirel bir yaklaşım sergileme iddiası olduğunu ifade eder. Demokratik karar alma süreçlerinin içerisine sınıfsal yapıları ve işçi sınıfı çıkarlarını yerleştirir. Sınıf, ekonomik ayrışmanın bir kavramı iken iktidarla ve demokrasiyle bir bağ kurulamayabilir ancak Marksizm'de bu iki farklı toplumsal süreç paydasının birbirini beslediği kabul edilir (Wolff, 2003: 123, 124, 125, 132).

Her ne kadar sistematik bir demokrasi kuramı ileri sürülmemiş ve demokrasi tartışmaları sadece yukarıdaki ayrımlar kapsamında ele alınmışsa da Karl Marx ilk çalışmalarından bu yana doğrudan demokrasi modelini idealize ediyordu. Temsil kavramını devletin yok oluşunu merkeze alarak eleştiriyordu. Halkların türdeş çıkarlarını öncelemesiyle ve dayanışma ağlarını örgütlemesiyle yönetilen-yöneten ayrımının tasfiye edilmesini, genel çıkarın siyasallaşmasının ortadan kaldırılmasını ve

son çözümlemede politik iktidarın sivil toplumdan ayrıksılığının son bulmasını hedefleyen, gerçekten demokrasi görüşünü benimsiyordu (Bottomore, 1993: 122).

Demokrasi böyle bir paradigma ile kavrandığında liberal okumaları tersyüz etmektedir. Çünkü Marx'ın özgül görüşü yöneten-yönetilen ilişkilerini ve sınıflı toplum biçimini yeniden üreten bakıştan ayrılarak, demokrasiye devletin sönümlenmesinin aracı olması ödevini yükler. Düşünür için devlet, tikel açıdan insanlardan kopartılmış toplumsal faaliyetlerin politik biçimde özel bir aygıta verilmesi anlamını taşımaktadır. Yani Marksist demokrasinin temel şiarı halktan alı konulmuş hakların asıl sahibine bu amaçla örgütlenmiş mekanizma eliyle geri verilmesidir. Dolayısıyla Marksist demokrasi tartışması devlet ve sınıf kavramlarından ayrı düşünülemez (Savran, 1987: 52-53).

Marksist teoriye göre devlet, sınıf çatışmalarını frenlemek için ama aynı zamanda bu çatışmadan beslenerek, bu çatışmanın merkezinde doğdu. İktisadi yapıda egemen sınıfın aygıtı olarak sömürülen ve ezilen sınıflar üzerinde boyunduruk kurma mekanizması oldu. Antik Yunanda kölelerin üzerinde hâkim olmak için köle sahiplerinin, feodal toplumda serflere egemen olmak için feodal beylerin, kapitalist toplumda modern temsili devlet eliyle ücretli emeğin sömürüsü için egemen sınıflara hizmet etti (Engels, 1990: 178). Kapitalist toplumla birlikte gelişen iş bölümü ve uzmanlaşma yöneten-yönetilen arasındaki mesafeyi daha net çizgilerle birbirinden ayırarak, insan faaliyetleri, belirli şekilde sabitlendi. Emeğin kendi üretimi, insanlara hükmeden, dışsal ve kendi kontrolünde olmayacak şekilde özel ve ortak çıkar arasında bir güç haline geldi. Devlet hem bu iki unsurun arasındaki çelişkide, ortak çıkarın imgesi olarak adlandırılsa da hem özel çıkardan hem ortak çıkardan bağımsız şekilde kan bağı, ortak dil, geniş kapsamlı iş bölümü ve diğer bağların yanıltıcı ve kurgusal bir özellik taşırken hem de iş bölümünün koşullandırdığı ve yığınları ayrıştıran, birinin diğeri üzerinde egemenlik kurduğu sınıfsal niteliğini korumaktadır. İktidar mücadeleleri, demokrasi, monarşi ve aristokrasi tartışmaları, oy hakkı için verilen savaşım, gerçek mücadelenin büründüğü yanıltıcı formları temsil etmektedir. Siyasal iktidar üretim tarzı hakimiyetini takip etmektedir ve buradaki mücadeleden etkilenmektedir. Her sınıf toplumsal iktidarını bu yolla kazanmaktadır (Marx ve Engels, 2013a: 41).

Hâkim sınıf içerisindeki iktidar değişiklikleri devletin niteliğini ve kimliğini değiştirmemektedir. Bu dönüşümler iktisadi değişimin getirdiği hükmetme beceresiyle, devlet aygıtının bir sınıftan başka bir sınıfa geçmesi şeklinde üstyapı unsuru olarak tanımlanır. Marksist görüşte, devlet, hâkim üretim tarzı ve hâkim sınıfa göre şekil alır. Çünkü devlet, din, aile, hukuk ve ahlak kodları gibi tikel üretim tarzları içinde görülür (Engels, 2016a: 19;Marx, 2013a: 112). Devlet, Marx'ın erken dönem yazılarında yabancılaşmanın biçimi, sonucu ve kurumu iken ilerleyen yıllarda yukarıda bahsedilen üstyapının bir unsuru olarak görülmüş ancak her zaman diğer üstyapı unsurları arasında daha çok yer ayrılan niteliğini korumuştur. Bu durum devletin temel ile üstyapı arasında ana belirlenim odağını, dağıtan ve toparlayan otorite olmasından kaynaklanmaktadır. Her türlü politika devletin etrafında yürütülürken ideolojik süreçler devletin prizmasından geçmektedir. Üretim tarzı ile üstyapı arasındaki etkileşimin en yoğun olduğu alan devlettir (Çulhaoğlu, 1997: 185-186).

Örneğin anayasal cumhuriyet burjuva egemenliğindeki kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu toplumların yönetim dizgesidir. Fakat parlamenter cumhuriyet monarşiye yeğ tutulmaktadır. Hatta proletaryanın ve köylülüğün, burjuvazi ile parlamento ve genel oy için savaşımı yararlı görülmektedir. Ancak siyasal hakları ekonomik haklarla birleştirmeyi ve proletaryanın topluma rengini veren asıl ton olmasının altı çizilmektedir. Nitekim bahsedilen sistem içerisinde son kertede, yöneten azınlık-yönetilen çoğunluk denklemi değişmemektedir. Bu tür ilişkilerde çoğunluğun iktidar değişimine katılımı, azınlıkların, devlet kurumunu ve iktidarını kendi çıkarları doğrultusunda kullanımını engellemez. Çoğunlukla yönetilen kitleler azınlık çıkarlarını savunduklarının farkına varmazlar çünkü azınlıklar tüm halkın temsilcisi olduklarını iddia ederler ve bu şekilde aldıkları kararlara direnç unsuru oluşmasının önüne geçmeye çalışırlar (Marx, 1993: 33;Engels, 2016a: 20).

Marx, proletaryanın iktidar formülasyonunda devletin yukarıda bahsedilen işlevinin altını çizmektedir. Proletaryanın sınıfsal çıkarlarını tüm toplumun ortak çıkarları olarak dayatması gerektiğini belirtir. Proletarya ve burjuvazi arasında kalan katmanları burjuva düzenine muhalif odaklar haline getirmesini vurgular. Marx'a göre proletarya ancak köylülüğü ve küçük burjuvaziyi kendi öncülüğünde örgütleyerek sınıf iktidarını inşa edebilir (Marx, 2016a: 60). Aksi halde kazanımların

sürdürülemeyeceğini ve proletaryanın politik sahnenin dışına itileceğini savunmaktadır. Fransa'daki 1848 devrimini ve sonrasındaki gelişmeleri sınıf ittifakları ve öncülük konusunda bir örneklem olarak ele aldığında, yaşanan gelişmeleri, proletaryanın etkinliğini yitirdiğinde burjuvazi, burjuvaziyi destekleyen varsıl aristokrasi, orta sınıflar, köylülük, küçük burjuvazi ve ordunun oluşturduğu blok karşısında güç kaybettiğinden bahsetmektedir (Marx, 1993: 34).

Bunlara ek olarak Engels, genel oy ilkesinin kabul edildiği burjuva demokratik cumhuriyette proletarya partilerinin ödev ve sorumluluklarını diğer demokrasi savunucularından ayırmaktadır. Arkaik rejimin unsurlarının hortlamaması için yukarıda Marx'ın işaret ettiği gibi proletarya, politik açıdan etkin ve örgütlü olarak demokrasiyi ileriye taşımak için faaliyette olmalıdır. Proletarya partileri bu konuda kararlı ve tutarlı davranarak cumhuriyetten geriye gitmemeli kendi ülkelerine ek olarak Avrupa'nın her yanındaki proleter mücadeleyi önemsemeli ve katkı koymalıdır (Engels, 1992: 52-53). Öte yandan proleterlerin, burjuva demokratik cumhuriyetin eşitlikler ve özgürlükler çerçevesiyle yetinmemesi gerektiğini ve bu kavramları burjuva anlamlarından kurtarması gerektiğinin altını çizmektedir. Bu iki sınıfın feodalizme karşı olan mücadelesindeki paralelliği vurgulamakla birlikte kapitalist toplumdaki uzlaşmaz çelişkilere odaklanmaktadır. Proletaryanın olgunlaşması için egemen bir burjuva düzen olması gerekse de proletarya, burjuvazinin sınıfsal ayrıcalıklarının kaldırılması istencinin yerine sınıfların kendisinin kaldırılmasını ana hedef olarak görmelidir. Demokratik haklar cumhuriyet çerçevesi içinde hapsolduğu durumlarda, burjuvazi sadece devlet alanında eşitlik düşüncesini benimseyecektir. Aksine proletarya eşitlik kavramını ekonomik ve toplumsal olarak ikili bir anlam taşıyan yapıda ele almalıdır (Engels, 1995: 124). Çünkü demokratik cumhuriyette servet ayrımının resmi olarak tanınmadığını fakat bununla birlikte sermaye gücünün güven altında olduğunu ileri sürmektedir. Proletarya, böyle bir sistemde kendi olgunluğunu genel oy ilkesi bağlamında göstermelidir. Kendi öz örgütüyle genel oy hakkı termometresini, sınıfsal çıkarlar noktasında kaynama noktasına getirerek verili politik mücadele kanallarını aktif etmesi gerekmektedir (Engels, 1990: 178).

Proletaryanın, tek talebini siyasal ve yurttaşlık hakları ile sınırlı tutmayarak mesai saatlerinin sınırlandırılması, işçilerin sermaye sahiplerine karşı korunması,

hayat standartının garanti edilmesi ve Yoksulluk Yasasının kaldırılması, serbest rekabet ve serbest ticaret uygulamalarının lav edilmesi gibi ilkeleri savunmasını vurgulamaktadır (Engels, 2013a: 236). Çünkü Engels'e göre devlet, mülk, toprak ve sermaye sahibi sınıfların, sömürülen sınıflara yani köylülere ve proletaryaya karşı örgütlü ve birleşik gücünü temsil etmektedir (Engels, 2013b: 74). Öte yandan Marksizm'in toplumsal dönüşüm modelinde kapitalist toplumun kendi mezar kazıcılarını ürettikleri, burjuvazinin antagonizmasını beslediği ve bu anti sınıfın olgunlaşmasıyla doğanın yasaları gereği burjuvazinin hakimliği yıkıma doğru sürüklenmektedir. O yüzden salt politik alanda mücadele vermek ve tek istenci burada sınırlı tutmak Marksizm'in nihai demokrasi çözümlemesine uymamaktadır (Engels, 1979a: 33). Marx da benzer şekilde ekonomik ve siyasal taleplerin paralelliğini savunmaktadır. Düşünür için yasalar önünde eşitlik, politik özgürleşmenin, yurttaşlık haklarının bir boyutunu oluşturur. Fakat politik özgürleşme insani özgürleşmenin kendisi değildir. Marksist teoride politik özgürleşme, insani özgürleşmenin bir uğrağı ve kategorisidir (Marx, 1997: 10-28). Düşünüre göre; *Politik özgürleşme başlı başına büyük bir ilerlemedir, genel olarak insani özgürleşmenin son biçimi olmasa da bugüne kadarki dünya düzeni içinde insani özgürleşmenin son biçimidir* (Marx, 1997: 20). Marx ve Engels özgürlükler için şöyle diyor:

> *Bir insan hakkı olarak özgürlük, insanlar arası birlik ve beraberliğe, dayanışmaya değil de insanın insandan koparılıp yalıtılmasına dayanır; bir tecrit hakkı olarak, herkesten ayrılıp kendi içine kapanan bir sınıfın kayıtlanmış bireyin hakkıdır* (Marx ve Engels, 2013b: 59). Oysa Marx için *yalnız topluluk içinde bireysel özgürlük olanaklıdır. Evvelce topluluğun yerini ne tutmuşsa (devlet vb.), orada bireysel özgürlük salt egemen sınıfın kucağında yetişen bireyler için, onlar salt egemen sınıfın bireyleri olduklarından ötürü var olmuştur* (Marx ve Engels 2013b: 60).

Burada Marx'ın yöntemine dair bir parantez açılması gerekmektedir. Çünkü Marksizm'in metodolojisi sıklıkla ekonomik determinizmle karıştırılmaktadır.

Marx'ın temel-üstyapı[25] etkileşimine dayanan okuması salt ekonomik indirgemecilik değildir. Düşünüre göre, bireylerin ve toplumların değerleri, düşünceleri, hisleri tarih içindeki uğraklarından etkilenmektedir. İnsanların bilinç seviyeleri, düşünme tarzları ve yaşamları bulundukların toplumun iş bölümü ve güç ilişkilerine göre şekillenmektedir. Kişiler istesin veya istemesin, insan doğasını büyük ölçüde biçimlendiren bizzat bireyin içindeki toplumdur. Hiçbir kimse toplumdan izole tek başına yaşayamadığı için, içinde bulunduğu toplumun ve o toplumun üretim tarzının etkisindedir (Silier, 2021: 111-112)

Yukarıda vurgulandığı gibi sınıflı toplum yapısı iğdiş edilmeden devletin varlığı lav edilemeyecek dolayısıyla özgürlükten bahsedilemeyecektir. Marksist devlet tanımı hatırlanacak olursa devlet bir sınıfın diğer sınıfı sömürürken kullandığı zor aygıtıdır, dolayısıyla tekil bireyin özgürleşmesinin, koşulunun tüm toplumun özgürce gelişimine bağlı olduğu bir birlikte, böyle bir aygıta gerek kalmayacaktır (Marx ve Engels, 2015: 68). Ancak Marksizm'de devlet sadece bu bağlama ve bu tanıma hapsedilerek tüm devlet biçimleri ve yönetim sistemleri aynı torbaya konmamaktadır. Toplumların özgürleşmesi için tarihsel gelişme çizgisi ileri sürülmüş, bu doğrultuda yöneten-yönetilen ilişkileri tasnif edilmiştir. Örneğin burjuva demokratik cumhuriyet diğer yönetim dizgelerinden ayrılmaktadır.

Engels'e göre burjuva cumhuriyetler, monarşilerden önce gelmektedir. Düşünür, ifadelerinde Fransız Devriminin kazanımlarına, demokratik ülküler olarak yer veriyor. Ve bunlar İnsanoğlunun doğal özgürlük susuzluğunun bir patlatması şeklinde tanımlanıyor. Tüm mutlakıyet yanlıları, amansız bir düşman olarak değerlendiriliyor (Marx ve Engels, 2008: 32). Fakat Marx bu konuda şerh düşerek siyasal yapının halkı yaratmadığını, halkın siyasal yapıyı yarattığını vurgular. Düşünüre göre *demokrasi insandan hareket ediyor ve devleti insanın bir nesnelleşmesi olarak düşünüyor.* Demokraside insan, yasanın varoluşu değil, insanın varoluşu olarak karşımıza çıktığını ifade ederek insanın tarih yapıcı rolünü yeniliyor. Bu bağlamda *demokrasi de bütün siyasal anayapıların özünü, yani özel bir siyasal anayapı olarak toplumsallaştırılmış insanı dile getiriyor.* Burada krallıkların ve cumhuriyetlerin,

[25] Detaylı bilgi için bakınız, bu çalışma sayfa 43-45.

siyasal insan yani yöneten, siyasal olmayan insanların yani yönetilenlerin üzerinde ayrıksı örgütleyici bir yönünü işaret ediyor (Marx, 2009: 47).

Bununla birlikte Marksizm'de demokratik cumhuriyetin içeriğini meydana getiren, monarşiye karşı burjuvazinin yer yer bayraktarlığını yaptığı ve halk egemenliği başlığı altında ele alınan genel oy, halk hukuku, halk milisi, doğrudan yasama gibi ilkeler tek başına yeterli değildir. Zaten Marx için tam bir demokrasi hiçbir biçimiyle özdeş değildir. "*Herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre"* ilkesi bağlamında olmayan her demokrasi, sadece proletaryanın küçük bir katmanı ve burjuvazi için geçerli bir dizgedir (Marx ve Engels, 1989: 41, 140). Buradan hareketle burjuva cumhuriyetlerin, temel ilkelerinden olan, proletaryadan ya da burjuvaziden herkesin yasa önünde eşit sayılmasının yeterli olmadığını de facto olarak kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu koşullarda, devletlerin ilkelerinin tersine döndüğünü büyüklerle küçükleri, zenginlerle yoksulları, burjuvazi ile proletaryayı yasa önünde eşitsiz kıldığı vurgulanmaktadır (Marx ve Engels, 1976: 90). Nitekim emek rejiminde proletaryayı ezen iktisadi baskının özgül niteliği kendini bütün sertliğiyle ancak kapitalist sınıfın bütün yasakları ve ayrıcalıkları kaldırıldıktan ve iki sınıf arasında tam bir hukuksal eşitlik kurulduktan sonra gösterir; demokratik cumhuriyet, iki sınıf arasındaki uzlaşmaz karşıtlığı yok etmez; tersine, bunlar arasındaki savaşımın, üzerinde yapılacağı alanı ilk hazırlayan odur (Engels, 1990: 79). Üstelik burjuva demokratik cumhuriyetin verdiği politik olanaklarla yetinilmesi, kolayca cumhuriyetin monarşiye doğru geriye evrilmesi ile sonuçlanabilmektedir. Örneğin Fransız Devrimiyle gelen ussal toplum ve devlet anlayışı Napolyon'un (1769-1821) despotizmine çıkmıştı. Vaat edilen barış, sonsuz fetihlere dönüştü. Zengin ile yoksul arasındaki uzlaşmazlığın, genel refah ortamında eriyip gitmesi bir kenarda dursun, lonca ve Kiliselerin yardım faaliyetlerinin daraltılmasıyla daha da derinleşti. Feodalizmden kurtulan, özel mülkiyet giderek tekelleşti büyük efendiler toplumda söz sahibi olurken yoksullaşma hızlandı. O dönemin Fransa'sındaki proletaryanın olgunlaşmaması ve kendi için bir sınıf olmaması sebebiyle yurttaşlık haklarındaki ileri adımlar iktisadi yapı ile birlikte atılmadı (Engels, 1974: 54-55).

Lenin de (1870-1924) demokrasinin sınıfsal köklerine uzanarak liberalizme ve demokrasiye dair yaklaşımlarda bu kavramların arkasında hangi sınıfların ve politik

öznelerin olduğuna odaklanmaktadır. Liberalizmin, demokrasi ufkunun burjuvazinin sınıfsal çıkarlarının bittiği noktaya kadar olduğunu ve burjuvazinin demokrasi demagojisinin tumturaklı ifadelerin ötesine geçmediğini belirtmektedir. Bu bağlamda halkın özgürlüğü için liberalizmin demokrasi tanımının sınırlarının aşılması gerekmektedir. Düşünüre göre demokrasiyi ileriye taşıyabilecek yani yöneten ile yönetilen arasındaki mesafeyi kısaltabilecek, demokrasinin temsil kabiliyetini arttırabilecek demokrasi savunusu proletaryanın sınıfsal çıkarlarındadır (Lenin, 2012: 12, 50, 72, 103). Nitekim düşünüre göre demokrasinin tüm halkı kucaklayabilmesi proletarya ve köylülüğün öncülüğüne bağlıdır. Burjuva demokratik cumhuriyet aşamasında proletaryaya; parlamentonun etkin hale gelmesi, propaganda serbestliğinin kabul edilmesi, proleterlerin muhalefette kaldığı hükümetlerde alttan baskı mekanizmalarının kurulması, açık sayım ve gizli oy ilkeleriyle çalışan genel oy uygulaması, anayasal politik arena tesis edilmesi, hükümet işlerinin büyük oranda proletarya ve köylülüğün demokratik ittifakına verilmesi görevlerini yüklemektedir. Böylece yöneten-yönetilen arasındaki dengenin çoğunluğa aktarımının sağlanacağını düşünmektedir (Lenin 1978: 13, 53, 63).

Bu yüzden proletarya verili koşulların herhangi bir noktasına muhalif tüm katmanların sorunlarını kendi aksiyon kümesine almak ve muhalefeti politik iktidara doğrultmak zorundadır. Lenin'e göre nüfusun bütün sınıfları arasına girmek şeklinde sloganlaştırdığı formülüyle, tüm propaganda kanallarını etkinleştirerek proletaryanın demokrasi mücadelesinin öncüsü olması gerektiğini savunur. Bu ödevi, bütün halk önünde genel demokratik görevler olarak benimser (Lenin, 1990: 80-83). Öte yandan sadece zor yoluyla iktidar değişimini temel strateji olarak benimsemenin taktiksel bir yanlış olduğunu savunmaktadır. İşçi ve köylü katmanlara dışarıdan bilinç taşımak için parlamenter politikanın kullanılması ve proleterlerin burjuva cumhuriyetin parlamentolarına[26] katılması gerektiğini vurgulamaktadır (Lenin, 1977a: 48-49).

[26] Bu konu Marksist çevrelerde derin fikir ayrılıklarına neden olmuş örneğin Bernstein (1850-1932) demokratik kurumları işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesin de yeterli görerek salt sandığa kanalize olmuş bir iktidar stratejisini benimsemektedir (Bernstein, 1991: 25). Kautsky (1854-1938) demokrasinin sosyalizm ile birbirinden ayrılamayacak iki unsur olduğunu belirtir. İşçi sınıfının kurtuluşu için tek yolun demokrasi olduğunu savunur (Kautsky, 1976: 545). Ancak Luxemburg (1871-1919), burjuva

Lenin, proletaryanın rejime belirleyici rengini vermediği demokratik sistemlerde aşağıdaki gibi bir tablo ile karşılaşılacağını vurgulamaktadır.

> *Kapitalist toplumda, en elverişli koşullar altında gelişmesi kaydıyla, demokratik cumhuriyette aşağı yukarı tam bir demokrasi buluyoruz. Ama bu demokrasi her zaman kapitalist sömürünün koyduğu dar sınırlarla kuşatılmıştır, bunun sonucu olarak, yalnızca her zaman aslında azınlığın demokrasisi olarak, yalnızca mülk sahibi sınıf için, yalnızca zenginler için kalmaktadır. Kapitalist toplumda özgürlük, her zaman eski Yunan cumhuriyetlerinde olduğu gibi kalmaktadır: köle sahiplerinin özgürlüğü* (Lenin, 2012: 90).

Kapitalist üretim tarzının tasarladığı toplumlardaki yarılma bir niteliği ile yukarıdaki sınıfsal karşıtlıklardan ayrılır. Böyle bir düzende siyasal toplum ile sivil toplum, ekonomik ilişkilerle ile politik ilişkiler birbirinden geçmişte görülmemiş bir şekilde ikiye bölünür. Böylelikle ekonomik alandaki eşitsizliklerin siyasal alana yansımadığı yanılmacası doğar. Bir anlamda yasa önündeki eksik eşitlik ve özgürlük ortamının, ekonomik köklerinin olmadığı tasavvur edilir. Tüm topluma ait olan hâkim çelişkinin, sadece ekonomik uzamda cereyan ettiği, politik alanın tüm bunlardan yalıtıldığı düşünülür (Savran, 1987: 53-55).

Marksist demokrasi teorisinin yukarıda işaret edilen modele karşı antitezi Proletarya Diktatörlüğüdür. Başka bir deyişle devletin, proletaryanın sınıfsal çıkarlarından yana çalıştırılması ve halkın siyasal erk ve aygıtlarını dolayımsız şekilde kullandığı komün devletidir. Lenin bu modeli, devletin, ilk kez sermaye sahipleri için değil toplumun tümü için var olması şeklinde ifade etmektedir (Lenin, 2012: 68). Düşünüre göre burjuva demokrasisinden, proletarya demokrasisine geçişi ve azınlığın çoğunluk üzerindeki hakimiyeti böyle bir aygıtla kırılabilir. Ezilen sınıfların ezen sınıfı baskı altında tutması işçi ve köylü temelindeki genel güçle mümkündür. Burjuva özel gücün genel güç haline gelmesi böylelikle sağlanabilir. Çünkü proletarya diktatörlüğü

---

demokratik cumhuriyetlerinin meclislerini "tavuk kümesi" şeklinde tanımlayarak işçi sınıfının iktidarı ele geçirmesinde sadece bir araç olabileceğini vurgular (Luxemburg, 1975: 101). Düşünüre göre işçi sınıfı kitle grevleri gibi eylemlerle bilinç işçilere bilinç taşımalıdır (Luxemburg, 1989: 124).

örgütlenmiş işçi sınıfıdır (Lenin, 2016: 122). Proletaryanın aygıtı olarak devlet, yöneten ve yönetilen arasındaki mesafeyi kısaltmak için aşağıdaki gibi hareket etmelidir:

> *Proletarya siyasal hakimiyetini tüm sermayeyi burjuvazinin elinden adım adım söküp almak, bütün üretim araçlarını devletin, yani hâkim sınıf olarak örgütlenmiş proletaryanın elinde merkezileştirmek ve üretici güçler kütlesini elden geldiğince hızlı bir biçimde arttırmak için kullanacaktır* (Marx ve Engels, 2015: 67)

Somutlaştırmak için toprak rantını devlet harcamalarında kullanmak, toprakları kamulaştırmak, artan oranlı vergi sistemi kurmak, miras hakkını tasfiye etmek, göçmen ve mültecilerin mülkiyetine el koymak, bankacılık işlemlerini tek bir devlet bankası üzerinden ilerletmek, nakliye ve transfer işlerini kamulaştırmak, kamu mülkiyetindeki fabrikaların, tarım alanlarının ve tüm üretim araçlarının niceliğini ve niteliğini arttırmak, herkes için eşit çalışma yükümlülüklerini getirmek, tarım ve sanayide çalışmak üzere emek ordusu kurmak, çocuklar için eşit ve parasız eğitim sistemi getirmek ve çocukların elverişsiz koşullarda çalışmasını yasaklamak gibi tedbir ve ilkeler belirlenmiştir (Marx ve Engels, 2015: 67-68).

Bunların yanında proletarya diktatörlüğünde daimî kolluk gücü ve din görevlilerine yer verilmeyecekti. Makam sahiplerinin yüksek ödenekleri kaldırılacaktı. Devletin hükmettiği tüm elementler, komünün idaresine alınacaktı. Kamu hizmetleri işçi ödenekleri karşılığında yapılır hale getirilecekti. Kamu hizmetindeki görevlilerin maaşları işçi maaşları seviyesine çekilerek, istenildiği zaman görevden çağırma koşuluna bağlanacaktı. Halkın oylarıyla "halkın efendiliğine" soyunan parlamenterler yerine her yöneticinin bireysel oyla görev alacağı bir sistem inşa edilecekti. Şehirlerin komünal yöneticilerinden Ulusal Delegasyon Meclisi kurulacaktı. Parlamento üyeleri seçmen talimatlarına bağlı çalışacaktı. Komünal Anayasa tüm toplumların kodları haline gelecekti. Böylelikle tüm komünler arasında bir birlik tesis edilecekti. Köylü ve proleter mülksüzlerin mülk edinmesi sağlanacaktı. Fabrikalar işçi sınıfının özyönetimine bırakılmıştı. Marx'a göre böyle bir devlet, proletaryanın kendi kaderinin efendisi olma anlamını taşımaktadır (Marx, 2016b: 307-315).

Proletarya Diktatörlüğü hâkim bir sınıfın aygıtı olması açısından Marksist devlet teorisinde diğer egemen sınıf devletleriyle benzeşir ancak Lenin, devleti, burada çoğunluğun aygıtı olması sebebiyle diğer feodal veya burjuva devletlerden ayırmaktadır. Teorisyene göre işçi sınıfı devleti olarak Proletarya Diktatörlüğü salt demokratik cumhuriyet rejimlerinin temsil mekanizmalarıyla sınırlı kalmaz. Örneğin Almanya'daki Rate sistemi ve İngiltere'deki İşçi Temsilcileri Komiteleri gibi Sovyet yapılarıyla, geçmişte benzeri görülmemiş nitelikte bir çoğunluğa politik olanaklar sağlanmaktadır. Yurttaşlara dil, din, ırk ve cinsiyet ayrımı gözetmeden eşit katılım hakkı tanınmaktadır. Bu sistemde yasama ve yürütme erklerinin entegrasyonu kuvvetlendirilerek bölgesel il bölümlendirilmesi yerine üretim ve emek alanları ölçütü getirilmiştir. Düzenli ordu, yargı örgütlenmesi ve diğer bürokratik aygıtlar eski rejime yeşil ışık yakacak direnç unsurları olarak görülmüş ve tasfiye edilmesi gerektiği ileri sürülmüştür (Lenin, 2003: 136-140). Düşünür, burjuva cumhuriyetin demokrasi ufkunu aşacak, halkın politik erklerini geri halka verecek savunusunu ifade eden "*Bütün İktidar Sovyetlere*" sloganıyla ifade ettiği Proletarya Diktatörlüğü ve Paris Komünü devleti[27] gibi tanımlar ile işçi, asker, köylü vekillerinden oluşan Sovyetler Cumhuriyetini işaret etmektedir (Lenin, 1979: 42, 149).

Ernest Mandel (1923-1995) yukarıdaki tipte örgütlenmiş bir devlette işçi ve halk konseylerinin yılda bir kez toplandığı ulusal mecliste ekonomik programın ana akslarının şekillendirilmesi gerektiğini belirtir. Bu yapılırken seçimlerde halk tarafından tartışılmış kararlardan beslenileceğini vurgular. Emek rejimini düzenleyen kararlardan, üretilecek ürünlere uzanan çapta tüm konuların bu şekilde kararlaştırılacağını kaydeder. Tüm kamu hizmetlerinin de üretim politikasının, karar alma mekanizmaları gibi bir anlayışla belirleneceğini ifade eder. Konseylerin ikili iletişimiyle konut, eğitim, sağlık ve ulaşım gibi başlıklara böyle mekanizmalarla yön verileceğini ekler. Buradaki ikili iletişimin, yurttaşların aktif olduğu aşağıdan yukarıya demokrasi anlamı taşıdığının altını çizer. Böylelikle çıkar çatışmasının toplumdan kazınacağını savunmaktadır (Savran,1987: 65). Gramsci (1891-1937), fabrikalardaki

[27] Engels, Proletarya Diktatörlüğünün neye benzediğine yönelik sorulara dair "*Paris Komününe bakın. Paris Komünü Proletarya Diktatörlüğüydü*" ifadelerini kullanmaktadır (Engels, 2016b: 2016).

işçi komitelerine benzer şekilde emeğini satarak geçinen her kategoriden insanın bir araya geldiği mahalle komitelerinin formülü ile "*Fabrikadaki Tüm İktidar Fabrika Komitelerine"* sloganının "*Tüm Devlet İktidarı İşçi ve Köylü Komitelerine"* dönüşeceğini belirtmektedir. Gramsci, Lenin'in yukarıda belirttiği "*Tüm İktidar Sovyetlere*" sloganındaki, politik iktidarın emek alanlarından yerleşim yerlerine taşınmasının böyle sağlanabileceğini düşünmektedir (Gramsci, 1989: 11-13). Lenin, burjuva parlamenter cumhuriyet ile yukarıda bahsedilen devlet biçimini şöyle birbirinden ayırıyor:

> *Parlamenter burjuva cumhuriyet, kitlelerin bağımsız politik yaşamını, kitlelerin devletin demokratik işleyişinin aşağıdan yukarıya örgütlenmesine katılımını engelleyip boğuntuya getirir. Sovyetler için ise, bunu tersi geçerlidir. Sovyetler Paris Komünü ile birlikte oluşan ve Marx tarafından "emeğin ekonomik kurtuluşunu hayata geçirmede elverişli bir politik biçimin keşfi" diye nitelenen devlet tipini yeniden ortaya çıkarmaktadır* (Lenin, 2003: 15).

Proletarya Diktatörlüğü Marksist demokrasi kavrayışında nihai hedef değildir. Çünkü Engels, Marksist demokrasi teorisinde devleti, politik iktidarı ele geçiren proletaryanın geçmiş toplum tarzından devraldığı bir "*hurdadır*" şeklinde tanımlamaktadır. Proletarya devletin kötü taraflarını budamak zorundadır (Engels, 2016b: 267). Yani yönetenlerin en büyük küme sayıldığı Proletarya Diktatörlüğünde bile direkt olarak …*demokrasi özgürlükle bağdaşmaz. Gelişmenin diyalektiği (ileriye doğru seyri) şöyledir; mutlakıyetten burjuva demokrasisine, burjuva demokrasisinden proleter demokrasisine; proleter demokrasisinden demokrasisizliğe* (Marx ve Engels, 1989: 133, 134). Başka bir ifade ile Marksizmin son kertede demokrasi tanımı yöneten-yönetilen ayrımının kaybolması bağlamında devletsizliktir. Lenin bu düşünceyi *"devlet var olduğu sürece özgürlük yoktur. Özgürlük var olduğunda devlet olmayacak"* şeklinde ifade etmektedir. Düşünüre göre devlet ancak; "*hiçbir kapitalist, hiçbir sınıf kalmadığında dolayısıyla da baskı altına alınabilecek hiçbir sınıf kalmadığında, yok olup gider"* (Lenin, 2016: 123). Engels yönetimsizlik bağlamında demokrasiyi …*kimsenin egemenliği, herkesin kendisinden başka kimseye karşı*

sorumluluğu yok şeklinde tanımlar ve devletin ortadan kaldırılmasını aşağıdaki koşula bağlar (Engels, 2000).

> *Sınıf karşıtlıkları içinde evrimlenen daha önceki toplumun devlete yani her durumda, sömürücü sınıfın kendi dış koşullarını sürdürmek, öyleyse özellikle sömürülen sınıfı varolan üretim biçimi (kölelik, toprak köleliği, ücretlilik) tarafından verilmiş baskı koşulları içinde tutmak için kurduğu bir örgüte gereksinmesi vardı. Devlet tüm toplumun resmi temsilcisi, onun gözle görülür bir kurul biçimindeki birleşimi idi. Ama bu, tüm toplumu, zamanı için kendi başını temsil eden sınıfın devleti olduğu ölçüde böyle idi: İlkçağda, köle sahibi yurttaşların; ortaçağda, feodal soyluluğun; çağımızda, burjuvazinin devleti. Sonunda gerçekten tüm toplumun temsilcisi durumuna geldiği zaman, kendi kendini gereksiz kılar* (Engels, 1995: 320).

Ancak Proletarya Diktatörlüğü olarak düşünülen ve yöneten-yönetilen ayrımının, sönümlenmesini sağlayacak mekanizma şeklinde tanımlanan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) örneğinde özellikle Stalin (1878-1953) dönemi ile "Tek Ülkede Sosyalizm" teorisi benimsenmiş ve SSCB örneğinde yukarıdaki denklem kurulamamıştır. Komünist topluma hazırlık aşaması olan sosyalizm uğrağında devlet daha da güçlendirilmiş devletin iç ve dış düşmanlara karşı korunması gerektiği kabul edilmiştir. Üretim araçlarındaki kamusal mülkiyetin bozulmaması durumunda Marksizmin tarihsel gelişme yasalarına bağlı kalındığı düşülmüştür (Hazard, 2003: 294-296). Troçki (1879-1940) Sovyet deneyiminde devletin *"henüz sönümlenmek bir yana "sönümlenmeye" başlamamıştır bile. Daha da kötüsü, bugüne kadar görülmemiş bir zor aygıtı"* haline geldiğini iddia etmektedir. Sürekli gelişen ve işçiler ve köylüler üzerinde çelikten bir baskı şeklini alan bürokrasinin, Sovyet demokrasisini ezdiğini belirtmektedir (Trotskiy, 2006: 70).

Bu bağlamda Çulhaoğlu (1947-2022), yerel ölçekte üretim birimleri temelinde örgütlenmiş bir yönetsel dizge dışındaki Marksist demokrasi denemelerini, liberal temsili demokrasilerin biçimselliğini aşan doğrudan demokrasi modelleri

olarak kurgulamanın yanlış olduğunu ifade etmektedir. Günümüz dünyası için doğrudan demokrasiyi, temsili rejimlerin antagonizması olarak karşı kutup şeklinde okumanın yanlış olacağını ve verili demokratik rejimlere, demokrasinin aşılması noktasında alternatifler getirilebileceğini savunmaktadır (Çulhaoğlu, 2003: 102).

Mısır (1988-…) ise doğrudan demokrasi denildiğinde tüm nüfusun Atina Agorasında toplandığı akla gelmemelidir diyor. Günümüz ölçeğinde bir doğrudan demokrasi, denetim kanallarının en uç noktalara kadar işlevsel şekilde kullanılması olduğunu ifade ediyor. Bu bağlamda Paris Komününden çıkarabilecek dersleri ileri sürüyor, tüm yöneticilerin seçimle işbaşına gelmesi, gerektiğinde hepsinin aynı anda geri çağırabilmesi ve yönetenlerin yönetilenlere karşı sorumluluğunun sürekli hissedilmesi gibi ilkelerin denetimin gücünü arttıracağını vurguluyor. Ayrıca emek alanlarındaki sömürü ilişkilerinin tasfiyesinde denetim kanallarının arttırılması, sosyalist dönüşümün demokratik kazanımlarla tamamlanmasına katkı koyacağını ileri sürüyor. Düşünüre göre toplumun yaşamında en etkin olduğu yer çalışma alanları olduğu için bu alanlardaki işçi kontrolü, SSCB örneği için Fabrika Komiteleri, sendikalar ve sovyetler[28] demosun yönetim olanaklarını arttırmaktadır. Böylelikle üretim, tüketim, işçilerin kendilerini üretimi ve günlük yaşamdaki birçok unsur üzerinde işçi egemenliği kurulmaktadır. Bunun yanında fabrikaların kooperatifleşmesini, küçük burjuva ve köylü kitlelerin mülk edinmesini, ücretlerin eşitlenmesini, işletmelerin yönetiminin komitelere devredilmesini yöneten-yönetilen ilişkilerindeki ayrımı ortadan kaldıracak adımlar olarak görüyor. Bu adımları demokrasinin derinleşmesi ve biçimsel demokrasiyi, doğrudan demokrasiye evirecek tedbirler olarak değerlendirmektedir. Proletaryanın, partiye ihtiyaç duymasını yenilemekle beraber partilerin burjuva demokratik sistemlerde biçimsel temsil mekanizması olabileceğini belirterek, partilerin, tüm işçileri temsil edebileceğini savunmaya kuşkulu yaklaşmaktadır. Yani düşünür, partilerin zaman zaman yöneten-yönetilen arasında ek bir dolambaç olabileceğini düşünmektedir (Mısır, 2003: 116-119;Siriani, 1990: 15). Zaten Marksist demokrasi teorisinde tek başına partinin ayrıksı bir yönetici grubu tasfiye edemeyeceği vurgulanmaktadır. Lenin'in düşüncesine göre bu sadece devlet eliyle yapılabilecek bir iştir. İşçi sınıfından herkesin yönetici olması

[28] Şuralar

ile devlet tüm halka yayılacak, tüm topluma ulaşacaktır. Devlet, görevlerini milyonlarca insanın eylemli katılımı ile yerine getirecektir. Devletin tüm topluma yayılarak sönümlenmesi ile aşağıdan denetim mekanizmalarının işlevsel şekilde kullanıldığı, hiyerarşi yerine yetki ve sorumluluğun toplum içinde enine yayıldığı bir anlayış ifade edilmektedir (Yurtsever, 2013: 268-269).

1.3. Yöntem: Tarihsel Materyalizm

Demokrasi olgusunun gelişiminin, sınırlılıklarının ve güçlü yönlerinin ekonomik yapıyla olan ilişkisini ortaya koyma ve değerlendirme hedefi sebebiyle çalışmada yöntem olarak tarihsel materyalizm benimsenmektedir. Bu şekilde demokrasinin tarihsel olarak dönüşümündeki itici güç ve temsil mekanizmasının işlevsel biçimi ortaya konulmaya çalışılmaktadır.

Tarihsel materyalizm, Marksizmin toplum-bilimsel merkezini temsil eder. Tarihin, materyalist şekilde kavranmasıdır. Sonuçlara ulaşırken, soyutlamalar ve felsefi çözümlemeler yerine ampirik biçimde araştırılabilecek verilere odaklanmaktır. Bir toplum veya tarihsel akış ele alınırken üretim tarzına, üretim güçlerine ve üretim ilişkilerine yoğunlaşmaktır. Üretim güçleri, üretim araçları ve insan emeğinden oluşurken üretim ilişkileri ise bireylerin bu üretim güçleriyle kurduğu sahiplikten meydana gelir. Kapitalist üretim tarzı içerisinde burjuvazi üretim araçlarının sahibi iken proletarya emek gücünün sahibi olan sınıftır. Marksist kuramda üretici güçlerle üretim ilişkilerinin karşıtlığı, toplum dinamiğini ve üretim tarzının hâkim çelişkisini belirleyen unsurdur (Bottomore, 1993: 550-551, 584).

Marx'a göre, işçi sınıfı ve üretim araçları, üretim biçiminin elementleridir. Üretimin sürebilmesi için bu ikisi birbirine zorunludur. Bu birleşmenin özgül biçimi toplum yapısının farklı ekonomik uğraklarını birbirinden ayırır (Marx, 1979a: 41). Her toplum biçiminin, üretim tarzı yani toplumların maddi temeli belirli bir noktaya yükseldikten sonra verili toplumun özgül biçimi ortadan kalkar ve daha yüksek bir biçime yerini bırakır. Bu dönüşüm filizlenirken üretici güçlerin üretim ilişkileri ile arasındaki uzlaşmaz çelişkiler ve karşıtlıklar kendilerini meydana getirir. Üretimin

gelişmesi ile toplumsal biçim arasında çatışma doğar (Marx, 1990: 771). Her üretim tarzı kendi iç dinamiklerini, hukuk ve yönetim sistemlerini ve mülkiyet biçimini meydana getirir. Aynı anda farklı üretim tarzlarının bulunduğu toplumlarda bile üretim, tüketim ve bölüşüm ilişkilerini belirleyen bir ana üretim tarzı olduğu kabul edilir (Marx, 2013b: 26 ve 34).

Toplumlar üzerinde üretim tarzının hâkim rolü ve egemen oluşu Marksist teoride temel-üst yapı kuramı ile açıklanır. Bu yönteme göre, pratik, fikirlerden yola çıkılarak değil, fikirler maddi pratikten yola çıkılarak ortaya konur. Tarihsel materyalizmin metodolojisi, devlet, din, felsefe ve her çeşit bilinç ve düşünce unsuru gibi yaratımların kavranması ve çözümlenmesi noktasında, üretim tarzının bir çıktısı olan ekonomik ilişkilerinin ve maddi üretimin ışığında temel alınması ve ilk veri kabul edilmesidir. Bu kuram için toplumsal örgütlenme ve diğer üstyapı bileşenleri doğrudan üretim ve ekonomik ilişkilerden doğmaktadır. Marx'a göre bu kavrayış biçimi yukarıdan aşağıya olan felsefenin rotasını aşağıdan yukarıya çevirmiştir. Marx, insanların kafalarında oluşturdukları her tür düşünce ve ideolojik unsurun maddi yaşam süreçlerinin bir yansıması olduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla insanların bilinçleri üretim tarzından bağımsız değildir (Marx ve Engels, 2013a: 35, 44-45). Çünkü Marx için üretim tarzı tüm diğer olgu, olay ve varlıkların hareket noktasıdır. Düşünüre göre:

> *... üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden, bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey, bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen toplumsal varlıklarıdır. Gelişmelerinin belirli bir aşamasında toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine, ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar.*

> *İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder* (Marx, 1979b: 9).

Belirtilmesi gerekmektedir ki üstyapı temelin doğrudan etkisi ile belirlendikten sonra tamamıyla edilgen bir yapıya geçmez. Üstyapı kurulduktan sonra temelin billurlaşmasına yardım eder ve düzenin sürekliliği için etkin bir rol oynar. Temel ile karşılıklı etkileşimin sürekli olduğu bir diyalektik kurar. Eski temelin ve sınıflarının tasfiye edilmesinde pay sahibi olur. Temelin, üstyapı inşa etmesinin arkasında yatan sebep buradadır. Nitekim üstyapı unsurları birer aygıt ve yansı olsa da devletler, fikirler, düşünceler, ideolojiler canlıdır, durağan ve statik değildir. Görevi temelin güncelliğini korumaktır, bu özelliğini kaybettiğinde üstyapı, temel ile lav edilir (Politzer, 1996: 348). Tersine bir okumanın ekonomist indirgemecilik ve mekanik bir yorum sınırlarında kalacağı ifade edilmektedir. Tarihsel materyalist anlayışta üstyapıda bulunan elementler temelden yola çıkılarak açıklanmaktadır. Temelin, üstyapı üzerinde tek değişen olduğu yer almamaktadır. Üstyapının görece özerkliği vurgulanmaktadır. Tüm tarihsel uğraklarda hukuki-siyasal kurumlar, bilinç ve ideoloji gibi etmenlerin aynı tarzda koşullandırılmadığı belirtilmektedir. İkisi arasındaki diyalektik ilişki bir tarafın baskın olduğu karmaşık bir bütün olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile temeldeki hareket hem belirleyen hem de belirlenendir (Dumenil, Löwy ve Renault, 2018: 17 ve 180). Marx, toplumları ve tarihin akışını ele alırken temel-üstyapı ilişkisini ekonomi-politik metodoloji ile kurmaktadır. Bu yönteme göre iktisadi temelin tahlili yapılırken aşağıdaki belirtilen başlıklardan hareket edilir:

> *Belirli bir ülkeyi ekonomi politik bakımından ele aldığımız zaman, o ülkenin nüfusunu, bu nüfusun sınıflara bölünmesini, kentlerde, kırlarda, deniz kıyısında dağılımını, ayrı ayrı üretim kollarını, ihracatı ve ithalatı, yıllık üretim ve tüketimi, metaların fiyatlarını vb. incelemekle işe başlarız* (Marx, 2013b: 36).

Buraya kadar yer verilen içerikleri ile üretim tarzı tarihsel materyalist anlayışta esas olarak, toplumların tarihinin dönemselleştirmesi açısından anahtar bir kavram olmuştur. Marx tarafından toplumların tarihi, ele alınan uğrağa damga vuran

üretim tarzı üzerinden tanımlanmıştır. Buradan hareketle sınıf mücadeleleri tarih yöntemine eklemlenmiştir. Çünkü Marx'a göre üretim ilişkileri, sınıflar arası sömürü ilişkileri demektir. Sınıflar, üretimdeki iş bölümü ve mülkiyet ilişkilerinden doğmaktadır. Herhangi bir topluma ait üretim tarzı tanımlaması yapmak, egemen üretim tarzını belirlemek, hâkim sınıfsal mücadeleyi tanımlamak anlamına gelmektedir (Blackledge, 2017: 59-60). Bu durum Marx'ın diyalektiği tarihsel bir süreç olarak ele aldığı anlamına gelmemelidir. Marx'ın tarih yazımında ayırt edici özelliği bütüncüllüğüdür. Tarihi ayırdığı dönemler tarihsel hususlarca belirlenmemektedir, bunların yerine sistematik mülahazalarca oluşturulmaktadır. Tüm hareket tarihi uğrakların karşılıklı desteğine ve gelişimine özgü şekilde kavranmaktadır. Bu devinim yani burada sınıf mücadelesi ve uzlaşmaz çelişkiler ardışık olarak hareketli bir devre bir sistemine benzemektedir (Arthur, 2013: 287).

Politik bir kavram olan sınıf mücadelesi felsefede çelişki ile açıklanmaktadır. Marx, sınıf mücadelesini ve üretim tarzları arasındaki ilişkiyi açıklarken diyalektik yönteme başvurmaktadır. Bu yönteme göre her üretim tarzı bir diğerini, her sınıf başka bir sınıfı antagonizma unsuru olarak yaratmaktadır. Toplumdaki dinamizmin sürekliliğini bu yaratım süreci doğurmaktadır. Örneğin kapitalist üretim tarzının üretici güçleri birbirilerini beslemektedir. Sermaye emeği, emek sermayeyi meydana getirmektedir. Bu iki unsur toplumdaki karşıtlık içeren bütünlüğü oluşturmaktadır. Herhangi bir nesne ya da olgu kendi karşıtını yaratırken aynı zamanda karşıtını görünür kılmaktadır (Soyer, 2022: 60-62). Bu karşıtlık ve içsel ilişki Marx'ın tarih yönteminde önemli bir yer tutar. Düşünürün tarih analizinde bulunan her öğe, etkileşimde olduğu diğer bir öğenin görünümünü kendinde saklı tutar. Emek gücü ile üretim aracının birbirine zorunlu olmasının açıklaması burada yatmaktadır. Örneğin sermaye ve emek, aynı ilişkinin zıt kutuplarından görünen farklı ifadeleri olmasının, sebebi yukarıdaki ilişki biçiminden kaynaklanmaktadır. Marx bu çelişkiyi temel alarak tarihi geriye doğru okur ve yönteminin ayırt edici özelliğini ortaya koyar (Ollman, 2015: 135-137).

Bu karşıtlık ve çatışma hali Marx'a göre tarihin lokomotifidir. Düşünüre göre uygarlığın başından bu yana bu çatışma hali süregelmektedir. Nitekim hiçbir çelişki, çatışma, savaşım ve karşıtlığın olmadığı toplumlarda ilerleme olmaz (Marx, 1966: 66).

Ancak Marx tarih tezine yine de insanın tarih yapıcı rolünü eklemektedir. Örneğin kapitalist üretim tarzından sosyalist topluma geçiş insanların praksisine bağlanmıştır. Marx, tarihi ele alırken koşulların etkisi altında kalan birey davranışlarını da yöntemine eklemektedir. Dolayısıyla Marx'ın görüşünde insan hem özgür hem de zorunluluklara tabiidir. Düşünür geleceği kesin hatlar ile ortaya koymamıştır. Merdivenin basamaklarından çıkar gibi başı belli sonu belli bir tarih projeksiyonu sunmamıştır. Belirsizlik koşullar altındaki insan davranışının bilinmezliğinden doğmaktadır. Kapitalizmin içerisindeki krizler kendiliğinden sosyalizme sebep olmayacaktır. Yani düşünüre göre sosyalizm kaçınılmaz değildir. Çatışmalar toplumun yeniden inşasıyla değil, mücadele eden sınıfların tasfiyesi ile ortadan kalkmaktadır (Jameson, 2013: 178;Ollman, 2018: 31). Nitekim, diyalektik, sınıfların ortadan kalkmasıyla bitecek bir süreçtir. Çünkü diyalektiğin önkoşulları sınıf kavramının bulunduğu toplumlarda üretilir. Sınıf kavramı oldukça toplumdaki uzlaşmazlıklar ve çatışma alanı geçerliliğini koruyacaktır (Kovel, 2013: 320). Marksizm'de praksis boyutuyla yani insanın tarih yapıcı rolüyle, sınıf ve sınıf çatışması tarihsel materyalist yöntemin merkezindeki kavramlardan biridir. Bu durumun en net, en yalın ifadesi Komünist Manifesto'da (1848) görülmektedir.

> *Bugüne kadarki bütün toplumların tarihi sınıf mücadeleleri tarihidir. Özgür yurttaş ile köle, patrisien ile pleb, baron ile serf, lonca ustası ile kalfa, sözün kısası ezen ile ezilen sürekli karşı karşıya gelmişler, her seferinde ya toplumun tümüyle devrimci bir dönüşüme uğramasıyla ya da çatışan sınıfların ortam bir yıkımıyla sonuçlanan, kimi zaman gizliden gizliye, kimi zaman açıktan açığa, ama dur durak bilmeyen bir mücadele biçiminde olmuşlardır* (Marx ve Engels, 2015: 40). Ama Marx ve Engels kapitalist üretim tarzının diğer tüm çelişkilerden ayrıksı durumunu vurgulamıştır. Şöyle ki, *burjuva döneminin, ayırt edici bir özelliği vardır: Sınıf karşıtlıklarını yalınlaştırmıştır bu dönem. Bütün bir toplum iki büyük düşman kampa, birbiriyle doğrudan doğruya karşı karşıya gelen iki büyük sınıfa, yani burjuvazi ile proletaryaya her geçen gün daha fazla bölünmektedir* (Marx ve Engels, 2015: 41).

Kapitalist toplumun üstyapısındaki bu yarılmanın sebebi Marksist teoride artı-değer kavramıyla açıklanır. Artı-değer karşılığı ödenmemiş emektir. Detaylandıracak olunursa, örneğin günlük 3 şilin karşılığında çalışan bir iplik işçisi, 12 saatte, işgücünü kapitaliste sattığı ücretten daha fazla değer üretecektir. 6 saat boyunca 3 şilinlik bez parçası dokursa kalan 6 saatte de 3 şilinlik bez parçası dokuyacaktır. Ama ikinci 6 saatin karşılığını alamayacaktır. Buradaki ikinci 6 saatlik üretimde oluşan değer kapitaliste kalacaktır. Marx, kapitaliste kalan değeri, artı-değer dolayısıyla kâr dolayısıyla sermaye olarak adlandırmaktadır. Marx'a göre diğer değişkenler haricindeki artı-değer, sermayenin özüdür (Marx, 1975: 137). Tersinden düşünürsek işgücü ücreti eşittir emeğin ürettiği metanın değeri olsaydı sermaye olanaksız olurdu. Dolayısıyla emeğin ürettiği değer, emeğin ücretinden fazla olmak zorundadır. Aksi takdirde sermaye birikiminden ve emeğin üretkenliği ile oluşan mülkiyetten bahsetmek mümkün değildir (Marx, 2013c: 57).

Üretilen artı-emeğe el koyma yordamıyla ekonominin biçimi meydana gelmektedir bu paylaşım ile yöneten-yönetilen arasındaki ilişkiler, burjuvazi ile proletarya arasındaki ilişkiler ve dolayısıyla üretim tarzı belirlenmektedir. Yani üretim tarzının merkezinde sınıf mücadeleleri, sınıf mücadelelerin merkezinde de artı-değer paylaşımı yer almaktadır (Boratav, 2018: 30). Ancak bu durum sınıfları gelir düzeyinin belirlediği şeklinde anlaşılmamalıdır. Örneğin yüksek ücretli işçiler küçük burjuvazi sayılmamaktadır. Az gelirli kendi emeğiyle üretim araçlarını kullanan bir küçük burjuva işçi değildir. Muayenehane sahibi bir doktor fabrikası olan bir kapitalistten daha zengin olsa da hala küçük burjuvadır. Toplumdaki sosyal statüler, Marksist sınıf tezinden farklı bir kavram ve farklı belirleyenleri olan bir terimdir. Bir insanın kendini hangi statüde gördüğü toplumsal sınıfını etkileyen bir unsur değildir. Son kertede üretim araçlarının mülkiyeti temel belirleyicidir. Tarihsel akıştaki sıçramalarda sınıfların alacağı tavır ve hareket biçimi tarihsel materyalizmin dönemselleştirdiği toplumlardan bir diğerine geçişi etkileyen olgulardır (Savran, Tanyılmaz ve Tonak, 2015: 46). Öte yandan yine de belirtilmelidir ki toplumsal yaşamdaki bir dizi etmen olarak ekonominin, karşıt şekilde birbirine sürekli olarak nüfuz eden şeylerin arasında bazı durumlarda öncelliğe sahip olmadığı da görülebilir. Her şeyin bir diğerine kesintisiz olarak etkilediği vurgulanır. Üretim teknolojisindeki bir yenilik üretim

tarzını ve sınıfsal ilişkileri değiştirir ancak bunlardan önce üretim ilişkileri zihindeki bir fikirdir. Dolayısıyla madde fikri, fikir maddeyi sürekli olarak takip eder ve değiştirir, etkileşim kesintisiz şekilde sürer (Levins, 2013: 61).

Sınıf kavramına ve artı-değere açılan teorik parantezden sonra, Marx'ın tarihe yön veren hareket olarak tanımladığı sınıf mücadelelerini çözümlerken, kullandığı yöntem olan diyalektik kavramına geri dönüldüğünde, diyalektik, doğanın, toplumun ve düşüncenin gelişimini ve bu gelişimin kodlarını anlamaya ve ortaya koymaya çalışan bir bilim ve yöntem olarak tanımlanmaktadır. Kavrama karşı bilimsel kavrayış yıllar içerisinde gelişim göstererek süregelmiştir. Diyalektik köken olarak soru sorma-yanıtlama, şeyleri tasnif etme-cinslere ayırma ve sınıflandırma sanatı olarak görülmektedir. İlkçağ filozofları, diyalektiği varlıkların sürekli değişen ve hareket eden yönünü vurgulamak için kullanıyordu (Frolov, 1991: 117).

Herakleitos, (MÖ. 535-475) "*Güneş sadece her gün yeni olmakla kalmaz, aynı zamanda daima sürekli olarak yenidir"* ifadesiyle, buna ek olarak "*aynı ırmaklara girenlerin üzerinden başka başka sular akar*" cümlesiyle, yine hareketi ve değişimi vurguladığı "*kaderin karşıt yönlerde hareket sonucu meydana gelen varolanların yapıcısı olan logos olduğunu*" ileri sürdüğü sözleriyle Antik Yunan dünyasında diyalektik metodun örneklerini vermektedir (Herakleitos, 2016: 134, 139, 93). Düşünürün en önem verdiği ve üzerinde durduğu kavramlar oluş ve değişmedir. Filozof, bu iki kavramla bütün varlıkların somut bir değişim ve dönüşüme uğradığını ve bu değişimin sürekli olarak sürdüğünü, duraksamadığını kasteder. Bu yüzden modern çağdaki diyalektik yorumun babası Herakleitos olarak görülür. Antik Yunan felsefesi bir doğa felsefesi olduğu için diyalektiğin oluş ve değişme kavramları doğada sınanır, filozofun ünlü ırmak metaforundaki her şeyin aktığı, değiştiği ve dönüştüğü ne ırmağa giren kişinin ne de ırmakta akan suların aynı olduğu örüntüsü buradan kurulur. Aynı olanın kendi karşıtı haline gelmesi, şeylerin karşıtı ile bir arada bulunması, karanlığın aydınlığa, iyinin kötüye, yükseğin alçağa dönüşümü diyalektiğin laboratuvarının doğa olmasından kaynaklanmaktadır. Sokrates'in ise düşüncenin tikel ile genel, genel ile tikel, soyut ile somut, somut ile soyut arasında sürekli olarak hareket halinde olduğunu vurgulamasında, diyalektiğin izleri görülmektedir. Platon'a gelindiğinde, filozof, diyalektiği ilk kullanıldığı anlamı ile

kavramaktadır. Yani, tartışmaların bilimsel şekilde yapılması ve soru-cevap oyunu olarak düşünmektedir. Öte yandan Platon, Herakleitos'tan ayrılarak idelerin hareketsiz, katı ve statik yapıda olduğunu düşünür. İdeler ile fenomenler arasında ilintili bir ilişik olsa da filozof bunu imge ve karşılaştırmalar halinde sunarak, ideye ulaşan varlığı, araştırma yapan kişi olarak kavrar ve diyalektiği de bir doğrulayış biçimi şeklinde kullanır. Platon, var olanı temel olarak kabul eder ve onu haklı çıkarmaya çalışır. Yani idenin doğruluğu ve gerçekliği tartışılmaz bir yere konur. Platon'un, düşüncesinde diyalektik, kanılarla birbirine karışmış gerçeklerden, kabul edilen ideleri ayırmak ve düzenlemek için kullanılmaktadır (Hilav, 2012: 32-44).

Herakleitos'tan sonra diyalektiğin en önemli durağı klasik Alman felsefesi olmuştur. Kant, diyalektiği yanılsamanın mantığı olarak ele almıştır. Diyalektiğin, saf anlama yetisinin nesneler üzerinde, sentetik yargılar vermeye başlamasıyla ortaya çıktığını vurgulamaktadır. Zihnin empirik ve mantıksal anlama yetisinin ötesine geçtiğinde başladığını belirtir (Barak, 2020: 44-45). Düşünüre göre diyalektik tartışmaların, uzlaşmasına giden yolda değil, aklın kendi sınırlarını aştığı, belirsizliklere doğru hareket ettiği, kesin olmayan sonuçlara ulaştığı yerdedir. Kant için diyalektik tartışan iki tarafın kendi çelişkilerini çözümlemeye ulaştırmasından ziyade, karşı tarafın çelişkisini derinleştirdiği sonu gelmez karşıtlıklara neden olmaktadır (Ollman ve Smith, 2013: 13).

Ancak Kant'ın diyalektiğe etkisi bu düşüncelerinin ötesinde Hegel'in düşün dünyasına verdiği katkıda yatmaktadır. Ayrıca analitik yargılarla, sentetik yargıları birbirinden ayırması mantıkta bir dönüm noktasını temsil etmektedir. Kantçı düalizmin biçim-içerik, düşünce-varlığın kendinde olan şeyi, bilme yetisi-bilginin nesnesi öğelerini birbirinden ayırması ve bu kavramlardaki çelişkinin şiddetini görünür kılması, Hegel'i düşünce ile tin arasındaki kopukluğu, tezatlığı ve hareketi ele almaya itmiştir. Böylece Hegel, her felsefenin ve düşüncenin içerisinde çelişki barındırdığı görüşündeki ısrarı arttırmıştır. Her belirlenimin kendi antitezi ve olumsuzlanması ile zenginleşmesi ve aşılmasından sonra, ortaya çıkan üçüncü terimi keşfetmiştir. Hegel'e göre üçüncü terim birbiriyle çelişki halinde olan varlıkların, olguların ve düşüncelerin yeni uğrağı anlamına gelmektedir. Böylece çelişki savrulma,

bulanıklık ve tereddüt anlamlarından kurtularak, belirlenimin zorunlu aydınlanma noktası anlamına geliyordu (Lefebvre, 2006: 11-16).

Çelişki dışında Hegel'in asıl olarak diyalektiğe katkısı onu devrimci bir tarzda değiştirerek kavramasındadır. Başka bir ifade ile diyalektiğin tarihinde bir dönüm noktası olmasının gerekçesi, diyalektiğe yaratım-yıkım ve değişim içeriğini sistematik şekilde kazandırmasıdır. Çünkü diyalektik, varlıklar dünyasında ve ideler dünyasında hiçbir tekil şeyin sabit kalmayacağı, yükselme, gerileme ve yıkılma aşamasının olacağını, her şeyin sürekli olarak değiştiğini, her şeyin başlayarak ve değişerek biteceğini ifade etmektedir. Goethe'nin (1749-1832) "*var olan her şey yok olmaya değerdir"* dizelerindeki edebi anlatımının felsefi karşılığıdır. Düşünürün diyalektik yönteme kattığı diğer bir görüş parça-bütün arasındaki ilişki çözümlemesidir. Hegel'e göre bütün, parçalardan bağımsız ele alınamaz. Parçalar da bütünden bağımsız olamazlar. Bütün ve parça gerçekte iki farklı tür değildir. Tek ve aynı kavramı karşılarlar. Örneğin atomlar moleküllerden bağımsız olduklarında birer parça değildirler. Yani bütün parçalara eşittir ama parçalara, birer parça olarak eşit görülemezler. Parçalar, parçaların derlemesi olduklarında bütüne eşittir. Bütün parçalara eşit değildir. Hegel'in diyalektiği kavrayışında üzerinde durulması gereken başka bir nüans idealist olmasıdır. Yani düşünüre göre fikir maddeyi takip etmektedir. İlk veri idedir. Hegel'in düşüncesinde de toplumun motoru, nüvesinde barındırdığı karşıtlıklar ve çelişkilerdir ama bu zıtlıkları maddi dünyaya değil manevi dışavurumlara yerleştirmektedir. Ayrıca tarihin akışı ile doğanın akışı arasında metodolojik bir ayrıma başvurmaktadır. Hegel'e göre tarih kronolojik ve sıçramalı iken, doğa sonsuza doğru tek hat üzerinde ilerlemektedir. Hegel'in öğrencisi olan Ludwig Feuerbach (1804-1872), idealizmden materyalizme geçmiştir. Feuerbach'a göre bilgi yalnızca maddi ve duyusal şekilde elde edilebiliyordu. Düşünür, duyusal bilginin ötesinde elde edilenlerin, hayalden ibaret olduğunu düşünüyordu. Düşüncenin maddeden ayrılamayacağını, salt düşünceyle bir dünya kurulamayacağını ileri sürüyordu. Ancak Feuerbach da yalnızca doğayı materyalist şekilde kavrıyordu, materyalist bir tarih anlayışından ve diyalektikten yoksundu. Tarih anlayışında materyalizmden çok idealizme yaklaşıyordu (Thalheimer, 2018: 87-92;Seve, 2013: 125-126). Engels, bu durumu şöyle ifade etmektedir:

> *Hegel, tarihi metafizikten kurtarmış, diyalektikleştirmişti; ama bu tarih görüşü, aslında, idealistti (düşünceciydi). Ama artık idealizm (düşüncecilik), son sığınağından da kovulmuş; materyalist bir tarih görüşü ortaya konmuş ve bundan önceki o insanın "varlığını" insanın "bilinci" ile açıklama yöntemi yerine, insanın "bilincini" "varlığı" ile açıklamanın bir yöntemi bulunmuştu* (Engels, 1974: 74)

Marx, diyalektiği, maddeci ontolojisi ile hem doğayı hem de toplumu tek bir gerçeklik ve bütünlük içerisinde nihai birlik şeklinde ele alıyordu. Feuerbach ve Hegel'in aksine toplum ve doğayı diyalektik bir çerçeveden ele alarak bu ikilinin karmaşık karşılıklı ilişkisini ortaya koyuyordu (Foster, 2013: 80). Tek tek bireyi ele alırken de düşünür analitik bir yöntemle toplumdan bireye doğru bir rota izliyordu. Bütünden başlayıp, bütüne hareketliliğini veren bireylere yani hücrelere gidilmesi gerektiğini benimsiyordu. Toplumla birey arasındaki ilişkinin böyle kavranacağını düşünüyordu (Livant, 2013: 185).

Buraya kadar Marx ve Engels'in tarih anlayışlarında soyut çözümlemeler yerine ekonomik temellerden hareket ettiklerine, pratiğin doğal ve toplumsal koşullandırmalarından etkilendiğini düşündüklerine yer verilmiştir ancak Harvey (1935-…), Marx'ın tarih okumalarında maddeci hareket noktasını anlayış/yorumlama ile birleştirmeyen bilim insanlarına, eleştirel bir tutum aldığını iddia etmektedir. Dolayısıyla Marx'ın maddeci kavrayışını tek bir çözümleme parametresi olarak görmediğini vurgulamaktadır. Maddeci olmayan her yönteme mesafeli olduğunun düşünülmemesi gerektiğini belirtmektedir. Aynı zamanda nesnel koşulların pratikle diyalektik bir ilişkisi olduğunu kabul ettiklerini ileri sürmektedir. Öte yandan Marksizm'in içerisinde diyalektiğin kavranışı noktasında çeşitli görüş ayrılıkları bulunmaktadır. Marksist düşünürlerden Engels, Plehanov (1856-1918) ve Lenin materyalizmi maddenin yasaları üzerine kurarken, Antonio Labriola (1843-1904), Georg Lukacs (1885-1971) ve Antonio Gramsci pratiğin toplumsal ve sosyal koşullandırması üzerine temellendirmiş, Louis Althusser (1918-1990) materyalizmi bilimin ve felsefenin ilkesi şeklinde benimsemiş, Theodor Adorno (1903-1969)

ideolojinin yanılsaması olarak tanımlamıştır (Dumeneil, Löwy ve Renault, 2018: 115-117;Harvey, 2013: 159).

Materyalizm ile idealizm arasındaki dikotomiye geri dönüldüğünde bu ayrım felsefi düşünürler arasındaki temel bir bölünmeyi temsil etmektedir. İdealizm insan düşüncesini ve ruhunu öncelerken, materyalizm insan bilincini, düşüncesini ve eylemini koşullandıran, etkileyen unsurun madde olduğunu kabul eder. Başka bir deyişle idealizm ve materyalizmin çıkış ve varış istasyonları farklıdır. Dolayısıyla bu iki düşünce biçiminin ve çözümlemenin ilk veri olarak benimseyip yola çıktıkları noktalar birbirlerinden tamamen ayrıdır. Marx'ın, Feuerbach ve Hegel'le olan polemiklerinin hareket noktası burasıdır (Kolektif, 2011: 25-33).

> *"...kendisinin toplumsal bir ürün olduğunu ve analiz ettiği soyut bireyin belirli bir toplum biçimine ait olduğunu göremez. Toplumsal hayatın tamamı özünde pratiktir. Teoriyi mistisizme götüren bütün sırlar, ussal çözümlerini insan pratiğinde ve bu pratiğin kavranmasında bulur. Filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumladılar, aslolan onu değiştirmektir"* (Marx ve Engels, 2013a: 16-17). İfadeleri üzerinden koşulların belirleyiciliği ve pratik vurgusu ile Feuerbach'tan kopuşunu ifade etmektedir. Hegel'e yönelik ise aşağıdaki ifadelerle diyalektik rotasının Hegel'den tamamen farklı olduğunu belirtmektedir: "*benim diyalektik yöntemim, hegelci yöntemden yalnızca farklı değil, onu tam karşıtıdır da. Hegel için insan beyninin yaşam-süreci, yani düşünme süreci-Hegel bunu fikir ("idea") adı altında bağımsız bir özneye dönüştürür- gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı olup, gerçek dünya, yalnızca "Fikir"in dışsal ve görüngesel (Phenomenal) biçimidir. Benim için ise tersine, fikir, maddi dünyanın insan aklında yansımasından ve düşünce biçimlerine dönüşmesinden başka bir şey değildir* (Marx, 1978: 26-27).

Engels, Hegelci diyalektiğin baş aşağı durduğunu vurgulamaktadır. Mistik kabuğun içinden rasyonel özü bulmak için Hegelci diyalektiğin tersine çevrilmesi

gerektiğini belirtmektedir. Ve Marksist diyalektik kavrayışın üç yasası olduğunu kaydetmektedir. Bunlardan birincisi niceliğin niteliğe niteliğin niceliğe dönüşmesidir. Engels bu yasayla hareketin veya maddenin niceliği değişmeden niteliği, niteliği değişmeden niceliğinin değişmeyeceğini ifade etmektedir. İkincisi karşıtların iç içe geçmesidir. Üçüncüsü yadsımanın yadsınması yasasıdır (Engels, 1979b: 59, 74).

Nitelik ve niceliğin birbirlerine dönüşümü ile genel ve özelin birliği ifade edilmektedir. Bu ikili arasındaki ilişki her nitel dönüşümün, nicelikteki değişimin sonucu olması ile yani nicel dönüşümün, nitel dönüşümün önceli olması ile açıklanır. Nitel değişiklikler nicel değişiklikler tarafından harekete geçirilir. Maddenin gelişim ve devinim yasasında bu ikili arasındaki bahsedilen ilişki önemli bir yer tutar. Doğadaki her tekil durumun gelişim ve devinimi için nitel-nicel arasındaki yasa geçerlidir. Ancak bu yasa nitelin edilgen nicelin etken bir durumda olduğunu akla getirmemelidir. Doğada tersine bir ilişkiye şahit olmak da mümkündür. Doğada nicel değişiklikler aşamalı ve ağır ilerlerken nitel değişiklikler sıçramalı bir şekilde gelişir. Karşıtların iç içe geçme yasası çelişkiye ait bir unsurdur. Diyalektik materyalizmde çelişki, karşıtların birliği ve savaşımı, toplum ve doğa içindeki tüm olgu ve olayların birbirinden farklılığı anlamında özgüllüğü, olgunlaşmaya ulaştığında ve çözüldüğünde yeni bir çelişkinin tüm toplumu ve doğayı koşullandırmaya başlaması ile sürekliliği, gelişimin, ilerlemenin ve devinimin kaynağı olarak yaratıcılığı bağlamları ile ele alınmaktadır. Çelişki içerisindeki iki unsurun birbiri içine girmesi veya daha üstün biçime dönüşmesi ile çözüme ulaşan çelişkinin yeni bir durumu koşullandırması ile eski durumun niteliği yadsınır. Yadsımanın yadsınması yasası bu anda zorunlu bir uğrak olarak ortaya çıkmaktadır. Yadsıma, diyalektik materyalizm içerisinde şeylerin karşıtlarına dönüşmesini karşılar. Aynı zamanda görüngülerin daha üstün biçimlerine dönüştüğü anlamına da gelir. Ancak dönüştükleri görüngülerle mutlak bir ilişikliği barındırır. Örneğin köleci mülkiyetin feodal özel mülkiyete, feodal mülkiyetin kapitalist özel mülkiyete dönüşümü arasında karşıtlık durumu yerine, daha üst bir biçime evrilme durumu söz konusudur. Belirtilmelidir ki diyalektik sadece basit yıkım teorisi değildir yapıcı bir yönü de bulunmaktadır. Daha üst bir biçime evrilen görüngüler, geçmişteki pozitif nüvelerini içlerinde barındırır, yani yeni nitel durumda bu pozitif öğeleri korur bu özelliği diyalektiğin yapıcı yanını temsil eder. Çünkü

geçmiş çelişkiler çözülmüş başka koşullandırma unsurları oluşmaya başlamıştır. Yapıcı ve yıkıcı yönü birbirini tamamlamaktadır (Şeptulin, 2013: 229-357).

Marx'ın diyalektik tarih yöntemini en iyi izah eden cümlesi, "*bu taşlaşmış ilişkileri onlara kendi öz şarkılarını söyleyerek hareket geçmeye zorlamak gerekiyor!*" ifadesidir. Burada tarih ve praksis iç içe geçmiştir (Marx, 2009: 195). Ollman (1935-…), Marx'ın cümlesindeki diyalektiğin altı uğrağı olduğunu vurgulamaktadır. Ontolojik uğrak, dünyanın bütünselliğini ve karşıtlıkların iç içe geçtiğini temsil etmektedir. Epistemolojik uğrak, dünyayı anlamamız için düşüncelerimizi nasıl belirleyeceğimizi belirtir. Yani değişimin, belirlenimin ve etkileşimin örüntülerini soyutlayarak ayrı bir yere konulmasını ifade etmektedir. Sorgulama uğrağı bütünün parçalarındaki içsel ilişkiyi simgeler. Bunu netleştirme uğrağı takip eder. Burada kişi düşünsel inşa sürecini sonuca ulaştırır. Sergileme uğrağı ile olguların diyalektiği kitlelere açıklanır. Son olarak praksis uğrağında önceki adımların hepsini aynı anda yapacak bilinçli etkinlik yer alır (Ollman, 2013: 25). Michael-Matsas (1930-…) Marx'ın ifadelerini çözümlerken üç öğeyi öne çıkarmaktadır. Bunlardan birincisi olay ve olguların eleştirel incelemesinin, tarihselliğinin, koşullara bağlı oluşunun belirtildiği, geçiciliği yönüyle "taşlaşma" öğesi, her üretim tarzının kendi çelişkilerini barındırması vurgusu ile "Diyalektiğin Şarkısı" öğesi ve bu çelişkilerin karşıtına evrilmesi yönüyle praksisi içeren "Diyalektiğin Dansı" öğesidir (Michael-Matsas, 2013: 233-237).

1.4. Başlarken: Yöneten-Yönetilen İkiliği: Elitizm Teorisi

İnsanlık, MÖ 10.000 yılından itibaren verili kaynaklara, hayatta kalma güdüsü ile şekil vermeye başlamıştır. Başka bir deyişle avcı toplayıcı toplum formasyonu tarım devrimi ile dönüşüm sürecine girmiştir. İnsanlığın kendi tarihini yapma örneği olan tarım devrimi ile birlikte yiyeceklerin toplanmasının yanına yiyeceklerin üretilmesi eklenmiştir. Çiftçiliğin ilk dönemleri savurgan ve ilkel bir özellik göstermiş, mevcut teknik seviye yaratılan nüfus ve doğal afetler karşısında kıtlık sorununu yenememiştir. İlkel çiftçiliğin çelişkileri paylaşım savaşlarının ilk örneklerini tarih sahnesine çıkarmıştır. Bu çelişkileri yenecek gelişme ise üretim

tekniğindeki uzmanlaşmanın yavaşça birikip köklü değişikleri yaratması ile olmuştur. Öte yandan uzmanlaşmayla birlikte kıtlığın aşılması kentlerde yaşayan sınıflı, ataerkil, hiyerarşik toplumları doğurmuştur. Kodları değişen yeni toplum MÖ 3000 yılından itibaren Mezopotamya'da, Çin'de ve Mısır'da uzmanlaşmanın getirdiği verimlilikle birlikte tüketiminden artan ürünlerin kontrolünü, başlarda toplum için yapmakla görevli ayrıcalıklı azınlıkları ve servet birikimini ortaya çıkarmıştır. Savunma endişesi ile askerler, Tanrılar adına toprağı kullanan din adamları ve yeni toplum düzenini koruyup sürdüren bürokrasi çoğunluklar üzerinde tahakküm gücü elde eden yönetici sınıfın katmanlarını oluşturmuştur. Toplum için artık ürünün kontrolü, yönetici sınıfın lehinde toplumu kontrol etme gücüne dönüşmüş mülkiyet bu sınıf için önsel bir hak haline gelmiştir (Faulkner, 2014: 18-28).

Yeni oluşmaya başlayan yönetici sınıf artık ürün üzerindeki kontrolü elinde tutma amacıyla yöneten örgüt anlamıyla devlete ait mekanizmalar kurmuştur. Örneğin yüksek teknoloji gerektiren metal işçiliği ile ordular donatmışlar, kendi iradelerini halka yansıtabilmek ve halkın çıkarlarının tek temsilcisi olduğunu kabul ettirmek için su kanalları açmışlar ve görkemli tapınaklar inşa etmişlerdir. Bu yolla yönetici sınıfın toplum değerlerinin temsilcisi olduğu düşüncesi, topluma taşınmıştır. Bu güç ve tarımsal verimliliğin başarısı ile yönetici sınıf, toplum ile Tanrı arasındaki zorunlu aracı olarak kabul edilmiştir. Bu durum bir taraftan Tanrı kralların ve yönetici sınıf içindeki rahiplerin ağırlık kazanmasına bir taraftan da yönetici sınıfın otoritesinin sağlamlaşmasına neden olmuştur (Harman, 2016: 38-39).

Tarım devrimi ve insanların kentlerde yaşamaya başlaması ile üretim-yeniden üretim, zihin emeği-beden emeği ve yöneten-yönetilen arasındaki ayrışma ve çelişki keskinleşmiş bu ikilikler arasındaki ilişki basit iş bölümünden tahakküm ilişkilerine dönüşmüştür. Öyle ki üretim doğrudan zenginlik sağlayan bir faaliyet haline gelmiştir. Üretim araçlarının paylaşımı mülk sahipleri ve mülksüzler şeklinde toplumu ikiye ayırmış ve bu ikiliğin tahakküm ilişkisi ile birbirine bağlanmasına yol açmıştır. Yeniden üretim faaliyeti ile kadınlar toplumdan kopartılmış ve ev içine hapsedilmiştir. İnsanların birlikte yaşam adına koydukları kurallar giderek tanrısal bir nitelik kazanmış, zihinsel emek kutsal sayılıp, beden emeği hakir görülmüştür. Toplumun üstünde her konuda yetkili iktidar böyle koşullardan doğmuştur (Uslu, 2022: 37-38).

Siyasetin varsıl azınlıklarla ile yoksul çoğunlukların karşı karşıya geldiği bir arenaya dönüştüğü ve siyasetin içeriğine çelişki, sömürü, saldırı, savunma ve paylaşım kavramlarının girdiği dönemle birlikte dünya yöneten azınlıklar ve yönetilen çoğunluklar olmak üzere iki gruba ayrılmıştır (Eroğul, 2018: 22). İşaret edilen tarihten günümüze toplumlar yöneten-yönetilen ilişkisi, içinde bulunulan tarihsel uğrağın ekonomi politik şartlarına göre güncellendiği şekilleriyle taşınarak gelmiştir. Başka bir ifade ile homojen bir toplum örneğine rastlanmamıştır. Her üretim tarzı, politik sistem ve devlet yapısı mutlak olarak yöneten-yönetilen ikiliğini içinde barındırmıştır. Toplumların eşitsizliğinin teorisi 20. Yüzyıla kadar formüle edilmese de yönetici sınıfın zorunluluğu ve böyle bir ayrımın gerekliliği Antik Yunan düşüncesinden itibaren çeşitli düşünürler tarafından dile getirilmiştir. (Kapani, 2019: 123-124).

Örneğin Friedrich Nietzsche (1844-1900) elit kuramın formülasyonundan önce toplumların *"hak, vizyon liderlik yeteneği vs. azınlığa aittir ya da çoğunluğa aittir"* düşüncesinin, ağırlıklarına göre demokratik veya aristokratik olduklarını ileri sürer. Aristokrasilerde üstün ve elit liderlerin, halkın ortalamasından ayrıldığını demokrasinin ise herkesin herkese eşit ve temelde tüm toplumların kendini arayan canlılar olduğunu kaydeder. Bununla birlikte demokrasiye dair *"sürü hayvanlarının efendi olmasını sağlayan araçlar olduğu için parlamenter hükümete ve basına karşıyım"* ifadelerine yer verir. Halkın silahlanmasını ve ayaklanmasını ayaktakımının isyanı olarak yorumlar (Nietzsche, 2010: 474).

Vilfredo Pareto (1848–1923) ve Gaetano Mosca (1858-1941) bütünlüklü bir yöneten-yönetilen ikiliği denklemi geliştirir. Bu iki isme ek olarak Robert Michels de (1876-1936) elitist kuramcılar arasında gösterilmektedir. Yöneten-yönetilen ikiliği içerisinde bir eğilim toplumun bu şekilde iki gruba ayrılmasını olumsuz, tedavi edilebilir ve hatta üzücü bulurken, bir eğilim bu durumun toplumun varoluşunun kaçınılmaz durağı olduğuna dikkat çekmektedir. Yukarıda sayılan üç isim yöneten sınıfın kaçınılamaz şekilde her toplumda ve örgütte ortaya çıkacağını ve bu durumun ideal sayılacağını savunmaktadır (Heywood, 2016: 137-138).

Pareto ve Mosca temel olarak toplumların egemen ve tâbi gruplar şeklinde ikiye ayrılmasını evrensel ve değiştirilmesi imkânsız bir olgu olduğu üzerinde anlaşır.

Bu oydaşmanın ötesinde Pareto hayatın her alanında elitlerin ortaya çıkmasını sağlayacak üstün nitelikleri olması bakımından, Mosca, ise yöneten sınıfın üstün niteliklerini kabul etmekle birlikte örgütlü azınlığın, örgütsüz azınlık üzerindeki tahakkümünün kaçınılmaz olduğunu vurgulamaktadır. Michels ise elit kurama toplum ve iktidar bakış açısına, ek olarak örgütsel bir yaklaşımla dahil olmaktadır. Kurama içkin görüşlerini çoğunlukla Alman Sosyal Demokrat Partisindeki önderlik sorunlarından yola çıkarak, sosyalist partilerdeki reformist sapmaları ve liderlerin üyelerden koptuklarını formüle ettiği "Oligarşinin Tunç Yasası" teorisi ile öne sürmektedir (Bottomore, 1993: 483). Pareto ve Mosca'ya dönülecek olursa toplum okumalarındaki benzerlik ortaya çıkmaktadır. Her iki teorisyen de insanlık tarihini yönetenler ile yönetilenler arasındaki ayrışma üzerine kurmaktadır.

> *Tüm siyasi organizmalarda bulunabilecek sabit gerçekler ve eğilimler arasında biri o kadar açıktır ki, en sıradan göz bile aşikardır. Çok az gelişmiş ve uygarlığın şafağına zar zor ulaşmış toplumlardan, en ileri ve güçlü toplumlara kadar tüm toplumlarda, yöneten sınıf ve yönetilen sınıf olmak üzere iki insan sınıfı görülür. Her zaman daha az sayıda olan birinci sınıf, tüm siyasi işlevleri yerine getirir, gücü tekelleştirir ve gücün getirdiği avantajlardan yararlanır, oysa daha çok sayıda olan ikinci sınıf, birinci sınıf tarafından yönetilir ve denetlenir; şimdi az çok yasal, şimdi az çok keyfi ve şiddet içeren bir tarzda ve birincisine, en azından görünüşte, maddi geçim araçlarını ve siyasi organizmanın canlılığı için gerekli olan araçları sağlıyor* (Mosca, 1939: 50).

Mosca, yöneten sınıf kavramı ile her tarihsel uğrakta değerli bulunulan özellikler ve birikimlerle bazı kimselerin toplumdan ayrıksı bir grup oluşturduğunu ifade etmektedir. Geçmişten günümüze toprak, soy, askeri güç, din, ideoloji ve sermaye birikimi gibi unsurlar yönetenleri, yığınlardan ayırmıştır. Temsili olarak eşitliği getiren demokratik sistemlerde bile varsılların yönetime etkisinin, yoksul katmanlardan fazla olduğunu kaydetmektedir. Ancak demokratik dizgelerde elit dolaşımının ve yönetici sınıfın değişiminin daha kolay olduğunu belirtmektedir (Mosca, 1939: 57-60).

Pareto seçkinlerin sürekliliği ve zorunluluğu düşüncesini "Seçkinlerin Dolaşımı Kuramı" ile açıklamaktadır. Pareto'ya göre seçkinlerin dolaşımı düzensiz ve kesintisizdir. Ancak bu hareketlilik sadece paranın ve gücün el değiştirmesi demek değildir. Nedenleri her momentte değişiklik gösteren bu dolaşım aslında yönetici sınıfın baskın tortusunun değişmesidir. Konsolidatörlerin yerini yenilikçilerin, yenilikçiliklerin yerini konsolidatörlerin alması gibi içerik ve renk değiştiren bir hareketlilik olarak ileri sürülmektedir. (Zetterberg, 2013: 13). Seçkinlerin dolaşımı ile bahsedilen süreklilik vurgusunu Pareto aşağıdaki gibi açıklamaktadır:

> *Kısa aralıklar dışında insanlar her zaman bir seçkin azınlık tarafından yönetilmişlerdir. Seçkin (elite) kelimesini (it. Aristrocrazia) en güçlü, en enerjik ve kötülük kadar iyiliğe de yeteneği olan anlamında, etimolojik bağlamı içinde kullandım. Oysa önemli doğal bir yasa nedeniyle seçkinler sürekli bu halleriyle devam edemez tükenirler. Bu yüzden insanlık tarihi seçkinlerin durmadan devam eden yer değiştirme tarihidir. Bir yükselirken diğerinin alçalması gibi… bu gerçek bir fenomendir fakat bize başka biçimde gözükebilir* (Pareto, 2013: 34-35).

Seçkinlerin dolaşımı kuramına göre bir toplumda seçkinlerin sirkülasyonu sekteye uğrarsa devrimler meydana gelir. Dolayısıyla nitelikçe zayıflayan seçkinlerin yerlerini, alt katmanlardaki başarılı kimselere bırakmaları gerekir. Liyakat üstüne kurulmuş bir rotada değişim sürerse seçkinlerin dolaşımı devam eder. Böylelikle iktidar mücadelesinin sertleşmesi önlenir. Bu bağlamda ele alındığında seçkinlerin dolaşımı teorisinde İbn-i Haldun'un izleri açığa çıkar. İbn-i Haldun'a göre göçebe yaşam tarzından kentli toplumlara geçilirken seçkinler zayıflar ve yerlerini başka seçkinler alır (Kışlalı, 1987: 276).

Düşünüre göre seçkinler iki şekilde yönetmektedir. Pareto, bunlardan birincisinin mutabakat metoduyla, ikincisinin ise güç kullanarak yönettiğini belirtmektedir. Pareto'ya göre mutabakat çeşitli yöntemler ile kurulmaktadır. Çıkarlar, dini ve milli duygular, gelenekler, önyargılar, kümeleşme sürekliliği duygusu, birleştirme iç güdüsü ve yetenekli yöneticilerin manipüle beceresi bu yöntemlere

örnek gösterilir. Öte yandan varsıllığı, her dönemde elitlerin üzerinde etkili bir güç sayarak plütokrasinin altını çizer (Pareto, 2016: 95).

Elit kuramla ileri sürülen seçkinlerin zorunluluğu daha doğrusu yönetenlerin zorunluluğu vurgusu Marx tarafından tersyüz edilmiştir. Marx'a göre yöneten mekanizması toplumun içerisinden çıkar. Devlet toplumun değil toplum devletin olmazsa olmaz koşuludur ve önselidir. Marx'a göre:

> *Gerçek olgu şudur ki devlet aile üyeleri ve burjuva sivil toplum üyeleri olarak var olan yığından türüyor. Spekülasyon bu olguyu İdeanın bir eylemi olarak gösteriyor; onu yığının ideası olarak değil ama öznel ve gerçekten olgunun kendisinden ayrı öznel bir İdeanın eylemi olarak gösteriyor, "o şekildeki bireylerden her birine ayrılan (daha yukarda sadece tekil bireylerin aile ve burjuva-sivil toplum alanlarına ayrılmasından söz ediliyordu) yer, ona koşulların kendi özgür istencinin vb. sonucu gibi görünür* (Marx, 2009: 17-18).

Marksizm ile elitizm arasındaki karşıtlık rastlantısal oluşmamıştır. Bottomore (1929-1992), Pareto ve Mosca'nın elit kuramı, Marksizm'e anti tez olarak geliştirdiğini vurgulamaktadır. Bottomore'ye göre iki düşünürün esas ve temel olarak uzlaşmaz karşıtlık geliştirdikleri Marksizm'dir. Marksist sınıf kuramının, egemen sınıf kavrayışına ve komünist toplumun sınıfsız toplum tahayyülüne karşı olarak her toplumda yönetici azınlığın, zorunluluğunun altını çizmektedirler. Öte yandan elitist kuram savunucuları yöneticilerin üstün yetenekleri sayesinde bir seçkinler nosyonu kurduklarını ileri sürerken Marksizm'de yönetici sınıf verili üretim biçimini sürdürmek isteyen egemenlerden oluşur ve devlet egemenlerin sınıfsal ilişkilerini korumaya hizmet eden aygıt boyutuyla tanımlanır (Bottomore, 1997: 19).

Michels de diğer elit kuramcıları gibi egemen, yöneten veya siyasi bir sınıfın olmadığı toplumların var olamayacağının altını çizer. Yöneten-yönetilen ayrımının, insanlığın tarihsel gelişimi içerisindeki kalıcı ve etkin tek öge olduğunu belirtir. Devleti veya hükümeti azınlık örgütü olarak tanımlar. Nitekim Michels'e göre toplumun üzerinde tahakküm ve iktidar gücü oluşturan erk, yığınları gerçek anlamda

temsil etmemektedir. Dolayısıyla çoğunluk, kendini yönetme faaliyetinden aciz kalarak sürekli şekilde oligarşinin payandası olur. İktidar değişimleri eski oligarşi ile yeni oligarşinin kaynaşması anlamına gelir (Michels, 2021: 260). Michels için oligarşi hem örgüt içinde hem de toplumun politik iktidarında aşılamayacak olgu olarak ele alınır. Michels'e göre:

> *Siyasal partilere yönelik temel sosyolojik kanun ("siyasi" terimini en kapsamlı anlamıyla kullanırsak) en özlü ifadesiyle şu şekilde formüle edilebilir: Seçilmişlerin seçmenler, vekillerin vekalet verenler, delegelerin delege edenler üzerinde egemenlik kurmasını sağlayan örgütün kendisidir. Örgütten bahsetmek esasen oligarşiden bahsetmektir* (Michels, 2021: 268).

Elit kuramın geliştirildiği dönemde Gustave Le Bon (1841-1931) Kitle Teorisini ileri sürmüştür. Le Bon'a göre canlı varlıkların birkaçı bir araya gelir gelmez liderliğin altına girmektedir. Böylelikle liderlerin iradesi, düşüncesi kitleler üzerinde tayin edici olur. Le Bon bu durumu *"Kitle çobanından vazgeçmeyen sürüdür"* ifadesi ile anlatır. Öte yandan Le Bon 18. Yüzyıl sonunu kastederek kitle çağına girildiğini, artık toplumların yönetiminin, yığınların ve kalabalıkların yönetici sınıf işlevi ve tayin edici gücü ile gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Kitle gücünün giderek yöneten azınlıklar üzerinde yaptırım unsuru haline geleceğini kaydetmektedir. Hükümdarların hukukunun, yerine kitlelerin hukukunun önem kazandığını belirtmektedir (Le Bon, 1997: 13, 106). Bu iki kuramın ortaya konulması kıta Avrupa'sındaki aşağıdan yukarıya politik hareketliliğin arttığı yığınların setlerine sığmayan seller gibi sokaklara döküldüğü bir dönemi takip etmektedir. Öyle ki bu dönem Fransız Devrimini (1789) takip eden 1830 ve 1848 devrimlerinin yaşandığı, Paris Komünü (1871) deneyiminin görüldüğü, kalabalıkların politik iktidarı hedeflediği bir hareketliliğe şahit olmuştur.

Çıkış uğraklardan hareket ederek hem kitle teorisinin hem de elit kuramın, yığınların kurucu gücünü tasfiye etme, politikadan uzaklaştırma ve pasifize etme çağrısını barındırdığı düşünülmektedir. Bu iki teorinin alt metninde politik proseslerin teknikleştirilmesi ve otoritenin teknokratikleştirilmesi yoluyla yönetim sürecinin yığınlarından kopartılması bulunmaktadır. Öte yandan elitlerin dolaşımı gibi

formüllerle toplumun dengeye kavuşması öncelenmiştir. İktidar değişiminin istikrarı ve teminatı anlamına gelen bu adımla kitle hareketlerinin kontrol altına alınması ve önüne geçilmesi hedeflenmiştir (Arslan, 2015: 88).

Sonuç olarak elit kuram eşitsizliğin teorisini geliştirmiş, yönetme faaliyeti ile toplum arasına kalın çizgiler çekmiştir. Yine de liberal temsili demokrasi bağlamında anti-demokratik olarak tanımlanması doğru değildir. Nitekim demokrasiyle halkın kendini yönetecek elitleri, belirli kurallar çerçevesinde politik örgütler yoluyla seçebiliyor olması ve demokratik sistemlerde elitlerin özgürce oluşması, demokrasiyi diğer yönetici sınıf oluşum biçimlerinden ayrılmaktadır (Bottomore: 1997: 103). Sartori de yöneten-yönetilen arasındaki ilişki biçimlerinde demokrasiyi ayrı bir yere koyarak bu görüşü desteklemektedir. Hatta Sartori'ye göre bu iki grup arasındaki çizginin en muğlak olduğu yönetim biçimi demokrasidir. Çünkü demokrasilerde "Halk Üzerindeki Yönetim" ile "Yönetilen Halk" kavramları arasında bir köprü bulunmaktadır. Ancak yöneten ile yönetilen arasındaki emretme ve itaat ilişkisi tümden yok sayılmamaktadır (Sartori, 1977: 47-48).

2. BÖLÜM: DEMOKRASİ VE DEMOS: TEORİ VE PRATİK

Bu bölümde esas olarak demokrasinin tarihsel arka planı ve halk hareketlerinin dönüşümüne odaklanılmaktadır. Yani bu bölümde halk hareketlerinin temellerindeki ve içeriğindeki değişimi ortaya çıkarma denemesi yapılacaktır. Çünkü çalışmanın hipotezi olan savın nedenlerinden biri de bu dönüşümdür. Bu amaçla genel oy hakkının genişlemesindeki lokomotife ışık tutulmaya çalışılacak, daha sonra halk hareketlerinin dönüşümüne teorik parantez açılacaktır. Bahsedilen değişim üzerinden, neo-liberal dönemin demokrasi düşüncesi üzerine çıkarımlarda bulunulacaktır.

2.1. Halk Hareketleri ve Demokrasi İlişkisi

14 Temmuz 1789'da Parisliler, antik bir kale ve devlet hapishanesi olan Bastille'de toplandı. Üç saat süren çatışmada seksen üç Parisli yaşamını yitirdi. Ancak halkın kararlılığı ile süren üç günlük ayaklanma sonucunda yüz kırk yıllık monarşi tarihe karıştı. Faulkner'e (1958-2022) göre dünya ters yüz olmuş, cin şişeden çıkmıştı. Artık meclislerin, insan hakkı bildirgelerinin, anayasaların, halk egemenliğinin çağı başlamıştı. Feodalizm yerini kapitalizme bırakacaktı (Faulkner, 2014: 187-212). Avrupa'nın demokratikleşmesinde, kuşkusuz Fransız devrimi büyük bir etkiye sahipti. 1789'dan 1815'e uzanan süreçte Fransız eylemleri bu ilerlemenin motoru oldu. Fransa'daki demokratik kazanımlar, savaşlarla diğer Avrupa ülkelerine taşındı. Yani Fransızlar diğer devletlerin örgütlenmesinde, kendi sistemlerini model olarak kullandılar ve devrimin getirdiği sistemi ihraç ettiler. İhraç edilen şey kamu yönetiminde merkezi iktidara sadakati tam bir yerelleşmeydi (Tilly, 2001: 188-193).

Devrimle birlikte Kurucu Meclis kalıcı hale geldi, ortak araziler tarıma kapatıldı, kırsal girişimcilik özendirildi, sendikalar, lonca ve esnaf birliği tasfiye edildi. Yani halkın, yeni rejimin politikalarından tatmin olacağı bir adım atılmadı. Oy hakkının mülk sahipliği ile sınırlandırılması ile demokrasi halkın aleyhine törpülendi. Sieyes'in etkin yurttaşları, politikaya dahil olabiliyordu. Edilgen yurttaşların ise hayatlarına kaldığı yerden devam edeceği düşünüldü ancak tarih böyle ilerlemeyecekti. 1789'dan sonra bir kez daha halk kitleleri harekete geçti. 3 yıllık ara

döneme göre çok daha demokratik bir meclis olan Konvansiyon Meclisi kuruldu. Kral mahkûm edildi. Anayasal monarşinin yıkıldığı, Cumhuriyetin ilan edildiği, yeni bir çağın başladığı duyuruldu (Hobsbawm, 2003a: 74-77).

Devrimle birlikte Avrupa'nın liberal demokrasiye doğru gideceği anlaşılsa da bu yolun engelsiz ve tek bir hatta ilerleyemeyeceği kısa zamanda görüldü. Hatta devrimden sonra kurulan mecliste eski rejimi savunan toprak sahipleri bile bulunuyordu. Paris'in yoksul kesimleri ve her tabakadan halkın gerçekleştirdiği devrim, liberal demokratik burjuva demokrasiye kadar gidemedi. Çünkü Fransa böyle bir sınıfsal yapıya sahip değildi. Feodal beyler burjuvalaşmıyordu tersine burjuvazi feodalleşiyordu. Dolayısıyla Fransa'nın demokratikleşmesi engebeli ve dolambaçlı bir yol izlemek zorundaydı (Barrington, 1989: 89-90).

Jakobenlerin önderlik ettiği cumhuriyetle demokratikleşme adımları hızlandı. Burjuva kökenli olan bu kulübün geçmiş dönemden ayrıldığı nokta eşitlik, kardeşlik, özgürlük, halk egemenliği ve insan hakları konularında daha radikal olmalarıydı. Feodal unsurlara karşı daha uzlaşmaz bir politika izliyorlardı. Bu çalışmanın konusu bağlamında en önemli yenilikleri genel oy hakkını kabul etmeleriydi (Demirli, 2018: 62-63). Ancak Robespierre genel oy ilkesini hayata geçirmeden iktidardan indirildi. Rejime saldıranlarına karşı yürütülen savaş sebebiyle anayasa da yürürlüğe konulamadı. Dönemin demokrasisi için yegâne öneme sahip genel oy ilkesi uygulanmak için 1848'e kadar bekleyecekti. Jakobenlerden sonraki dönemde oy hakkı 300 Frank'a bağlanmıştı. Üstelik seçime katılanların 1000 Frank katkı payı vermesi gerekiyordu. Bu miktar 1804 yılında iki katına çıkarıldı. 1814'e yapılan düzenleme 1799'da olanların yasalaşmasından ibaretti. Zaten yerel meclislere girebilmek demek, kamu hazinesine en fazla bağışı yapan 600 kişiden biri olmak demekti. Bu 600 kişi tüm ülkenin temsilciliğine aday olan vekilleri seçiyordu. Gelire dayalı oy kullanma esası ile halk iradesi metalaşmış oluyordu (Canfora, 2010: 77-78).

Jakobenlerin, bir diğer önemi, 18. Yüzyıl başlarındaki işçi hareketlerine fikirsel önderlik etmeleri, Avrupa'nın başka yerlerindeki halk hareketlerinin yelkenlerini, demokratik istemlerle doldurmalarında yatmaktadır. Eşitlik ve halk egemenliği ilkeleri lehine siyaseti dönüştürmek isteyen akımlar ve hareketler

teorilerini jakobenlerin katkıları zenginleştirmişlerdir. Örneğin Jakobenler, İngiliz işçi ve zanaatkarların radikal unsurlarının doğal önderleri olmuşlardır. Dönemin İngiltere'sinde kabul edilen Seditious Societies Act ile ulusal politik örgütlerin, yerel uzantılarının kurulması yasaklanmıştı ancak bu yasa Jakobenlerin fikirsel önderliğinde gelişen işçi hareketlerine engel olamadı (Uslu, 2015: 38).

Sanayi devriminin yarattığı zenginlik, tüm halk katmanlarına ve sınıflarına eşit dağılmıyordu. Üretilen zenginlik, tüm toplumun yaşam standartlarını aynı şekilde yükseltmemişti üstelik işsizlik de artıyordu. İngiltere'nin bu nesnel koşullarında, Luddist hareket patlak verdi. Harekete ismini veren Ned Ludd (?-?) adında bir çorap fabrikası işçisiydi. Bir gün dokuma tezgahının ayarlarını düzeltmek için çekiçle tezgâhları ezmesi bu harekete ismini veren olay olmuştu. Daha sonra diğer işçiler, Ludd'a bağlılıklarını bildirmiş kendilerine Luddist adını takmışlardı. Kolluk güçleri Luddistleri, yağmacı, isyancı ve asiler olarak görüyordu. Eylemlerinin asıl sebebi ise ücretler genel seviyesinin düşük olması ve makineleşmenin işsizliği arttırmasıydı. Birden çok şehirde örgütlenen Luddistlerin hedefinde işsizliklerine sebep olan, el emeklerini değersiz kılan, yeni üretim tarzının getirdiği makineler bulunuyordu. Geçmişteki hak ve özgürlüklere vurgu yapan, arkaik üretim biçiminin toplumuna atıf yapan, söylemleri sebebiyle halk tarafından düzeltenler ordusu olarak görülüyor, halkın desteğini sağlıyorlardı (Bağçeci, 2020: 365-367).

Luddistlerin metotları teknoloji düşmanlığını ve gericiliği içeriyor gibi görünse de hareketin niteliği ve gelecek yıllara etkisi bu iki varsayımın ötesindedir. Luddistlerin, üretim araçlarını kullanılmaz hale getirmeleri sosyal, siyasal ve ekonomik haklar için sermaye sınıfına karşı bir tür koza dönüşmüştür. Onların bu hareketliliği, grevlerin, fabrika işgallerinin ve toplu pazarlıkların önünü açan bir gelişme olarak görülmektedir. Üstelik Luddistlerin hareketliliği Fransa'ya da sıçrayacaktı. Sans-culottes[29] denilen bir grup kent merkezlerindeki kulüplerde örgütleniyordu. Baldırı çıplaklar Fransa'daki burjuvaziye yönelik ilk organize tepkiyi temsil ediyordu. Kapitalist üretim tarzı ile mülksüzleşen küçük işletme ve toprak sahiplerini, zanaatkarları ve emekçi yoksul kimseleri barındıran isyancılar, işsizliğin

[29] Baldırı çıplaklar

önlenmesi, gıda fiyatlarının düşürülmesi, yiyecek sıkıntısının önüne geçilmesi ve ücretlerin ödenebilirliğinin devlet tarafından garanti edilmesi gibi ekonomi-politik istemleri savunuyorlardı (Orhan ve Savuk, 2014: 12-13).

Moment olarak hem Luddistler hem de "Baldırı Çıplaklar" bir başlangıç anlamına geliyordu. Çünkü sanayi üretimindeki atılım kitleler için refahtan ziyade yeni bir boyunduruk getirmişti. Islahevlerinden ve yetimhanelerden bile çocuklar fabrikalarda çalışması için işe alınıyordu. Erkekler, kadınlar ve çocuklar kiralık bir elden fazlası değildi. Ancak bu eller sadece faydalı bir üretim aracı değildi aynı zamanda karmaşık ve bütünüyle işlevsel birer insanlardılar (Watson, 2014: 779-784).

Üstelik bu insanlar, heybelerinde sert bir öfke biriktiriyordu. Bu öfkeyle az ya da çok gizli bir şekilde sisteme karşı örgütlenmeye başladılar. Gizli örgütler, matbaalarda, kahvelerde, meyhanelerde bir araya geliyor fikir alışverişlerinde bulunuyorlardı. Yardım sandıkları, kooperatifler ve topluluklar oluşturuyorlardı. Blanqui (1805-1881), Owen (1771-1858), Fourier (1768-1830), Bakunin (1814-1876), Proudhon (1809-1865), Saint-Simon (1760-1825) ve Flora Tristan (1803-1844) gibi teorisyenlerin fikirlerini benimsiyorlardı. İşçiler ideolojik ve eylemsel olarak tek parça olmasalar da verili toplumsal formasyonun ekonomik temelde dezavantajlı katmanlarını temsil ediyorlardı. Üretilen zenginliğin dışında kalan her tabakadan kimseler ve muhalifler, cumhuriyet ve demokrasi için işçilerle bağ kuruyordu. Toplumsal muhalefet, çok farklı eksenlerden ilerlese de aynı istasyonda bir araya gelebiliyordu (Beaud, 2003: 130-131).

Fransa'daki Alman zanaatkarlar, tarafından "İnsan Hakları Derneğinin", cumhuriyetçi görüşleri savunan "Alman Halk Birliğini" kurdu. Birlik, Almanya'nın özgürlüğünü ve ulusal birliğini savunuyordu. Bunun yanında temel sloganları dürüst insanların ekmeklerini çalışarak kazanmasaydı yani birliğin ekonomik politik görüşleri de bulunuyordu. Demokratik bir cumhuriyet, halk egemenliğinin tesis edilmesi, tüm yurttaşlara geçim güvencesinin sağlanması, yoksullara vergi muafiyeti getirilmesi gibi talepleri içeren "Kanunsuzun İnanç Simgesi" isimli bir bildiri kaleme almışlardı. Birlik, ayrıca işçi sınıfının mülkiyetten yoksun olduğu bir toplumda, demokratik bir sistemin kurulamayacağını savunuyordu. Sonralarda birliğin içindeki

Babeuf ve işçi hareketlerinden etkilenen radikaller ayrıldı ve "Adiller Birliğini" kurdu. Yıllar sonra Marx bu örgüt için komünistler birliği 1836'da Paris'te kurulmuştu diyecekti. Çünkü Adiller Birliği, Almanya ve İsveç kantonlarında yer altı faaliyetleri izliyordu. Faaliyetlerini esas olarak teorik propaganda oluşturuyordu (Reznikov, 2021: 275-276).

İngiltere'de, 19. yüzyılın başlarında halk ve işçi hareketlerinin radikalleşmesi ile Tory Partide[30] politik kariyerine adım atan William Cobbet'in örgütlediği hareket çalışmanın konusu kapsamında önem arz etmektedir. Çünkü düşünür ve politikacı, işçi sınıfının ilk politik propagandacılarından sayılmaktadır. Cobbet, genel oy hakkının kitleselleşmesi ve işçilerin yaşamının iyileştirmesi için yığınları örgütlemeye başlamıştı. Çıkardığı The Political Register'ın tirajları günlük 40.000 ile 50.000 arasındaydı. Bu gazete ile yayınladığı "Kalfalara ve Çıraklara Söylev" metninde sefaletin sebebinin aşırı yüksek vergi oranlarının olduğunu işaret ediyordu. Cobbet, sonrasında gelişecek olan Çartist[31] hareketin üzerinde büyük bir etkiye sahip olacaktı. Ele alınan dönemin bir başka önemli durağı Spa Field gösterileriydi. Sayıları 10.000-20.000 arasında olan kitleler, seçme ve seçilme hakkı ve ekonomik koşulların iyileştirmesi gibi taleplerle sokağa dökülmüşlerdi. Bu eylemlerin öne çıkan ismi Henry Hunt (1773-1835) idi. Eylemler bir dizi süreci temsil etse de büyük oranda, politikacılara, yaşam koşullarına ve emek rejimine yönelik eleştirileri içeriyordu. Politikanın mekanının, sokaklara kayması parlamenter sisteme olan güvensizliği beraberinde getirmişti. James Watson'ın kurduğu "Temsil Edilmeyen Kişiler Birliği" İngiltere'nin birçok şehrinde binleri hareket geçirdi. Sosyal hareketlilik, kitleler ile Whig[32] politikacıları birbirlerine yakınlaştırıyordu. Dönemin radikallerinden olan Arthur Thistlewood (1774-1820), "Cato Sokağı" Komplosu olarak bilinen olayı örgütledi. Fransız devriminin etkisi altında bir cumhuriyetçi olan Thistlewood, belirtilen sokakta "Özgürlük Davası İçin" harekete geçtiğini salık veriyordu. Bu şiarla kitlesel toplantılar yapması, örgütlediği hareketin "Cato Sokağı Komplosu" şeklinde adlandırılmasına neden oldu. Radikallere bir diğer katkı John Wade (?-?) tarafından

[30] Ele alınan dönem için muhafazakâr parti

[31] Dilekçeciler/Bildiriciler

[32] Ele alınan dönem için liberal parti

gelmişti. Wade, "The Gorgon" gazetesinde, toplam çözümlemeleri yapıyor, "üretici sınıflar" ile aristokrasiden, hukukçulardan, işverenlerden ve ruhbanlardan oluşan "üretici olmayan sınıflar" şeklinde ikili bir ayrıma gidiyordu (Uslu, 2015: 41-43). Manchester'da 60.000 kişinin katıldığı kitle gösterisinin, kanlı şekilde bastırılması ve tarihe "Peterloo Katliamı" olarak geçmesi, İngiliz parlamentosunda büyük yankı buldu ve başbakan istifa etti. Bu olay aynı zamanda demokrasinin kitleselleşmesinde önemli bir uğrağı temsil ediyordu. Yeni hükümetle Tory'lerin ılımlı kanadı iktidara geldi ve işçilere, sendikal haklar tanındı. Tarihte bir kez daha aşağıdaki hareket yukarıyı etkiliyor, kitle gücü siyasete yön veriyordu. 1824 yılında işçilere, sendikada örgütlenme ve toplu sözleşme hakkı tanınması, işçi ve kitle hareketlerini bambaşka bir noktaya taşıyacaktı. İşçi hareketlerinin sertleşmesi ve Fransa'daki 1830 ayaklanmaları ile İngiltere hükümeti harekete geçti. Bu hareket aşağıdan devrim korkusu ile yukarıdan gelen reformların bir kanıtıydı. İngiliz hükümeti, takip eden süreçte aşağıdaki yasaları meclisten geçirdi (Şeylan, 1981: 53-54).

> *1832 yılında seçim reform yasası, 1833 yılında 9 yaşından küçüklerin işçi olarak çalışmasını yasaklayan yasa, 1834 yılında yoksullara devletin yardım yapmasını öngören "Yoksulluk Yasası" ve 1835 yılında belediye yönetiminde reform yapan yasa. Bu reformların. En önemli sonucu, rey hakkının genişletilmesi ile ortay çıkıyordu; artık seçimde oy vermek için toprak ya da taşınmaz mal sahibi olmak gerekmiyor, yolda 10 pound (sterlin) vergi ödeyen her vatandaşın rey verebileceği kabul ediliyordu* (Şeylan, 1981: 54).

Bu kazanımlar egemenliğin toprak soylularından burjuvaziye ve sonrasında tüm halk sınıflarına doğru akışının bir temsilcisi oldu. Politik haklar ekonomik istemlerle birleşti ve beraber kazanıldı. Aşağıdaki hareketle elde edildiği için haklar kalıcı bir nitelikteydi ve tarihin çarkları döndükçe daha ileri götürülecekti. Çünkü hak istenci, toplumun politik-ekonomik dezavantajlı katmanları tarafından verilen mücadele içinde kazanılıyordu. Ekonomik alandaki iyileştirmeler ve politik özgürlükler kitlelerin bilinç seviyesini yukarıya taşıyacaktı. Yönetenlerden yönetilenlere, iktidar erkini oluşturan elementlerin akışı hızlanmıştı.

Bu akışı hızlandıracak gelişmelerin üç saç ayağı bulunuyordu. Bunlardan ilki Owen'in ütopik sosyalist görüşleri ve minimal pratik örnekleriydi. İkincisi ve aslan payını alan gelişme bir banker olan Thomas Attwood'un (1783-1856) kurduğu, işçilerin ve burjuvazinin desteğini alan "Birmingham Siyasi Birliğinin" faaliyetleriydi. Owen'in fikirleri şiddetsiz ve barışçıl olmaları sebebiyle eleştirilmiş ve başarısız bulunmuştu (Gündüz, 2022: 54). Saç ayağının üçüncüsü yasa reformuna kadar yaşanan işçi hareketliliğiydi. Bu eylemler her zaman somut sonuçlar vermese de gerek hükümetin gerek toprak temelli soyluların gerekse de burjuvazinin dikkatini çekerek tehdit olarak algılanmıştı. Bu eylemlerin en önemli katkısı, işçilerin kötü yaşam koşullarının duyurulması, toplumdaki çelişkilerin gün yüzüne çıkarılmasıydı. İşçi sınıfının bilincinde, parlamentoyu dışarıdan kontrol etme ve kendi talepleri için çalıştırma fikirleri meydana gelmişti. Başka bir deyişle, işçi sınıfı kendi isteklerini ifade etme metodu kazanmıştı (Şahin, 2015: 167).

2.1.1 Çartist Hareket

Reform yasalarından sonra radikaller, el zanaatkarlarını, imalathane sahiplerini, vasıflı, yarı vasıflı ve vasıfsız işçileri, herhangi bir örgütte bulunan ve bulunmayan emekçileri, erkekleri, kadınları, yerlileri, göçmenleri, farklı sektörlerde çalışan kimseleri, farklı bölgede yaşayan insanları, farklı dini ve mezhepsel inanç sahiplerini Çartizm hareketinin bayrağı altında bir araya getirdi. Küçük ölçekli imalat yapanlar da sanayi devriminin fabrikalaşması ile sistemin dışına itiliyordu, bu durum onları dayanışmaya ve dolayısıyla işçilerle hareket etmeye itiyordu. Küçük burjuvazinin harekete katılması, kitle eylemliliği içerisinde, birlikte aksiyon alma noktasında iç gerilimlere yol açsa da Çartizmin üretici demokrasisi paydası tüm bu gerilimleri yumuşatıyordu (Eley, 2008: 118-119).

Reform tasarısının hayal kırıklığı ve işçilere oy hakkının tanınmaması, işçileri, politik hareketliliklerinde el yükseltmenin gerekliliğine sevk etti. Süreç, her bir işçinin çalıştığı fabrikadaki kapitalistle olan çıkar çatışmasının, genel olarak işçilerle kapitalistler arasındaki çıkar çatışmasının küçük bir örneği olduğunu, işçi sınıfının ve diğer emekçi halk kitlelerinin zihnine yerleştirmeye doğru gidiyordu. Yani

politik bilinçlenme mikro ölçekten makro ölçeğe taşınıyordu. Egemen sınıfların, ülke yönetimini, işçilerden ve yoksullardan esirgediği düşüncesi yığınlar arasında dolaşıma giriyordu. İşçiler ve yoksul katmanlar demosu oluşturuyordu, ülke yönetiminde söz sahibi olmalıydı. Fransız devriminin demokratik gelenekleri yaygınlaşmış, kitleler bir tür "İngiliz Hürriyeti" şemsiyesi altında birleşiyordu. Üstelik burjuvazi, toprak soylu sınıfa ve aristokrasiye karşı proletaryanın yardımına başvuruyor, işçi sınıfının, kendini politik bir özne olarak görmesine katkı sağlıyordu. Bu koşullar altında 1836'da "Londra İşçi Cemiyeti" kuruldu. Cemiyet yukarıda bahsedilen "Birmingham Siyasal Birliği" ile hareket etti. Ancak oy hakkının genişlemesi için bu katkı yeterli olmadı onlar da "Çarter'i"[33] imzaladılar (Reznikov, 2021: 282-283). Bildirge aşağıdaki somut taleplerden oluşuyordu:

1- *Suçlu olmayan ve akıl sağlığı yerinde olan, 21 yaş üstünde her erkek oy verme hakkına sahip olmalıdır.*
2- *Oylamanın gizliliği sağlanmalıdır.*
3- *Parlamento üyesi olmak için, "zenginlik" veya "toprak sahibi olma" zorunluluğu olmamalı, herkesin seçilme hakkı olması sağlanmalıdır.*
4- *Parlamenterlere, yaptıkları bu iş karşılığında yeterli bir ücret ödenmelidir.*
5- *Tüm seçim bölgeleri, eşit sayıda seçmene denk gelecek sayıdaki oyla temsil edilmelidir.*
6- *Seçimler her yıl yenilenmelidir* (Groves, 2018).

Çartist liderler, kendi aralarında tek bir ideolojiye ve mücadele metoduna sahip değildi. Birden çok düşünce grubunu içeriyorlardı. Çartistler için sosyalist bir yeniden ekonomik bölüşüm sistemi gibi bir ideali savunuyorlar demek zordu. Hareket daha çok yetişkin erkek yurttaşlara genel oy hakkı ve yıllık oluşacak parlamento üzerinde ısrarcıydı. Başka bir deyişle pergelin sabit ucu yukarıdaki iki ilkeye yerleştirilmişti. Demokratik reform ana hedeflerini temsil ediyordu. Mücadele metodu olarak manevi gücü, maddi güçlerle tam anlamıyla değiştirmemişlerdi. Hedeflerini,

[33] Dilekçe/Bildiri

nasıl hayata geçirecekleri noktasında, resmi bir metodolojileri yoktu. Ancak 19. Yüzyılın en büyük kitle hareketiydi. İngiltere yönetici sınıfının üç kez paniğe kapılıp, şiddetle karşılık vermesine neden olacak kitlesel eylemler örgütlemişlerdi (Harman, 2016: 318-319).

Çartizmin bir başka özelliği de önderlerinin emeği ile geçinen zanaatkar ve proleterlerden oluşmasıydı. Çalışan yoksulların en etkin ve bilinç olanları harekete öncülük ediyordu. Fakat bunlar, daha büyük olumsuzluklar altında yaşayan proleterler yerine üretim tarzındaki sıçramadan sonra hayatında pek bir değişmeyen, nitelikli zanaatkâr, artizan, matbaa ustası, doğramacı ve kitap satıcısı olan yani kendi emeği ile geçinen ama üretim araçlarına sahip kimselerdi (Hobsbawm, 2003a: 233).

Çartistlerin, I. People's Charter'larında[34] bir milyon iki yüz bin kişinin imzası bulunuyordu ancak parlamento bu talepleri reddetti. Bu kararın üzerine Çartistler ortak bir reaksiyonda buluşamadı. Silahlı ayaklanma taraftarı olan Güney Galler bölgesindeki maden işçileri, genel grev örgütlemeye karar verdiler ancak başarılı olamadılar. Ret kararının üzerine Newport maden işçileri ayaklandı ancak bu ayaklanma hükümet tarafından şiddetle bastırıldı. 500 Çartist öldürüldü. Çartistler, bu yenilgiyle örgütlenmelerinin eksikliğini fark ettiler. Bunun üzerine Merkezi yönetime sahip, ülkenin geneline yayılmış, hareket üzerinde bir iş birliği sağlamak adına harekete geçtiler. Bu hedefle "National Charter Association'ı"[35] kurdular. Bu örgüt yönetimi altında, 1842 yılında, önceki bildiriye benzeyen yeni bir metin oluşturdular ve hükümete sundular. Hükümet bu dilekçeyi de büyük bir oy çoğunluğu ile reddetti. Ancak artık örgütlü bir Çartizm vardı ve bu sayede genel bir grev organize etmeyi başardılar (Kozak, 1992: 72).

Genel grevin hükümet tarafından engellenmesi ile Çartistlerin çözülme süreci başladı. Fransa 1848 Temmuz devrimine kadar ciddi bir varlık gösteremediler ancak 1848 devrimi üçüncü bir denemenin tetikleyicisi oldu. Bu kez benzer bir dilekçeyi altı milyon kişi imzaladı. Ancak tarihçiler gerçek katılımın bu sayının çok daha azı

[34] Halkın parlamentoya verdiği hak talep dilekçesi

[35] Ulusal Bildiri Cemiyeti

olduğunu iddia etmektedir. Dilekçe sunulmadan önce çok büyük bir kitle gösterisi düzenlendi. Çartistlerin talepleri sunulmasını takip eden süreçte onaylanmadı. Ama demokrasinin seyri genel oy hakkına doğru gidiyordu (Koç, 2017: 27).

Sonuç olarak Çartizmin denemelerinin başarısız olmasının altında yatan sebebin, hareketin içerisindeki fikir ayrılıkları olduğu düşünülmektedir. Öyle ki, bir grup silahlı ayaklanma taraftarı iken diğer bir grup parlamenter siyaseti benimsiyor, başka bir grup ise sendikacılık üzerinde duruyordu. Bu bölünmüşlük hareketin başarıya ulaşmasını engelledi. Programatik ve sistemsel bir işçi sınıfı hareketi olmaktan da uzaktılar. Hareketin içerisinde sosyalistler, Owenciler, enternasyonalist sosyalistler ve Babeufçular bulunuyordu. Böyle parçalı bir yapıda olmaları sonucunda bölünüp dağıldılar (Güler, 2016: 24-26). Hareketin ana vurgusunun, siyasal talepler üzerinde yoğunlaşması, başarısızlığının bir diğer nedeni olarak görülmektedir. Bu açıdan işçi sınıfının sosyalist mücadelesi ile birliktelik kuramamışlardır. Nitekim net bir ideolojiye de sahip değildirler. Buna rağmen yaygın hâkim görüş, Çartistlerin, sömürülen ve yoksullaştırılmış işçi sınıfının kitlesel devrimciliğinin, ortaya çıktığı ana kadarki süreçte, doruk noktası olduğu yönündedir. Örneğin Marx, Çartist hareketi, sermaye ve işçi sınıfının karşı karşıya geldiği ilk büyük sınıf mücadelesi olarak tanımlamaktadır. İşçi sınıfını, sermayeye karşı harekete geçiren ilk oluşum olduğunu vurgulamaktadır (Bensussan ve Labica, 2016: 175-176).

Çartist hareketin, ideolojik ve pratik mücadeleleri birçok bakımdan Marksizm'e hazırlık işlevi gördüğü düşünülmektedir. Marksizm'den önce söylenmiş son söz olduğu, tarihte yer aldığı uğrağın, burası olduğu vurgulanmaktadır. İdeolojik olmasa da pratik açıdan işçi sınıfı için birçok mücadele metodunu, gelecek yıllara armağan ettiği, genel oy mücadelesine tarihsel bir arka plan oluşturduğu ve genel oy mücadelesini süreklileştirdiği kaydedilmektedir (Reznikov, 2021: 284).

Çartistlerin bir diğer önemli katkısı, 1839'dan 1848'e uzanan süreçte her yıl "Çalışan Sınıfların Genel Toplantısını" düzenlemiş olmalarıdır. Böylece, işçi sınıfının ve halk kitlelerin mücadelesi sürekli bir görünüm kazanmıştır. Ayrıca hükümetin, Çartistlerin ilk toplantısına izin vermiş olmaları, bu konuya dair ilk örneği teşkil

etmektedir. Nitekim birçok tarihçi, tarihte Çartizmi aşağıdan örgütlenen ilk hareket olarak görmektedir (Uslu, 2014: 7).

2.1.2. 1830 Temmuz Devrimi

1815 yılında Fransa'nın, Birleşik Krallık, Avusturya, Rusya ve Prusya koalisyonuna yenilmesinin ardından Bourbon Hanedanı, tekrar kraliyeti devralmıştı. Bourbon restorasyonu olarak anılan bu dönem işçilerin ve liberal muhalefetin birleşik eylemleri ile son buldu. 1830 yılının temmuz ayında cumhuriyet ilan edildi. Bu olay Avrupa'da devrim kavramının tekrar gündeme gelmesini sağladı. Paris sokakları on yıllar sonra tekrar kitleselleşme ve sokak savaşlarına sahne oldu. Ancak Temmuz devrimi Fransız parlamentosunun liberal ucu tarafından kontrol altına alındı. Liberal kanata yakın bir isim olan Louis-Philippe (1773-1850) kral ilan edildi. Orleans ailesine mensup olan yeni kral parlamenter monarşiye yakın görüşlere sahipti, mutlakiyet karşıtıydı. Bu dönem burjuvazinin ve liberal muhalefetin güç kazandığı ve politik iktidar üzerinde egemenlik kurduğu bir nitelikteydi (Uslu, 2014: 10).

Birçok tarihçi Tiers Etat'ın[36] önlenemez yükselişi, toplumların kaderlerinin belirleyici hareketi, üçüncü tabakanın iktidara uzanışı, 12. Yüzyıldan bu yana tarihin aktığı uzam, 1830 devrimiydi. Temmuz devriminin olmaması saatlerin 1788'e alınacağı anlamını taşımaktaydı. Ancak 1830 Temmuz ile birlikte orta sınıflar, politik iktidar üzerinde ve toplumun her bileşeninde tartışılmaz bir ayrıcalık ve inisiyatif elde etmiş oluyordu. Artık topluma ve geleceğe yön verecek sınıf üçüncü tabakaydı. Aristokratik ve feodal hiçbir unsur toplum üzerinde tasarruf sahibi değildi. Aristokrasi ve feodal güçler anakronik birer hatıraya dönüşüyordu (Hobsbawm, 2009: 34 ve 40).

Marx, 1830 ile başlayan döneme içkin aşağıdaki ifadeleri ile 1830'u milat haline getiriyordu. Marx, "*Fransa ile İngiltere'de, burjuvazi, siyasal iktidarı ele geçirmişti. Bundan sonra sınıf savaşımı pratik olduğu kadar teorik olarak da gitgide daha açık ve tehdit edici biçimler aldı"* diyordu (Marx, 1978: 23). 1830 Devrimine

[36] Üçüncü Tabaka

olumsuz bir taraftan bakan görüşler de mevcuttu. Devrimi takip eden süreçte kurulan, Cumhuriyetçi Partinin sol kanadında yer alan "Les Amis Du Peuple"[37] hareketinin paydaşları, burjuva cumhuriyeti olan Temmuz rejimini başka bir burjuva cumhuriyeti olan Amerikan modeline evrilmesini amaçlıyordu. Temsil ve halkın katılımı açısından Temmuz'la gelen dizgeyi yetersiz buluyorlardı. Onlardan biri Blanqui'ydi. Blanqui'ye göre yıkıldığı düşünülen mutlakiyet rejimi hala ayaktaydı. Temmuz devriminin boşa çıkmaması için mücadeleyi sürdürmek gerekiyordu (Beysan, 2021: 208).

Blanqui, Temmuz devriminin saman alevi gibi söndüğünü ve tamamlanmadığını düşünmektedir. Radikal cumhuriyetçi olan düşünüre göre halk, kendi değerini yaratan bir tözdür. Halk devrimin asıl öznesiyken birkaç günde hareketin kumandası, kitlelerin ellerinin arasından alınmıştır. Bu yüzden 1830'u yeni bir devirm izlemelidir. Düşünür için kitleler, Temmuz rejiminin üzerinde sallanan Demokles'in kılıcı gibidir. Nitekim temmuz ayaklanmasında halk, politik iktidarın merkezinde olmak yerine günlük işlerinin başına dönmek zorunda kalmış, on beş bin burjuva, kitleleri parya durumuna sokmuş, halk elindeki devrimi varsıl azınlıklara kaptırmıştır (Başoğlu, 2023: 1382).

Her ne kadar yeni rejimle kral tahta çıkarken anayasal şarta yemin etmişse de bu yeni dönem de oy hakkının genişlemesi açısından mutlak şekilde ilerici değildir. Başka bir ifade ile Blanqui'nin görüşleri doğrulanmaktadır. Bu dönemde seçmen niteliği kazanabilmek için ödenmesi gereken vergi miktarı düşürülmüştür ancak tamamıyla kaldırılmamıştır. Dönemin demokrasi anlayışının ufkunun ortaya konması açısından 30 milyonu aşan Fransa nüfusunda oy verme hakkı kazanan kişi sayısı, 166.000'dir. Dolayısıyla yeni rejim kendi çelişkisini yaratmaktadır. Bourbon hanedanını tahtan indiren yoksul kent sınıfları, kurulan cumhuriyetten bir kazanım elde edememişlerdir. Bu çelişki sosyal patlamaların süreceğinin ve 1848'in geleceğinin habercisidir (Uslu, 2010: 21).

Bu patlamalardan ilki 1831'te ve takipçisi olarak 1834 yılında Canut[38] İsyanlarıyla görüldü. Yine dokumacılık iş kolunda faaliyet gösteren göstericiler, 1831

[37] Halkın Dostları

[38] İpek dokumada kullanılan bir iplik türü

yılı boyunca Lyon'da çeşitli ölçeklerde eylemlere imza attılar. Sayıları 6.000'i bulan göstericilerin eylem boyutu şehri ele geçirmeye kadar varmıştı. 1830 sonrası eylemlerinin nüvesini sadece demokrasi ve oy hakkının genelleşmesi oluşturmuyordu. Aynı zamanda iktisadi talepler ve parlamenter temsilin ötesinde toplumsal bir harmoni ve iş birliğinin esas olduğu bir düzen arayışı da söz konusuydu. Cumhuriyet fikrin de ise işçi sınıfı ısrar ediyordu. Toplumda bir cumhuriyet ve monarşi yanlıları, ayrımı ve karşıtlığı bulunuyordu. Cumhuriyet direkt olarak eşitçilik şeklinde kavranıyordu. "Halkın Dostları Cemiyetinin" silahlı eylemleri bu içeriği taşıyordu. Başarısız ayaklanma girişimlerinden sonra cumhuriyetçiler giderek radikalleşecekti. 1833 yılında kurulan "Demokratik Charbonnerie", aynı yıl kurulan "İnsan ve Yurttaş Hakları Derneği" cumhuriyetçi fikirlerin savunucusuydu. Eşitlikçi görüşleri sosyalizmle de birleştiriyorlardı. "İnsan ve Yurttaş Hakları" derneğinin Lyon işçileri ile dayanışma adına düzenlediği eylemde 12 kişi öldü bu olay tarihe "Transnonian Sokağı Katliamı" olarak geçti. Politik iktidar bu olaydan sonra örgütlenme ve basın faaliyetleri üzerindeki denetimini arttırdı (Uslu, 2014: 13-21).

2.1.3. 1848 Devrimi

Fransız Devriminin (1789) ve 1830 Temmuz devriminin estirdikleri rüzgârlar kitle hareketlerinin yelkenini doldururken, bir üstünde 1847 ekonomik krizi çıkınca mevcut kriz, politik ve iktisadi çifte krize dönüşmüştü. Nitekim 1815-1848 yılları arasında, Avrupa'dan Amerika'ya ayaklanma dalgası yükselmişti. Bu yıllarda, iki yüzden fazla başkaldırı eylemi yaşanmıştı. Ancak aşağıdan gelen kitle hareketleri çoğunlukla yukarıdan gelen ve özgürlükleri daraltan bir yönetim refleksi ile karşılamıştı. Politik iktidarların baskıcı yönü artış gösteriyordu. Bu refleksin karşısında politik özgürlük umutlarının ve ekonomik hoşnutsuzlukların bir araya getirdiği bir kitle bulunuyordu. 1848'in başında Fransa kıvılcım bekleyen bir barut fıçısını andırıyordu. Çok geçmeden 22 Şubat'ta Paris sokaklarında çatışma sesleri duyuldu ve barikatlar inşa edildi. İki gün içerisinde Louis Philippe tahtan çekildi. Geçici hükümet kuruldu. Şubat devrimi Brüksel'den Almanya'ya tam 50 ayaklanmanın fitilini yakmıştı (Nimtz, 2012: 94-99).

Kralın yönetimden çekilmesinden sonra Paris sokaklarında öğrenciler, işçiler ve orta sınıflar protesto yürüyüşlerine devam ediyorlardı. Ellerinde "Vive La Reforme"[39] sloganı vardı. Harman (1942-2009), Tocqueville'den yaptığı alıntı ile devrim günleri Fransa'sını, devrimin kendine özgü ve benzersiz halkçı niteliğinin kitlelere verdiği mutlak gücün ve nefret duygusu barındırmayan insanların, hâkim olduğu bir ülke şeklinde ifade etmektedir. Dahası sokaklarda hiçbir kolluk gücünün olmadığını, bunun yerine silahlı halk kitlelerinin, kamusal mekanların hepsi üzerindeki mutlak iktidarı olduğunu belirtmektedir. Öyle ki devrimle birlikte kurulan geçici hükümette sosyalist bir reformcu olan Louis Blanc (1811-1882) ve el emeğiyle geçinen bir proleter olan Albert (?-?) yer almaktadır. Şubat devrimi erkeklere genel oy hakkını, feodal ödentilerin kesilmesini, basın özgürlüğünü, jüri önünde adil bir şekilde yargılanma hakkını ve tüm aristokratik ayrıcalıklarının tasfiyesini sağlamış gibi görünüyordu (Harman, 2016: 329).

Berlin, Budapeşte, Palermo, Prag, Venedik ve Milano gibi birçok Avrupa şehrinde halkların baharı yaşanıyordu. Mutlak monarşiler bir bir düşüyordu. Hükümetler birbirlerini izleyerek liberal anayasaları yürürlüğe koyuyorlardı. Hükümet binalarına ve parlamentolara yepyeni üyeler seçiliyordu. 1848 devriminin dinamiği 1789'a çok benziyordu. Halkın her katmanından kimseler ayaklanmaya katılmışlardı. Fakat feodalizm büyük ölçüde tasfiye edildiği için köylüler kırsalda kalmıştı (Faulkner, 2014: 330).

Fransa'da devrimin ilk günlerinde işçiler "Artık vekil mekil yok, efendi biziz" diyordu. Ilımlı cumhuriyetçiler ise basamakları tek tek çıkmalarına izin verilmediği için tepenin üzerinden atlamak zorunda kaldıklarını ifade ediyordu. Çok geçmeden işçiler, taleplerini, iş alanlarının zenginleştirilmesi, geçim olanaklarının arttırılması, ücretsiz ve eşit eğitim hakkının tanınması, ifade özgürlüğünün ve yargıda eşitliğin sağlanması, verginin artan gelire bağlı olarak ayarlanması, genel oy hakkının tanınması gibi maddeler üzerinde toparlamıştı. Geçici hükümetin bayrağı kırmızı, mavi ve beyazdı, işçiler ise cumhuriyetin renginin kızıllığında ısrarcıydı. Hükümette

[39] Yaşasın Reform

Louis Blanc'ın olmasını önemsiyorlardı. Blanc, emek temalı bir hükümet komisyonu örgütledi. Geçici hükümet ise işçileri Blanc'a bırakmıştı (Reznikov, 2021: 370-374).

> *Silahlı kalabalıkların ortasında kurulan hükümet, ileri sürülen talepleri reddedecek durumda değildi. Halkın baskısı altında ve onların gözleri önünde sürekli gösteriler, temsilci göndermeler ve tezahüratlar altında toplandı. Böylelikle çalışma gününde bir buçuk saatlik bir indirim kararlaştırıldı. Ve tüm yurttaşlara iş sözü verdi. İşsizlere iş sağlamak için ulusal atölyeler kurdu ve çalışma bakanı Louis Blanc'ın Lüksemburg Sarayı'nda kurduğu çalışma komisyonu işverenlerin, işçilerin temsilcileriyle her okuldan iktisatçının katıldığı 660-800 arasındaki üyesiyle gerçek anlamda bir parlamento oldu* (Harman, 2016: 332).

Şubat devriminin ilk şoku geçtikten sonra ılımlı cumhuriyetçiler ve varsıllar, orta sınıfın talepleri ile toplumsal cumhuriyeti savunan işçilerin aynı dizgeyi istemedikleri üzerine bir politika geliştirdi. Haziran ayına gelindiğinde ekonomik krizin bütün yükü ulusal atölyelere atılmış, bu işletmeler kapatılmıştı. Nitekim işçiler zaten geçici hükümetin kararsızlıkları ve Şubat Devrimine yönelik hayal kırıklığı sebebiyle tepkiliydi. Bunun üzerine Parisli işçiler 1848 Haziran'ında ayaklandı, isyan dalgası 4 gün sonra kanlı bir şekilde bastırıldı. Dört yüz ile beş yüz arasında işçi barikatlarda, olayların bastırılmasından sonra, seyyar muhafızların yargılamalarında üç binden fazla kişi öldürüldü (Nimtz, 2012: 116).

1848 devriminin sandık merkezli demokrasi boyutu ele alınacak olursa, Louis Napolyon Bonapart (1808-1873) isminin üzerinde durulması gerekmektedir. Bonapart, Şubat devriminin getirdiği cumhuriyeti benimsiyor gibi görünüyordu. 1848'in nisan ayında seçilemese de haziran ayındaki tamamlayıcı seçimlerde kazanmayı başarmıştı. Kendisinin, cumhuriyete taptığını ve cumhuriyetin bir rahibi olduğunu söylüyordu. 1848'in Aralık seçimlerinde en yakın rakibi Cavaignac (1802-1857) 1.400.000 oy alırken Bonapart 5.500.000 oy almıştı. Sosyalist adaylardan Raspail 36.329, Ledru-Rollin 370.719 oy alabilmişti. Bonapart, basın özgürlüğünü, yerelleşmeyi, dini, aileyi, mülkiyeti, korumayı vadediyordu. Nisan 1848 seçimlerinde

ılımlı cumhuriyetçilerin sayısı çoğunluğu oluşturuyordu, solun oyu ise Mayıs 1849 seçimlerinde önceki yıla göre azalacaktı. 1850'nin Mart ve Nisan ayında yapılan seçimlere solun başarısı damga vurdu. Bunu 1341 Haziran eylemcisinin salıverilmesi izledi. Bu gelişmeler üzerine parlamento, genel oy ilkesini sınırlandırma çalışmaları yapacak bir komisyon kurdu. Oy hakkının feshedilmesiyle 3.000.000 Fransız'ın seçme hakkı ellerinden alındı. Bu seçmen sayısı, eğer müttefik bulabilirse, seçimi kazanabilecek mülksüzler anlamına geliyordu. Bu sınırlama aynı meskende üç yıl oturmuş olmak, daha önceden aşırı ve zararlı politik yayınları çıkarmamış olmak ve adi suçlar işlememiş olmak gibi şartlarla yapıldı. Bonapart bu yasayı kullanarak, ulusal meclisi feshetti, genel oy hakkını eski haline getirdi, 31 Mayıs yasasını yürürlükten kaldırdı ve yurttaşları seçim sandıklarına çağırdığını açıkladı. Bu olay, 1848 devriminin karşı devrimi ve Bonapart darbesi anlamına geliyordu (Canfora, 2010: 93-101). Marx, şubat devrimini tüm sınıfların, politik iktidarın çevresinde yer aldığı bir dizge olarak görüyordu. Özünde burjuva demokratik bir devrim ve burjuva demokratik bir cumhuriyetle sonuçlanmış bir hareket olması, işçi sınıfına, -Marx'a göre tarihin gerçek hareketi olan- sınıf mücadelesinin verileceği zemini temin etmektedir. Fransa ve Avrupa artık net şekilde sınıflara ayrılmıştır. Başka bir ifade ile devrim karşı devrimini yaratmıştır (Marx, 2016a: 55-56).

2.1.4. Paris Komünü (1871)

III. Napolyon'un Fransa-Almanya savaşındaki yenilgisi üzerine Paris'te "Ulusal Savunma Hareketi" kurulur ancak bu örgüt de başarılı olamaz ve Paris, Almanlar tarafından kuşatılır. Savaşın getirdiği ekonomik krizler ve zorlu yaşam koşulları da Parisli işçilerin toplumsal rahatsızlıklarını köpürtmektedir. Üstelik hükümet, belediye ve Kurucu Meclis seçimlerini ertelemiştir. Bu durum halkın tepkisini yoğunlaştırmış ve "Halk Komitelerinin" kurulmasına yol açmıştır. Daha sonra "Halk Komiteleri", "Ulusal Muhafız Merkez Komitesi" çatısı altında birleşmiştir. Komitenin, Alman işgaline karşılık savunma toplarını işçi mahallelerine taşıma kararı, merkezi iktidar tarafından reddedilmiş, hükümet güçleri toplara el koymak için harekât düzenlemiştir. Bunun üzerine kitleler ayaklanmış, Paris

yönetimini ele geçirmişlerdir (Şakacı, 2009: 245). İsyanın nedenleri arasında imparatorluğun burjuvazinin gereksinimlerine yanıt verememesi, Almanlara karşı savaşın kaybedilmesi, burjuva cumhuriyetçiliğinin gelişmesi, proletaryanın nicelik, nitelik ve iktisadi açıdan olgunlaşması, Fransız kapitalizminin gelişmesi, işçilerin taleplerinin sadece genel oy etrafında değil toplumsal bir kurtuluş merkezinde toplanması, işçi sınıfının eylemsel ve örgütsel yeteneğinin artması, I. Enternasyonal'in Paris'te 300.000 üyesinin bulunması, Marksizm'in işçilerin arasında karşılık bulması ve işçi sınıfının 1789'tan 1830'a oradan 1848'e uzanan bir demokrasi mücadelesi deneyimine sahip olması gibi belirleyiciler gösterilir (Pioro, 1977: 11-15).

Parisli halk kitleleri, iktidarı alır almaz, yöneten-yönetilen ayrımının bulunmaması bağlamında kavradığı özyönetim düşüncesiyle, devrimi ve devleti daha geniş katmanlara yaymak, kimsenin kimse üzerinde üstünlüğüne izin vermemek ve hiyerarşik toplum yapısını tasfiye etmek amacıyla "Ulusal Muhafız Komitesini" fesheder, komün seçimlerine gidileceği duyurur. Şehirdeki düzenli ordu tasfiye edilir ve işçi sınıfı silahlandırılır. Paris'i terk etmiş kapitalistlerin fabrikaları kooperatif mülkiyete dönüştürülerek kamulaştırma programı başlatılır (Balta, 2021: 15). Yapılan seçimler sonucunda Komün üyesi Arthur Arnould işbaşına gelen hükümeti aşağıdaki gibi tanımlamaktadır:

> *"Evrenin ilk şehri sadece bilinmeyene değil, aynı sırada bilinmeyen kişilere aitti. Burada, Belediye sarayında, bilinmez kişilerden oluşan bir hükümet vardı, esas olarak basit işçi ya da küçük emekçilerden oluşuyordu ve en azından 3'te 2'sinin ismi kendi sokaklarının ya da atölyelerinin dışına hiç çıkmamıştı. Hangi açıdan bakarsanız bakın burada olağanüstü ve korkutucu bir şey vardı* (Aktaran: Uztopal, 2021: 25).

Ek olarak Komün iktidarı, Parisliler için, fırın işçilerinin gece çalışmasının kaldırılması, kapitalistlerin elindeki özel yargılama yetkisinin alınması, 18 Marttan sonra kesilen cezaların geri ödenmesi, fuhuşun yasaklanması, eğitim ve öğretim araç ve gereçlerinin herkes için ücretsiz olması, emniyet sandıklarına verilmiş rehinelerin sahiplerine ücretsiz bir şekilde dağıtılması, bürokraside görevli kimselerin,

ücretlerinin işçi maaşlarına getirilmesi, yargıçların ve hakimlerin genel oy ilkesi bağlamında halk tarafından seçimle belirlenmesi, kilise ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, şans ve talih oyunlarının yasaklanması, idam cezasının kaldırılması ve giyotinlerin yakılması, siyasal tutukluların özgür bırakılması, komün oturumlarının her toplantı sonrasında resmi gazetede yayımlanması, kurgusal, şan ve itibar unsurlarının tasfiye edilmesi, uluslararası hukuka karşı olan kararların alınmaması, siyasal ve mesleki yeminlerin kaldırılması, merkezi hükümete bağlı milislerin silahsızlandırılması gibi düzenlemeler getiriyordu (Marx, 1977: 183-191).

Komünün parlamentosu genel oyla seçilmişti. Liberal temsili demokrasi meclislerinden farklı olarak sadece yasama işlevi ile görevli değildi. Aynı zamanda yürütme erki de bu meclise bırakılmıştı. Katılım ve temsil dışında antik Yunan meclisleri gibi doğrudan demokrasi anlayışını benimsemişti. Komün temsilcileri halka karşı sorumluydu, halkın her an geri çağırma hakkı bulunuyordu (Yaraşır, 2021: 41). Lenin'e göre komünün gücü ve ayrıksılığı buradaydı. Çünkü böyle bir devlette halkın politik katılımının önünde herhangi dolayım bulunmamaktaydı. Bürokratlar, temsilciler ve milisler bir tür işçi sayılıyordu. Merkezdeki parlamentonun gündemi aşağıdan, yerel komünlerden gelen tasarılardan oluşuyordu. Halkın politik iktidarı başka bir aracı ile tutmasına ve yönlendirmesine gerek kalmıyordu. Yöneten ve yönetilen arasında dolayımsal unsurlar azalıyordu (Lenin, 1977b: 420-421).

Paris komünün yönetsel kurumlarında dikkat çeken bir diğer organ Kulüplerdi. Bu kulüpler, komünün politik ve sosyal propagandasını yaparak komüne verilen desteği arttırmaya çalışmaktaydı. Talep ve öneri noktasında ifade merkezlerini temsil etmekteydi. Kararlaştırılacak ve uygulanacak önlem ve tedbirlerin öncesinde bu konuların tartışılmasını sağlıyordu. Merkezi iktidarın saldırılarına karşı halkı uyarıyordu. Paris'in yerel bölgelerinin idaresine yardım etmekle görevlendirilmişlerdi. Daha öncesinde filozofların tartıştığı konu ve içerikler, bu kulüpler eliyle işçiler tarafından tartışılır hale gelmişti (Uztopal, 2021: 30).

28 Mayıs 1871'de bir haftadır süren çatışmalar komünarların aleyhine sonuçlandı. Resmi istatistiklere göre 17.000 kişi asıldı. 40.000 işçi tutuklandı. 10.000 işçi kürek cezasına gönderildi. 1 Ekim 1871 günü Paris işçi sayısı 100.000 kişi

azalmıştı. Tarihin ilk proleter ve diğer emekçi kitlelerin iktidarı olan sistem yıkılmıştı. Ancak komün, demokrasi mücadelesinde güçlü bir referansı temsil edecekti. Komüne seçilen üyelerin tamamı emeği ile geçinen, gelire ve mülkiyete endekslenmiş oy hakkının dışında kalan kimselerdi. Komün politik iktidarın ötesinde, üretimden toplumsal hayatın geri kalanına uzanan bir yönetsel kümeye sahipti (Kolektif, 2021: 124-125). Komünün tarihsel ve bilimsel açıdan güçlü ve özgül yanını bu özelliği oluşturuyordu. Çünkü Parisli işçiler temsili demokrasinin karşısına bir model yerleştirmişti. Marx'ın özünde bir "İşçi Sınıfı Yönetimi", "Proletarya Diktatörlüğü", gibi tanımlarıyla tartıştığı komün, ayrıca Marksist teoriye sosyalist devrimden sonra verili devlet mekanizmasının dönüşümü ve devrimden sonra izlenecek yollar için bir laboratuvar ve pusula sunuyordu (Uslu, 2022c: 322). Nimtz, işçi sınıfı hareketinin ve Marksizm'in demokrasiye katkılarını aşağıdaki gibi ifade ediyor:

> *Karl Marx ve Friedrich Engels, insanlığın kadim demokrasi mücadelesinde belirleyici sıçrama dönemi olan 19. Yüzyılda demokratik hareketin başkahramanıdır. ... 19. Yüzyılın ikinci yarısında demokratik atılımın, yani, "genel oy hakkının tanınmasının, devlet aygıtının, seçilmiş parlamentoya karşı sorumluluğunun ve sivil özgürlüklerin kazanılmasının işçi sınıfın öz örgütlenmesi sayesinde gerçekleşmiştir* (Nimtz, 2012: 11-12).

2.1.5. 20. Yüzyılda Kitle Hareketleri

Yirminci yüzyılın demokrasi mücadelesinde önemli bir köşe taşı olacak olan olay hemen yüzyılın başında Rusya'da yaşandı. 1905 devrimiyle Duma[40] kuruldu. Bir kez daha kitlelerin harekete geçmesi, yukarıdan reform gelen hamlelerinin tetikleyicisi olmuştu, Rus Çarı da böyle bir yol izledi. Kurucu meclis ve temsiliyet hakkı istencinin yanında kitleler, siyasal özgürlük, sekiz saatlik işgünü ve politik tutsaklara af çıkmasını talep ediyordu. Aralık 1905'te genel oy yasası yürürlüğe konuldu ve seçimler yapıldı. 1905 devriminin bir diğer özgül niteliği kitle hareketinin genel grevle

[40] Rusya Meclisi

başlatılmasıydı. Rus demokratikleşmesi için bir diğer önemli dönemeç 1917'de Çarlığın yıkılması olacaktı. Aynı yıllar Alman demokrasinin de temsil ve katılım yönünde ilerici bir rota izlediği, uğrak olarak öne çıkıyordu. Kasım 1918'de Alman ordusunun denizci birlikleri isyan etmişti. Almanya Bağımsız Sosyal Demokrat Partisi (USPD) isyanı Bavyera'ya taşıdı ve Bavyera Cumhuriyetinin kurulduğunu ilan edildi. Kasım devrimi bir cumhuriyet yaratmıştı. Askerler devrim sonrası konseylerde örgütleniyordu. Parlamento olarak işlev gören "Ulusal Kurucu Meclis" seçime gitti. Seçimden Almanya Sosyal Demokrat Partisi (SPD) oyların, yüzde otuz yedisini almıştı. USPD ile birlikte toplayınca bile çoğunluk değillerdi. Merkez parti yüzde yirmi, milliyetçi parti yüzde on beş oy almıştı. Devrimden sonraki ilk hükümet bir koalisyondu. 1920 seçimleri de hiçbir partinin tek başına iktidar olmasını sağlamamıştı. 1933 seçimlerinde Nazi Partisi (NSDAP) oyların yüzde kırk dördünü alacak Adolf Hitler (1889-1945) Şansölye olacaktı. Öte yandan Weimar Cumhuriyetinin şansölyeye çok fazla yetki vermesi, demokrasinin temsil kabiliyetine zarar veriyordu. Kısa süre sonra bu yetkiler faşist diktatörlüğe dönüşecekti. İtalya'da erkekler için genel oy hakkı 1918'de kabul edildi. Nispi temsil kullanılırken Halk Partisinin 100, Sosyalist Partinin 156, Komünist Partinin 15 vekili bulunuyordu. Kralın darbesinden sonra Mussolini (1883-1945) başbakan olarak atandı. Çoğunlukçu sisteme geçildi. Faşistlerin içinde bulunduğu, liberallerle ittifak yaptıkları blok ses getiren bir zafer kazandı. 1940'larda bile yükselerek gelen faşist ideolojinin teorisyenleri, genel oy hakkını, adilane fakat toplumda eğitimsiz kitlelerin varlığı sebebiyle zararlı bir sistem olarak görüyorlardı (Canfora, 2010: 149-171).

Pratikte daha 1940'lara gelmeden, 1933'ün haziranında Sosyal Demokrat Parti kapatıldı. Meclisteki vekillerinin vekilliği düşürüldü. Aynı yılın temmuz ayında Nasyonal Sosyal Parti (NSDAP) Almanya'nın tek partisi ilan edildi. Hem Almanya'da hem de İtalya'da faşizm iktidara parlamento yolundan gelmişti. Bu açıdan yıllar sonra "Sivil Faşizm" şeklinde adlandırılacaklardı. Sivil Faşizm aşağıdan yukarıya bir rotada iktidar olmuş politik erki eline geçirince yukarıdan aşağıya despot bir yönetim tarzı izlemişti. Yani başka bir ifade ile demokrasi, demokratik yollar izlenerek tasfiye edilmişti. Peki faşist partiler seçimlerden nasıl zaferle çıkmışlardı? Kuşkusuz bu sorunun birden çok cevabı bulunmaktadır. Ama bunlardan en önemli iki tanesinden

birincisi kapitalist üretim tarzının girdiği ekonomik krizlerdir. İkincisi ise kitlelerin öfkesini ekonomik temelli bir harekete kanalize edemeyen, devrimleri başarıya ulaştırmayan sol hareketlerdir. Yani halkın öfkesi faşist partilerin çatısı altında örgütlenmiştir (Çağlı, 2004: 127-128).

20. yüzyılda diğer ülkelerin demokrasi yolculuklarına baktığımızda Avusturya'da, genel oy hakkı, kitle halinde işçi eylemlerinin sonucunda 1918 yılında Habsburg Çifte Krallığının yıkılması ile elde edilmişti. Belçika'da 1886, 1888, 1893, 1902 ve 1913'teki kitle gösterileri ve grevlerle eş güdümlü şekilde genel oy hakkı kazanıldı. Ancak kadınlara oy hakkının verilmesi için 1948'e kadar beklenecekti. Kanada'da uzunca bir süre oy hakkı mülkiyetle sınırlandırılmıştı. Aynı zamanda ırk temelli bir ayrımcılık da söz konusuydu. Genel oy hakkından siyahilerin de yararlanabilmesi, II. Dünya Savaşı sonrasını bulmuştu. Finlandiya, Bolşevik Devriminden ve Rus işçi hareketinden yakın şekilde etkilendi. Fin işçiler yüzyılın başında kitlesel eylemlere imza atıyorlardı. Ancak genel oy hakkı için Nazi Almanya'sıyla müttefik olan faşizan rejimin savaşı kaybetmesi gerekecekti. Fransa, 1884'te ataerkil demokrasisine sahipti. Kadınların oy hakkı elde edebilmesi, 1944 yılında gerçekleşti. İtalya'da ise demokratik anayasa 1946 yılında kabul edildi. Hollanda'ya gelindiğinde 1890'larda temsili burjuva bir cumhuriyet bulunuyordu. Parlamentodaki geniş kapsamlı uzlaşı ve birlik atmosferi ile 1917'de genel oy hakkı yürürlüğe konuldu (Therborn, 1979: 38-41).

20. yüzyılın başındaki görece demokratik ortam işçilerin örgütlenmesi için elverişli koşullar sağladı. Yüzyılın ilk çeyreğinde işçi partilerinin yaklaşık beş milyon üyesi bulunuyordu. Sosyal demokratlar seçime girdiği 14 ülkede on milyondan fazla oy almıştı. Parlamentolarda 646 koltuğa sahiptiler. Yerel meclislerde yirmi iki binden fazla üyelikleri vardı. Bunun yanında iki yüz binden fazla kadın gösterici eylemlerin içindeydi. Yüz seksen binin üzerinde gençlik ve öğrenci örgütü, politik olarak varlık gösteriyordu. Sendika üyelik sayıları on altı milyonun üzerindeydi. Yirmi üç ülkede yirmi milyonu aşkın kişi tüketici kooperatiflerine üyeydi (Kolektif, 2021b: 340-341).

Türkiye'ye bakıldığında, 1907 yılında vergilere olan muhalefet halk hareketlerinin ana temasını meydana getiriyordu bunlara yabancı sermayesi karşıtlığı

ve zaman zaman milliyetçi başkaldırılar ekleniyordu. Kentli bürokrat asker ve sivil aydın küçük burjuvazi de demokrasi istemi ile verili iktidardan rahatsızdı. Bu grubun çatısını İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) oluşturuyordu. Özellikle Balkanlardaki halklar da sık sık bağımsızlık talebi ile silahlı isyanlar örgütlüyordu. Bu üç bileşenin ama en önde gelen etmen olarak İTC'li subayların katkısıyla, padişah II. Meşrutiyeti ilan etti. Bu meşruti monarşi anlamına geliyordu. Meşrutiyet, İstanbullular tarafından Adalet, Müsavat, Uhuvvet[41] sloganları ile kutlandı. II. Abdülhamit'in (1842-1918) yönetimi sona ermişti, bu durum toplumsal hareketliliği ve örgütlenmeyi arttıracaktı. 1908 ve 1912 yılları arasında üç seçim düzenlendi bu seçimlere İTC damga vurdu. Oy hakkı 25 yaşından büyük Türkçe bilen, vergi ödeyen erkek yurttaşlarla sınırlıydı (Uslu ve Aytekin, 2019: 123-128).

II. Meşruiyetle birlikte ilk bir-iki ay içerisinde Balkanların birçok şehrinden demiryolu, tramvay, hava gazı, tütün, sigara kâğıdı, deri, şeker, fırın ve tuğla işçileri iş bırakarak greve gittiler. İşçilerin başkaldırısının, sebeplerinden en önde geleni çalışma koşulları ve yaşam standartlarındaki düşüklüktü. Bu döneme damga vuran en büyük grev İstanbul'daki ulaştırma işçilerinin örgütlediği eylemdi. Bunun yanında İzmir tramvay işçileri, Zonguldak maden işçileri, Adana'da pamuk işçileri toplumsal hareketlilikten etkilenmişti. Temel talepler, mesai saatinin günlük 10 saate indirilmesi ve ücretlerde artış yapılması üzerineydi. Politik iktidarın ise grevlere karşı tavrı oldukça sert olmuş grevleri yasaklayan Tatil-i Eşgal Kanunu çıkartılmıştı. Bu tarihten sonra sol hareketler, aydınlar üzerinden eksik toplumsallaşma ile paralel gidecekti. Feodalizmden kapitalizme geçen her ülke gibi Osmanlı'da da parlamenter cumhuriyet için işçi sınıfı, burjuvazi ile hareket etmiş fakat burjuvazinin egemen olduğu temsili demokrasi rejimlerinde hak kayıplarına uğramışlardır. Ancak Osmanlı'da Avrupa'daki tarih akışına göre kapitalizmin gelişmişliği açısından farklar vardır buna paralel şekilde işçi sınıfı da cılız ve sınıfsal bilinçten uzaktır. Burjuvazi ise orta sınıf asker ve sivil aydınlardan oluşan küçük burjuvazidir (Tunçay, 1978: 32-36).

Dolayısıyla Türkiye'de toplumsal dönüşüm Avrupa'dakinden farklı seyretmiştir. Devrimin rotası yukarıdan aşağı bir yol izlemiştir. İşçi, zanaatkar, köylü,

[41] Adalet, Özgürlük, Eşitlik/Kardeşlik

kadın ve yoksul halkın kitle hareketi yerine haklar ve özgürlükler politik iktidar tarafından sağlanmıştır. Bu yüzden devrimin, demokratik yönü güdük kalmıştır fakat tepeden burjuva devrim ülkeyi muasır medeniyetler seviyesine çıkarmak için genel oy hakkını da içeren pek çok ilerici reformu hayata geçirmiştir. Bununla beraber devrimin öncüsü, büyük toprak sahipleri, ticaret burjuvazisi ve asker-sivil aydın küçük burjuvazi olduğu için halk hareketlerini sınırlayan bir dizi tedbirler almışlardır. Örneğin parlamenter cumhuriyete geçilmiş ancak iki kısa süreli deneme sayılmazsa 1950'ye kadar tek parti iktidarı sürmüştür. Kadınlara 1934 yılında seçme ve seçilme hakkı tanınırken 1946 yılına kadar örgütlenme yasakları devam etmiştir (Şener, 2019: 234-275).

Sonuç olarak 20. Yüzyıl genel oy hakkının zaferi ile geçmiştir. Yüzyılın ortalarından itibaren dünyanın birçok ülkesi ya cumhuriyetler ile ya da meşruti monarşilerle yönetiliyordu. Soğuk savaşın Doğu Bloku ülkeleri ise otoriterleşerek özgürlükleri kısmıştı. Proleter demokrasisi veya halk demokrasisi olarak görülen SSCB, parti ve bürokrasi diktatörlüğüne doğru geriye evrildi. Macaristan'da ve Çekoslovakya'da bu totaliter yapıya karşı ayaklanmalar şiddetle bastırıldı. Zaten Doğu Blokunun ve özellikle SSCB'nin çözülmeden önce "Açıklık" ve "Yeniden Yapılandırma" adımları otoriterleşmenin ve anti demokrat yapının nişanesi olacaktı. Bu yüzyılda ayrıca klasik özgürlük anlayışı kitlelere yetersiz gelmişti. O yüzden özellikle Keynesyen refah döneminde devletler, soyut özgürlükleri, sosyal ve iktisadi açıdan haklar vererek, somut özgürlük anlayışına dönüştürdüler. Fakat bu durum da uzun sürmeyecek 1980'den sonra başka bir yöneten-yönetilen ilişkisi kurulacaktı (Sezen, 2000: 125 ve 135).

2.1.6. 1968 Başkaldırısı

> *Vietnam savaşı… aya seyahat… Martin Luther King ve Robert Kennedy'nin öldürülmeleri ve nihayet Prag'da Sovyet tankları… hepsi inadına tek bir yıla sığdı. Ve o yıl dünyanın dört bir yanından milyonlarca genç, setlerini yıkan nehirler gibi meydanlara aktılar. Bu 20. Yüzyılın en kalabalık ayaklanmasıydı. Avrupa*

> *sokakları şiddetle tanıştı. Üniversiteler işgali gördü. Devrim virüsünün işçilere de bulaşmasıyla hayat felç oldu ve 1968 insanlık tarihine "Başkaldırının Yılı" olarak geçti* (Birand, Dündar ve Çaplı, 2000: 160).

İsyan dalgası tüm dünyayı sarmıştı. Kitle gücünü yeni bir toplumsal güç anlamını taşıyan öğrenciler oluşturuyordu. Çünkü, bilgi fabrikalarında işçilere oranla çok daha boş vakitleri vardı. Genellikle başkentlerde ve büyük şehirlerde yaşıyorlardı. Politikacılara ve medyaya yakındılar. Üstelik eğitimli orta sınıf ailelerden geliyorlardı. İsyanları orantısız şekilde etkili oldu, büyük işçi grevlerinin kıvılcımıydılar. Buna rağmen büyük oranda politik iktidarı hedef almamışlardı, başkaldırılarının ana temalarını kültürel, popüler ve geleneksel yaşam tarzlarına reddiyeler meydana getiriyordu. Bu yüzden 68 devrimcilikten uzaktı (Hobsbawm, 1996: 510-511).

Öğrencileri protestoya ve başkaldırıya koşullandıran sebepler, Amerika'nın Vietnam'ı işgal etmesi, bozulan ekonomi ile tüketime dayalı Amerikan yaşam tarzının sarsılması, kalıplara hapsedilmenin bireysel yaratıcılığı engellendiği düşüncesi, Küba ve Vietnam'da Amerika'nın güçsüz görünmesi, ırkçı histerinin artması, gelişme için ulusal pazar ve liberal temsili demokrasi kavram çiftinin çürütülmesi, yeni neslin refah dönemi kuşağı olması sebebiyle tatminsizliği ve azla yetinmemesi ve Beat/Hippi akımları ile anti kapitalizmin yükselmesi gösterilmektedir. Bunun yanında Çin Kültür Devrimi, Frankfurt okulunun, devrimci öznenin çoğunluğu tezi, Sartre'ın (1905-1980) varoluşçu felsefesinin irade vurgusu ve Reich'in (1897-1957) cinsel devrime kaynaklık eden hazcı felsefesi gençlerin beslendiği ideolojik kaynakları temsil etmektedir (Erten, 2008: 835-838).

Eylemlerin diğer bir özelliği, öğrencilerin, radikalizminin enternasyonalist olmasıydı. İsyan dalgası, aynı zamanda mekân ve gündem tanımayacak şekilde akışkandı. Öğrenciler, politik katılmayı parlamentoların dışına taşımışlardı. Örneğin Paris'te 450 eylem komitesi vardı. Hayat tarzına yönelik eylemlerin yanında otoritenin reddi de bulunuyordu. Özellikle gelişmemiş ülkelerde Amerikan karşıtlığı ve barışçı tonlar ağır basıyordu. Prag'daki eylemler Stalinist baskıcı rejimlerin ve Komünist Parti diktatörlüklerinin sınırlarını zorluyordu (Eley, 2008: 604-633).

1960'ların Türkiye'si ise, 1961 anayasasının getirdiği özgürlüklerle zaten kitle hareketleri açısından, Cumhuriyet tarihi içerisinde ayrıksı yılları ifade ediyordu. İşçi sınıfı nicel ve nitel açıdan büyümüştü, üstelik yeni anayasa ile örgütlenme hakkı da kazanmıştı. Türkiye için batılı anlamda sınıf mücadelelerinin görüldüğü ve diğer hak kazanım uğraklarına göre, aşağıdan eylemlerin özgül yapısı dikkat çekiyordu (Savran, 2016: 184-197). Daha 31 Aralık 1961'te İstanbul Saraçhanede 100.000 kişilik eylem düzenlenmişti. İşçiler "Bizim de Sözümüz Var" diyordu. Kavel Direnişi, işçilere grev hakkının verilmesi noktasında belirleyici olmuştu. Çok geçmeden Berec Pil Fabrikası işçileri grev haklarını kullanacaklardı. Bu grevde "Azınlığın Çoğunluğu Ezdiği Yerde Demokrasi Yoktur" sloganı demokratik taleplere göz kırpıyordu. 1965 yılında işçilerin kurduğu Türkiye İşçi Partisi (TİP)[42] 15 vekil ile parlamentoda temsil edilecekti. 1967'ye gelindiğinde Devrimci İşçi Sendikaları (DİSK) kurulacaktı. Böyle bir konjonktürde Türkiye "Başkaldırının Yılını" karşıladı. 68 Eylemleri Anayasa Mitingleri ile başladı. Sonra eylem dalgası eğitim sorunlarını temel alan üniversite işgallerine ve boykotlara sonra politizasyonu artarak bağımsızlık ve anti emperyalizm gibi içerikleri kazandı bunun yansıma Amerikan 6. Filosunun denize dökülmesi oldu. Yine aynı temada Amerikan Büyükelçisi Robert Komer'in[43] (1922-2000) arabası Ortadoğu Teknik Üniversitesi kampüsünde (ODTÜ) yakıldı. 1969'un temmuzunda Amerikan 6. Filosu yine Türkiye'yi ziyaret etti. Üniversite gençliği yine protesto için örgütlendi, sağ görüşlü örgütlerin de orada olması iki grup arasında çatışmalara yol açtı 2 ölü 124 yaralı vardı, takvimler 16 Şubat 1969'u yani "Kanlı Pazarı" gösteriyordu (Atılgan, 2019: 543-620).

1970 yılında DİSK'in işlevsiz hale getirilmesi için yapılan, yasal düzenlemenin tetiklemesiyle 15-16 Haziran 1970'te yaklaşık yüz elli bin işçi kendiliğinden Ankara'da ve İstanbul'da iş durdurmuş, eyleme geçmiş ve karşısına

[42] TİP'in çalışmanın konusunu ilgilendiren bir diğer yönü bulunmaktadır. Yalçın Küçük, Türkiye İşçi Partisinin, Türkiye'nin en kitlesel legal sosyalist partisi olmasının arkasında bizatihi işçiler tarafından kurulmasının yattığını belirtmektedir. Yani kalıcı olmasının sebebi aşağıdan yukarıya doğru doğmasındadır. Aydın aşısı ile gücü artmış olsa da bu durumu tarihsel bir gerçeklik olarak okumaktadır (Küçük, 1988: 690).

[43] Solcu öğrenciler arasında "Vietnam Kasabı" olarak bilinmektedir.

doğrudan politik iktidarı almıştı. Kitleler, gösteri sırasında hükümeti istifaya davet eden sloganlar atıyordu. DİSK'in emek alanlarındaki örgütlenmesi ve iş yeri temsilcilerinin, durgun gökte çakan şimşekte payı büyüktü (Yaşlı, 2019: 234-235). Olayların sonucunda eylemleri tetikleyen yasa meclisten geçmişti. Ancak TİP yasayı Anayasa Mahkemesine götürerek iptal ettirecekti, kimi tarihçiler Anayasa Mahkemesindeki hukukçuların bu kararı almasında 15-16 Haziran işçi eylemlerine referans yapmaktadır. Türkiye'de dünyadan farklı olarak, 1968'in hareketlendirdiği gençlik temelli kitle hareketleri, 1971'e gelindiğinde silahlandı. 68'in öğrencileri bağımsızlık, sosyalizm ve Amerikan karşıtlığı düşünceleriyle, pratiğin teorikten önde gittiği fakat teorik bölünmelerin ve polemiklerin bol olduğu bir ortamda, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu, Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi, Türkiye Komünist Partisi/Marksist-Leninist gibi gerilla örgütleri kurdular. (Yurtsever, 2016: 105-118). Nitekim, Küçük (1938-…), 68 olaylarının küresel modanın etkisiyle ithal edilerek cereyan ettiğine karşı çıkıyor. Türkiye'nin kendi dinamikleri ve nicel birikimi ile kendi 68'ini yaşadığını belirtiyor (Küçük, 1986: 453).

2.2. Kitle Hareketlerinin Dönüşümü: Yeni Toplumsal Hareketler

José Ortega Y Gasset (1883-1955), kitleler neden ayaklanır diye soruyor? Cevabına, çağımızın kitle hareketlerini kastederek, doğrudan eylemle şekillendiğini, doğrudan eyleme başvuran kitlenin ayaklanmalara şiddet bulaştırdığını ve şiddetin, kişilerin sahip olduğu aklı ve adalet kavrayışını, toplum önünde savunmak için diğer her tür aracı tüketmiş yığınların bir tutumu olduğunu vurgulayarak başlıyor. Zorun, aklın son çaresi olduğunu da ekliyor. Ayaklanma, umutsuz aklın reaksiyonudur diyor. Düşünüre göre uygarlık, zorun, son çareye indirgenmesi olarak ifade ediliyor. Doğrudan eylem ise bu sıralamayı bozarak, kitleler için, şiddetin ilk çareye dönüşmesi anlamına geliyor. Ancak doğrudan eylemin, kitleler için ilk durak olmasının kurallaştığını ve doğal göründüğünü yineliyor. Kitlelerin, yönetici ve öznesel müdahalesinin ayaklanmadan geçmesinin, kanıksandığını belirtiyor. Günümüz liberal demokrasilerini ise birlikte yaşam adına en uygar dizge ilan ediyor ve kitleleri doğrudan eylem yerine dolaylı eylem davranışına ittiğini ifade ediyor. Liberal temsili

demokrasileri, kitlelerin düşmanıyla birlikte harmoni içinde yaşadığı en ileri toplum yapısı olarak kabul ediyor. Bununla birlikte liberal temsili demokrasi iktidarlarını, homojen bir kitlenin savunmaya geçtiğini ve düşmanını yok etmeye başladığını, yani uygarlığın kodlarını çiğnediğini öne sürüyor (Gasset, 2010: 105-107). Fanon (1925-1961) ise şiddetin, halkı politik bir özne yaptığının üzerinde duruyor. Doğrudan eylemlilik ve etkenlik, toplumun kurtarıcı aramamasını ve politik bir bilince ulaşmasını sağladığını belirtiyor. Kitlelerin harekete geçtiğinde demagoglara ihtiyacını kalmadığını vurguluyor. Kitle hareketiyle, toplumsal gerçekliğin arı kaldığını ileri sürüyor. Böyle bir uğrakta politik partilerin de boşa düştüğünü ve varlık nedeninin kalmadığını kaydediyor (Fanon, 2007: 98, 129,147).

Toplumsal hareketlerin tanımına bakıldığında bu eylemler, kamusal alandaki verili karar alma mekanizmalarına katılamayan toplumun dezavantajlı kimselerinin, taleplerini kamuoyuna duyurma ve iktidar sahiplerini etkilemeyi amaçladıkları kolektif örgütlenmeler şeklinde tanımlanabilmektedir. Bunun yanında, elitlere, politik iktidara, kültürel kodlara ve başka gruplara karşı düzenlenen kolektif eylem biçiminde de tanımlamak mümkündür. Ek olarak, birbiriyle dayanışma içerisinde olan, ortak bir rahatsızlığı ve haksızlığı paylaşan, benzer dünya görüşüne sahip kimselerin, örgütlü hareketi şeklinde de ifade edilebilmektedir. Bu tanımlarla birlikte, aynı odağa karşı ortak duygularla geliştirilen, toplumsal ağlar ifadesiyle de açıklanabilmektedir. Aynı zamanda, aynı sınıfsal çıkar sahiplerinin, mücadele içerisinde olduğu başka bir sınıfa karşı, örgütlü ve birleşik reaksiyonlarının, tarihsel eğilimlerinin ve protestolarının gösterisi olarak da tarif edilebilmektedir (Zeyrekli Yaş, 2017: 46). Fakat Heywood (1952-…), toplumsal hareketleri, kendiliğinden gerçekleşen ayaklanma ve isyan gibi kitle eylemlerinden ayırmaktadır ve toplumsal hareketlerin, genel paydada kabul görmüş bir idealin peşinde, belli bir düzeyde planlı ve programlı şekilde ilerlediğini belirtmektedir (Heywood: 2016: 325).

Nitekim, kavramın tanımlanması etimolojik ve yapısal güçlükler içermektedir. Kuramcılar, toplumsal hareketlerin tanım kümesinin, yerel bir ibadetten büyük bir devrime kadar her çeşit eylemi kapsama yeteneği bulunması sebebiyle bulanıklık ve esneklik barındırdığını ve zorluğun buradan kaynaklandığını ifade etmektedir. Kavram, ilk anlamı ile hareket içermektedir. Kitle, halk, yığın veya toplum

hareketlerinin tanımı da hareket halindedir (Hira, 2016: 144). Nitekim bu çalışma hangi eylem kitle hareketidir hangi eylem toplumsal harekettir gibi bir ayrımın çizgilerini çekmeye odaklanmamaktadır. Çalışma esas olarak toplumsal hareketlerin veya kitle hareketlerinin içeriğindeki dönüşümü ve bu dönüşümün sebeplerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Öte yandan, muhalefet olgusu yöneten-yönetilen ayrımının bulunduğu ilk toplumdan günümüze süreklilik arz etmektedir. Çoğu kez gizil bir şekildedir fakat her tarihsel uğraktaki dezavantajlı katmanlar, politik, ekonomik ve sosyal bağlamlardaki muhalefetini kesintisiz bir şekilde dile getirmişlerdir. Baskının keskinleşmesi, beklentilerin toplumsal kapsamda boşa çıkması, yönetenlerin zayıf duruma düşmeleri gibi etmenlerin açtığı çatlaklarından muhalefetin suları akmaktadır. Bunlara başkaldırı, isyan, ayaklanma ve kaçış kavramlarından hangisinin kullanılacağı bu tarihsel olguyu değiştirmemektedir. Üstelik bu hareketler, 1848'den bu yana sürekli olarak yöneten-yönetilen ilişkilerini kısaltan kurumlar kazandırmışlardır. 1960'lara kadar sisteme yönelik hareketler, ekonomik ve siyasal taleplerle toplumsal hareketleri, bağımsızlık hedefi ile ulusal hareketleri meydana getirmişlerdir (Arrighi, Hopkins ve Wallerstein: 2004: 35-36).

Sınıf temelli ve iktisadi çıkar çatışmasının belirleyici olduğu toplumsal hareketler sonrasında feminizm, ekoloji, nükleer karşıtlığı, azınlıkçı ve barış hareketlerine dönüşmüştür. Yani kronolojik bir eski yeni ayrımı yerine içerik olarak bir kopuş yaşanmıştır. Bu kopuşun sebeplerine gelindiğinde birincisi, teknolojik gelişmenin getirdiği yeniliklerle, sermaye-emek çelişkisinin küresel boyut kazanmasıdır. İkincisi, esnek üretim biçimlerinin doğmasıdır. Böylece iş gücü spesifik alanlara bölünmüş ve emeğin niteliği tasfiye edilmiştir. Üçüncüsü, sınıf çatışmalarının yerini yeni toplumsal çatışmaların almasıdır. Dördüncüsü, hizmet sektörünün imalat sektörü aleyhine büyümesidir. Böylelikle çelişkisini tam bulamayan bir "orta sınıf" nicelik ve nitelik açısından gelişmiştir (Coşkun, 2007: 107-109).

1960'larla birlikte bu yeni orta sınıf, kadınlar, gençler, LGBTİ+ hareketi ve etnik azınlıklar yeni toplumsal muhalefetin öznesi haline geldi. Çünkü eski örgütsel yapılarda bu katmanlara yer yoktu. Üretim ilişkileri içerisinde kendilerine temsiliyet

bağı bulamıyorlardı. Yeni toplumsal hareketlerle birlikte bu gruplar görünürlük kazandı. Bu sayılan gruplar, toplumları iki kampa bölen, iktisadi temelin ötesinde post materyalist değerlere odaklanıyorlardı. Onları harekete geçiren belirleyiciler sınıf çatışması değildi (Erdoğan ve Köten, 2014: 96-97).

Yeni toplumsal hareketler olarak nitelenen eylemlerin, ayırt edici başka bir yönü örgütlenme ve ittifak tarzlarıdır. Günümüzde zaman ve mekân kavramlarının silikleşmesi ile çok başka iki toplumsal hareket, birbiri ile gevşek ittifak ilişkileri geliştirebilmektedir. Örneğin, nükleer enerji politikalarına karşıtlık, kürtaj hakkının savunulması ve barışçı eylemler karşılıklı olarak hareket ağları örgütleyebilirler. Öte yandan bu eylemlerin göstericileri, dağınık ve akışkan bir özellik gösterdikleri için katı otoriter bir öncüye sahip değildir, kolaylıkla birbirleri içine geçebilirler. Kitle güçleri kantitatif olarak değişkenlik göstermektedir (Demiroğlu, 2014: 41).

Bu durum yeni toplumsal hareketlerin bir gelecek tahayyülünü, projeksiyonunu, kurgusunu, ideolojilere içkin bir "cennet" referansını, alternatif bir model yokluğunu beraberinde getirmektedir. Esas olarak yeni toplumsal hareketlerin, politik iktidarı hedeflemediklerini göstermektedir. Temel amaçları daha çok verili politik iktidarın siyasalarını kendi görüşleri doğrultusunda bükmektir. Politik iktidarı hedeflememeleri yeni toplumsal hareketlerin, siyasal olmadığını ya da anti politika politikasını benimsedikleri düşüncesini doğurmaktadır (İçli, 2015: 429).

Yeni toplumsal hareketin kuramcıları neo-liberalizmden, post-Marksizm'den ve post-modernizmden etkilenmişlerdir. Farklılık, kimlik ve çoğulculuk, politikalarının anahtar kavramlarıdır. Demokrasi de kimlik üzerinden ele alınmaktadır. Bunun yanında modernizmin rasyonel ve pozitivist anlam dünyası terk edilmiştir. Kişisel ve kültürel talepler, bütüncül politikalara ve programlara ikame edilmiştir. Böylece bireysel özneleştirme, sınıfsal çıkarlardan daha belirleyici bir konuma gelmiş oluyordu (Ertürk, 2011: 1499-1500).

Eski ve yeni toplumsal hareketler arasındaki dönüşümü ortaya koyabilmek adına bu iki olgu arasındaki süreklilik ve kopuş teorileri faydalı olacaktır. Kopuş teorileri bağlamında ele alınması gereken ilk isim Touraine'dir (1925-2023). Düşünüre göre, her toplumsal hareket, bir toplumsal çatışmadan beslenerek meydana gelir. Bu

çatışma geçmişte, ulusla kralları daha sonra emek ile sermayeyi karşı karşıya getirmişti. Peki bugün böyle bir çatışma var mıydı? Touraine için sanayi sonrası bilgi toplumunda, programlı toplumda temel çatışma değişmiştir. Bugün en önemli çatışma, eşitlik ve farklılıklarımızla birlikte yaşayabilecek miyiz çatışmasıdır. Yani düşünüre göre ya insanlar farklılıklarıyla birlikte yaşayacaklar ya da farklılıklarıyla kendilerini izole ederek, toplumdan kapalı bir hayat süreceklerdir. Eğer toplumdan kopuk kapalı bir hayat tercih edilirse toplu tüketen ve edilgen bir kitleye dönüşecektir. Bu yüzden Touraine temel çatışmanın özne çatışması olduğunu düşünmektedir. Çünkü günümüz toplumunda ulusal bilinç ve sınıf temelli toplumsal hareketler kişinin bireysel bütünlüğünü tehdit eder bir niteliktedir. Öznenin değişim sebebi burada yatmaktadır. Eskinin toplumcu kitle hareketlerinde toplum tek tek bireylerden oluşsa da asıl olarak bir düşüncenin, gelecek projeksiyonun ya da öncü gücün etkisi altındadır ancak yeni toplumsal hareketler de öznenin kendisi öznedir. Bir kadın herhangi bir ideolojiye ve partiye bağlı olmadan kadın haklarının savunusun da kendi için oradadır. Özne, araçsal evrende ve kimlik evreninde, egemenlere karşı toplumsal hareketin içindedir. Özne toplumsal harekettir (Touraine, 2011: 124-130).

Melucci (1943-2001), kopuş teorilerini benzer bir kaynaktan beslemektedir. Düşünüre göre toplumsal çatışmalar ekonomik alandan kültürel alana kaymıştır. Bu çatışmalar bireysel kimlikleri ön plana çıkarmaktadır. Ancak aktörler ve özneler geçicidir. İşlevleri, toplumsal sorun olarak addettikleri konuyu duyurmak ve kamuoyuna ilan etmektir. Bu yönüyle yeni toplumsal hareketler birer medyadır. Maddi hedefler için değil sembolik ve kültürel değerler için savaşım vermektedirler. O yüzden Melucci'ye göre toplumsal hareketlerin aslında "Sosyal Hareket Ağı" şeklinde tanımlanması daha uygundur (Melucci, 1999: 88-91).

Laclau (1935-2014) ve Mouffe (1943-…) ise toplumsal hareketlerdeki değişimin, kapitalizmin, toplumsal ilişkileri tamamen kâr amaçlı ilişkilere dönüştürmesiyle gerçekleştiğini düşünmektedir. Başka bir ifade ile toplumsal hayat metalaşmıştır. Birey sürekli olarak çıkan yeni "ihtiyaç" düşüncesiyle, kolektif toplumdan sökülüp, tüketici toplumuna dahil olmuştur. Bir diğer etken, Keynesyen refah devletinin müdahaleci davranışıyla büyüyen devlet hissine ve bürokrasiye karşı insan bilincinde oluşan muhalefet güdüsüdür (Laclau ve Mouffe, 2012: 247-249).

Yeni toplumsal hareketlerin postmodernist vurguları Habermas'a (1929-…) göre, bu hareketlerin sistem dünyasında değil, yaşam dünyasına yönelik eylemlerinden kaynaklanmaktadır. Bu yüzden verili sisteme karşı kurumlar geliştirmekten uzaktırlar. Eski toplumsal hareketler sistem dünyasında oldukları için karşı kurumlar geliştirebilmişlerdir. Süreklilik teorilerine bakıldığında karşımıza çıkan olgular şu şekildedir. Birincisi, yeni toplumsal hareketlerin, kapitalizmin yarattığı sorunlara karşı savaşım vermesi, eski hareketlerle olan sürekliliklerine göz kırpmaktadır. İkincisi, yeni orta sınıflar, işsizler, öğrenciler ve kadınlar sınıf ittifakının sonucudur. Dolayısıyla eski hareketlerin, mirasçısı olduğu düşünülmektedir. Üçüncüsü, bu hareketler emek-sermaye arasındaki savaşımın örtülü ve dolayımlı halidir (Coşkun, 2006: 71 ve 75).

3. BÖLÜM: NEO-LİBERAL DÖNEMDE DEMOS-KRAT İLİŞKİSİ

Bu bölümde 1980 sonrasındaki yöneten-yönetilen ilişkilerine odaklanılmaktadır. Öncelikle bu dönemin yöneten-yönetilen ilişkileri üzerinde etkisi olduğu düşünülen neo-liberalizm, yeni sağ, tarihin sonu, küreselleşme, post-modernizm, post-materyalizm ve neo-faşizm kavramlarına teorik parantez açılacaktır. Ancak bu başlıklar ele alınırken demokrasiyle kurdukları bağlantı ön planda tutulacaktır. Daha sonra ülke örnekleri üzerinden yukarıdaki başlıkların, yöneten-yönetilen arasındaki ilişkiye, etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır. Üzerinde durulacak örnekler, Türkiye, İtalya, Finlandiya, Brezilya, Arjantin, Fransa, Macaristan ve Amerika Birleşik Devletleri olacaktır. Bu örneklerde politik katılımın güdüleyicisi ortaya konularak, politikaya ana rengini veren etmenlerin sonucunda oluşan yöneten-yönetilen dengesine projeksiyon tutulacaktır.

3.1. Yeni Sağ, Tarihin Sonu, Küreselleşme

Liberalizmin kuramsal yönüne özgürlükçülük prensibi yön verir. Bu bağlamda liberalizm, politik uzamda mutlakiyetçi ve keyfi iktidarlar karşısına, bu gücü sınırlayan unsurları yerleştirir, teokratik iktidarlara karşı hoşgörü ilkesini savunur, kapitalizm karşıtı toplumcu görüşlerin karşısına serbest piyasa modellerini koyar. Böylece birey özgürlüğünü garanti altına alır. Liberalizmin kurucu kodlarının temelinde, yaşam güvencesi, özgürlük ve özel mülkiyet hakkı yer alır. Özgürlükleri korumak adına siyasal tahayyüllerini üç katmanlı bir biçimde formüle eder. Liberal birey kuramında, bireylerin özgül ve toplumdan yalıtık olduğu kabul edilir. Evrensel bilgi reddedilir. Her birey kendi çıkarları doğrultusunda, kendi için en iyi olanı seçerek, hareket ettiği için birden fazla iyi ve doğru olduğu benimsenir. Toplum kuramında, her bireyin can ve mal güvenliğinin garantörü olan sözleşmeci düşünceler düstur edinilir. Sözleşme, her tekil bireyin rızası esasına dayanır. Toplumda, bunun üzerinde bir otorite oluşmasına karşı çıkılır. Bu sözleşmenin icracısı olarak devlet kuramı geliştirilir. Liberalizmin devlet kuramında anayasa olmazsa olmaz koşuldur. Anayasa ve onun görevlendirdiği devlet çoğunluğun onayını almak zorundadır.

Liberal devlet çözümlemesinde politik iktidar, kişi güvenliğini ve özgürlüğünü garanti altına alıp bundan fazlasına müdahil olmamalıdır (Birler, 2018: 307-312). Liberalizmin kurucu teorisyenlerden Jhon Locke, bu durumu şöyle özetlemektedir:

> *Her insanın sahip olduğu ve başkalarının saldırılarını cezalandırma iktidarının düzensiz ve belirsiz yürütülmesi dolayısıyla insanların maruz kaldıkları uygunsuzluklar, onları yönetimin yerleşik yasaları altına sığınmaya zorlar. Her bir kişinin böylesine istekle kendi tekil cezalandırma iktidarını aralarından atanacak birine, tek başına ve topluluğun kendisinin ya da topluluğun bu amaçla yetkilendirdiği kişilerin üzerinde uzlaşacakları kurallara göre yürütmesi için bıraktıran da budur. Yönetimlerin ve toplumların kendilerinin olduğu kadar, yasama ve yürütme iktidarlarının her ikisinin de kökenine ilişkin hak ve doğuşu bunun içinde buluruz* (Locke, 2012: 82).

Benjamin Constant (1767-1830), yaşamı, mülkiyeti ve özgürlükleri, koruması için gerekli olan politik iktidarın, özgürlükler aleyhinde büyümemesi için sınırlandırılması gerektiğini belirtir. Düşünüre göre, özgürlüklerin korunması için toplumu düzenleyen erkler, özgür bir sosyal zemine oturmalıdır. Politik kurumlar ve yöneticiler, yönetilenlerin lehinde sınırlandırılmalıdır. Âdem-i merkeziyet, farklılıklara saygı, kutsal hakların dokunulmazlığı, parlamenter yapılar, tarafsız politik iktidarlar, yasaların meclislerden çıkması, genel oy ilkesi gibi ilkeler, yönetenlerin keyfiyetini sınırlandırmaktadır. Düşünür, kişilere yasaklanmayan her şeyin serbest olduğunu, iktidarlar için ise izin verilmiş şeyler hariç her şeyin yasak olduğunu ifade ederek yöneten-yönetilen dengesi kurmaktadır (Göze, 1989: 251-253).

Bir toplumun ve o toplum içindeki bireyin özgürlüğünden bahsedebilmek için John Stuart Mills şu üç madde üzerinde durmaktadır. Düşünür, söze kişilerin başka kişilere zarar vermediği durumlarda, özgürlükten bahsedilebileceğini vurgulayarak başlar. Bu şart yerine getirildiğinde ise birincil olarak her bireyin, teolojik, vicdani, ahlaki ve bilimsel konularda fikir özgürlüğüne sahip olması gerektiğini belirtir. İkincil olarak, kişilerin zevklerinde ve uğraşlarında serbestîye olmasını zorunlu kılar.

Bireylerin, hayat planlarını istedikleri gibi kendi arzuları, becerileri ve fikirleri yönünde şekillendirebilmelerini savunur. Üçüncül olarak bireylerin kendi istedikleri kişilerle, kendi istedikleri amaçlar için bir araya gelebilme haklarına sahip olmalarını şart koşar. Yönetim dizgesi fark etmeksizin bu üç şartın toplumlarda bulunması gerektiğinin altını çizer (Mills, 2009: 59-60). Yöneten-yönetilen ilişkilerine gelindiğinde, en ideal dizgenin; egemenliğin ve en üst denetleme organının üzerinde toplumun tümünün, bütün yurttaşların, yalnızca söz sahibi değil, en azından yerel ölçekte veya genel bir kamusal işin bir kısmının yerine getirilmesinde, bizzat görev aldığı, yönetim şekilleri olduğu vurgulanmaktadır. Bunun ötesinde, politik erkin, sağladığı özgürlüklerin toplumun yalnız bir kısmının veya sadece bir cinsiyetinin değil, tümünün bütün özgürlüklerden faydalanması gerektiği üzerinde durulmaktadır. Bu sistemi sağlayabilecek tek düzen, tüm halkın politik iktidara katılımıdır. Ancak toplumun genel gelişim seviyesi bu iştirake uygun ve yeterli olması gerektiğinin altı çizilmektedir. Eğer böyle bir yetkinlik varsa bile küçük bir kent yönetiminin ötesinde bir büyüklüğe sahip ülkeler veya yerleşim yerleri için bile böyle bir sistem, uygulama zorlukları yaratacaktır. Dolayısıyla kişisel olarak katılımın en uygulanabilir metodolojisi için temsil mekanizmaları ile iktidarın, yönetilenlere dağıtıldığı sistemler öne çıkmaktadır (Mills, 2017: 103, 107, 117).

Tocqueville, yöneten-yönetilen dengesinde, çubuğun yönetilenler lehine en fazla büküldüğü ve dolayısıyla yönetilenler için en iyi yönetim biçiminin, demokrasi olduğunu ifade eder. Bu tür sistemlerde fırsat eşitliği olduğunu belirtir. Örgütlenme özgürlüğü, basın ve yayın faaliyetlerinin serbestisi, âdem-i merkeziyet ilkesinin gerçekleştirilmesi, din ve vicdan özgürlüğü gibi maddelerin, demokrasiler için, önemli ilkeler olduğunu kaydeder. Diğer bütün sistemlerde, iktidarın tek bir sınıfta olduğunu, politik erklerin yalnızca demokrasilerde, tüm topluma yayıldığını savunmaktadır. Ancak demokratik dizgelerde kanun koyucunun, hürriyeti ilk prensip olarak benimsemesi gerektiğini belirtmektedir (Tocqueville, 1962: 50-105).

Liberalizmin iktisadi uzantısı için “Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” özetlemesi yapılabilir. Bu formülasyon devletin, ekonomiye müdahale etmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Devletin karışmadığı bir ekonomik sistemde en akıllılar, en yetenekliler ve en güçlüler tarafından tesis edilecek denge, toplumlar için en büyük

faydayı sağlayacaktır (Kışlalı, 1987: 324). İktisadi liberalizmin teorisyeni Adam Smith'e (1723-1790) göre:

> *Filan malın piyasa fiyatı, doğal fiyatın üstünde kalmakta uzun zaman devam edebilirse de uzun süre bunun aşağısında kalabildiği pek olmaz. Fiyatın hangi parçasına doğal kerteden aşağı paha ödenmiş olursa olsun, çıkarı zedelenen kimseler, uğradıkları kaybı derhal sezip, pazara iletilecek miktarın, çok geçmeden, etkin talebi karşılamaya yetenden fazla olmamasını sağlayacak kadar toprağı veya emeği yahut mal mevcudunu hemen bu işten geri çekerler. Böylelikle, piyasa fiyatı az sonra doğal fiyat düzeyine yükselir. Hiç değilse, tam özgürlük bulunan yerlerde durum böyle olur* (Smith, 2017: 120-121)

Görüldüğü gibi klasik liberalizmde serbest piyasaya, derin bir inançla güven duyulmaktadır. Bu görüşe göre engellenmemiş piyasalar, kendisi dengesini kuracaktır. Böyle bir sistemde devlete edilgen bir rol biçilse de siyasal, sosyal ve ekonomik kriz uğraklarında liberalizmin kurguladığı devlet-toplum-birey ilişkileri, liberalizmin kurucu kodlarına göre şekillenmeyecektir. Görünmez elin dengesinin sarsılmasıyla refah kapitalizmi ya da sosyal liberalizm ortaya çıkmıştır. Böylelikle engelleri kaldıran negatif özgürlük, anlayışı, destekleyen pozitif özgürlük anlayışıyla değiştirilmiştir. Büyüme, refah, kalkınma ve kendini gerçekleştirme için ekonomiye, devletin yön vermesi, yardım etmesi ve desteklemesi gerekmektedir. Yani devlete atfedilen gece bekçisi rolü yerine, iktisadi yönetimi ve sosyal regülasyonu sağlayan, saf bir liberalizmin kuramlarında yeri olmayan bir devlet-toplum-birey ilişkisi kurulmaktadır. Ancak bir kriz anında ortaya çıkan sosyal liberalizm, başka bir kriz anında yerini kurucu kodlara daha yakın bir modele bırakacaktı (Heywood, 2016: 59-61).

Fukuyama'ya (1952-…) göre, 20. Yüzyılda liberal ideolojiye rakip iki dünya görüşü bulunuyordu. Bunlardan birincisi olan faşizm, liberalizmi siyasal açıdan zayıf, topluluk duygusunu yitirmiş ve düzensizlikleri besleyen bir ideoloji olarak görüyordu. Bu aksaklıkları güçlü bir devlet örgütlenmesiyle çözeceğini düşünüyordu. Ancak II. Dünya Savaşı ile birlikte faşizmin maddi temelleri ve aşırı milliyetçi ideolojisi tarihe

karıştı. Liberalizmin ikinci ve daha büyük rakibi komünizm, liberalizmin ve serbest piyasa kapitalizminin, çözülemez iç çelişkileri olduğunu ileri sürüyordu. Kritiklerini, uzlaşmaz karşıtlıklar üzerine kuruyordu. Ancak Fukuyama, varsıllar ile yoksullar arasındaki iktisadi farkın azaldığını ve bu farkın liberalizmden kaynaklanmadığını savunmaktadır. Düşünüre göre, komünist partiler programlarında revizyona gitmektedir, üye sayıları azalmaktadır özellikle bu iki gelişme sınıf savaşımının geriye gittiğini göstermektedir. Nitekim düşünür, kuzey Atlantik dünyası için komünizmin hiçbir zaman ciddi bir alternatif olmadığını düşünmektedir (Fukuyama, 1990: 103-105). Fukuyama'ya göre Çin'in liberal politikalara ve kapitalizme meyletmesi, Sovyetler Birliğinin çözülmesi ile birliğe bağlı ülkelerin liberal demokrasiye geçmeleri, "Tarihin Sonudur." Avrupa'daki Hristiyan demokrat partilerden, İsveç'teki sosyalist demokrasiye uzanan bir ölçekte tüm özgürlük ve eşitlik çözümlemeleri, liberal demokrasilere ulaşmaktadır. Ancak bu durum toplumdaki tüm çelişkilerin sona erdiği anlamına gelmemektedir. Zaten bu yüzden, özel yaşama, seyahat edebilme hakkına, boş zaman aktivitelerine, cinsel eğilimlere, kürtaj hakkına ve yaşamın en kılcal noktalarına kadar yeni haklar getirilmiştir. Klasik liberalizmin yaşam, mülkiyet ve özgürlük garantörlüğünün paydası genişlemiştir (Fukuyama, 2017: 350-378).

Fukuyama'nın tarihin sonu tezi ve liberalizmin küresel zaferi, "Yeni Dünya Düzeni" anlamına geliyordu. Modeller arası mücadeleyi kazanan liberalizm olmuştu, artık ideal ve sonsuz yaşam biçimi başlayacaktı. Bu biçimin, retorik olarak ilk kullanıcısı Gorbaçov'du (1931-2022), yeni bir dünya düzeninin başlangıcındayız diyordu. Ancak kavrama asıl anlamını veren George Bush'un (1946-…) Amerikan Kongresindeki konuşmasıydı. Yeni dünya düzeniyle, sermayenin küresel dolaşımı için dünyanın, güvenlikli bir yer haline gelmesi ve ABD'nin askeri hegemonyası altına girmesi kastediliyordu. Küresel örgütler eliyle bir tür müdahale hukuku örgütleniyordu. Yapılan bilinç çarpıtmasıyla deniz aşırı müdahaleler meşru kılınıyordu. Özetlemek gerekirse, yeni dünya düzeni, iki kutuplu dünyadan tek kutuplu dünyaya geçerken, küresel ölçekte Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve ABD'nin katıksız hakimiyetinin kurulması anlamını taşımaktadır (Gerger, 1999, 177-179). Yeni dünya düzeni tezinin tam bir başlangıç tarihi olmasa da retorik olarak kullanılmasından kısa bir süre sonra ABD'deki gelişmeler, Amerikan'ın, Körfez

Savaşına dahlinde, meselenin sadece Kuveyt'in kurtarılması ile kalmayacağını gösteriyordu. Abdurrahman Münif (1933-2004), bu süreci Kelile ve Dimne romanındaki kurt ile kuzu hikayesinden bir alıntı ile metaforlaştırıyor. Ünlü romanda kurt önce kuzunun suyu kirlettiğini ifade ediyor ve buradan bir bahane inşa ediyor, sonrasında da kuzuyu yiyor. Bunun yanında yeni dünya düzeni için Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması ile barış getiren bir sistem olduğu da düşünülmektedir. Öte yandan Vietnam, Nikaragua ve Mozambik gibi ülkelerde komünizme olan ABD saldırılarının bitmesi ile böyle ülkelerdeki örtülü savaş döneminin de kapanacağı varsayılmıştır. Avrupa'yı ikiye bölen "Demir Perdenin" yıkılması, yaşlı kıta için bir fırsat olarak yorumlanmıştır (Arıkoğlu Ündücü, 2010: 68-70).

Huntington (1924-2008), yeni dünya düzeni ile tarihin yeni bir sayfa açtığını ve bu çağda globalizm ile tribalizm arasında yani küreselleşme ile ulus devlet arasında bir çelişki olacağını belirtmektedir. Huntington'ın bu tezi akıllara yeni dünya düzeninin tek kutuplu olmak yerine çok kutuplu mu olacağı sorusunu getirmektedir. Düşünüre göre:

> *Benim faraziyem şudur ki bu yeni dünyada mücadelenin esas kaynağı öncelikle ideolojik ve ekonomik olmayacak. Beşeriyet arasındaki büyük bölünmeler ve hâkim mücadele kaynağı kültürel olacak. Milli devletler dünyadaki hadiselerin yine en güçlü aktörleri olacak fakat global politikanın asıl mücadeleleri farklı medeniyetlere mensup grup ve milletler arasında meydana gelecek. Medeniyetlerin çatışması global politikaya hâkim olacak. Medeniyetler arasındaki fay hatları geleceğin muharebe hatları teşkil edecek* (Huntington, 2001: 22).

Muzaffer model bir için bir milat verilmesi gerekirse; 1980'ler gösterilebilir. Bu tarihten itibaren liberalizm değişmeye ve kurucu kodlarına yaklaşmaya başlamıştır. Keynesçi iktisat politikalarının, 1970'lerin sonundaki küresel, sistematik krize yanıt verememesi, devlet-piyasa, yöneten-yönetilen ilişkilerinin dönüştürülmesi fikrini doğurmuştu. 1980'lerde iktidar olan hükümetler, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), gibi küresel finans ve sermaye örgütlerinin tavsiyeleri doğrultusunda,

neo-liberal sermaye birikim modellerini takip etmeye başladılar. Neo-liberalizm ekonomik modeli şekillendirirken, yeni sağ, sivil toplum içerisindeki politik muhalefeti soğurmayı ve yeni birikim modeline rıza üretme görevini üstlenmişti. Başka bir ifade ile yeni sağ, neo-liberal ekonomi programının hegemonya aracı olmuştu. "Yeni Sağ" kavramının ilk kullanıcısı Norman Barry'e göre (1944-2008) göre, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, toplumsal sorunların çözümünde piyasa dinamikleri terk edilmiş, siyasal düşüncenin ve pratiğin odağına toplumcu ideolojiler yerleştirilmişti. Yeni sağ bu anlayışa karşı çıkıyordu. Aynı zamanda, monarşilerden, dini rejimlerden ve Avrupa muhafazakarlığından da ayrılması bu sağ kavrayışı yeni yapıyordu. Friedrick Hayek'in (1899-1992) temel ideoloğu olduğu yeni sağ, liberalizmin ve muhafazakarlığın yeni bir izdivacı olarak görülüyordu. Yeni sağ, çıkar maksimizasyonu peşindeki bireyle, ahlak ve davranış geleneklerine bağlı bir siyaseti aynı potada eritmişti. Bu iki unsurun çimentosu, aydınlanmacı akıl çözümlemesi yerine konulan öznel ve görececi akıl kavramıydı (Topal, 2018: 423-424).

Bu yeni sağ görüş çok geniş ve kapsamlı bir terimdir. Sermaye vergilerinin düşürülmesinden, televizyondaki içeriklerin daha fazla sansürlenmesine, oradan göçmen karşıtlığına kadar, toplumların yaşamının tüm kılcallarına sirayet etmektedir. Ama yukarıda vurgulandığı gibi ana aksları, liberalizmin kurucu kodlarına dönüş ve otoriter eğilimlerden kurtulan, muhafazakarlık üzerine inşa edilmiştir. Yeni sağın devlet kuramı, iktisadi alandaki dışsal müdahalelere yer vermese de sosyal yaşamda yönlendirmeci bir tutumu barındırmaktadır. İktisadi alanda, merkezi iktidarların planlı ekonomileri, kamu mülkiyeti, müteşebbislerin yüksek oranda vergilendirilmeleri ve bürokrasinin ağırlığı temel yadsımalarını temsil etmektedir. Sosyal alanda ise birey özgürlüğü vurgusunun anti-tezi devletçiliğe yönelik değil, toplumculuğa odaklanmıştır. Muhafazakâr tonlar kendisini yasa, düzen, ulusal kimlik ve kamusal ahlak temalarında göstermektedir. Toplumu birleştirirken ulusal kimlik, geleneksel değerler ve dini öğretiler kullanılmaktadır. Muhafazakarlığın güçlü devlet vurgusu ile liberalizmin minimal devlet anlayışı yeni sağın iç çelişkilerini oluşturur (Heywood, 2013: 103-111).

Yeni sağın muhafazakâr ve liberal unsurları birleştirmesi, pratikte şöyle bir fayda sağlamaktadır: Kapitalizm, doğası gereği kâr maksimizasyonu prensibi ile

çalışmaktadır. Bu yüzden üretim maliyetlerini en aza indirmek adına emek ücretlerinin genel seviyesini aşağıya çekme eğilimi göstermektedir. Bu durumda emek içerikli protestolarla ve muhalefetle karşılaşılacaktır. Yeni sağın, tam bu anda ulusal kimlik üzerinden ırkçı eğilimleri köpürtmesi, ücretli emek sahibi katmanların başka bir noktadan politize olmasını sağlamaktadır (Balibar ve Wallerstein, 2007: 41-51).

Belirtilmelidir ki ulusal kimlik veya etnisite üzerine inşa edilen kolektif kimlikler, ikircikli bir yapıda ele alınmaktadır. Çünkü yeni sağ ideoloji, bireyin her türlü dışsallıktan özgürleşmesini savunur. Devlet dahil tüm kolektif yapıları, birey özgürlüğüne yönelik tehdit olarak algılar. Bireyin farklılıkları vurgulanarak, öznelliği dayatılır. Yeni sağın sivil toplum anlayışı da özgür bireyler üzerine kuruludur. Birey eksenli toplum görüşü, aynı zamanda devletin karşısına, çelişkisi olarak konur. Yeni sağ görüşte devletle ile ekonomi de ikili bir ayrıma tabii tutulur. Bu ayrım ve devlet-toplum çelişkisi, minimal devlet anlayışından ileri gelir. Böylelikle iktisadi krizler devlete ait politik krizler şeklinde lanse edilir. Siyaset-iktisat, devlet-toplum çelişkileri üzerinden, iktisadi alanın ve sivil toplumun devlet karşısında güçlendirilmesi gerektiği ileri sürülür. Devletin iktisadi alandan çekilmesi, pratikte sosyal harcamaların kısılması ve devletin istihdam yaratmasının önlenmesi gibi uygulamalarla hayata geçirilirken bu uygulamaların yaratacağı boşluklar için geleneksel ve dini değerler, aile ve milli kimlik gibi muhafazakâr kurumlar yerleştirilerek toplumsal tepkilerin önüne geçmeye çalışılır. Geleneksel ve stabil toplum yapısının muhafaza edilmesi için bu alanlarda güçlü devlete ihtiyaç duyulur. Başka bir deyişle yeni sağ ideolojinin idealize ettiği devlet, küçük ama güçlü devlet yapısıdır (Topal, 2002: 67-68).

Yeni sağ, devlet-toplum-birey ilişkilerini düzenlerken, yönetişim kavramına atıf yapar. Bu kavram üzerinden, devleti sınırlandırılma amacı sürdürülür. Topluma yön verecek kararların, devlet dışında duran sivil toplumca alınmasını ve devlete ait işlerin devlet harici odaklarca bükülmesini sağlar. Dolayısıyla yönetişim katılımcı bir modeldir. Bu çok aktörlü yönetim modelinin üçlü bir saç ayağı bulunmaktadır. Bu aktörlerden birincisi, toplumun genel düzenini sağlama göreviyle, toplumlar üzerinde mutlak iktidar sahibi olan bürokrasi ve politik iktidardır. İkinci aktör, yaratıcılığı ve üretkenliği ile özel sektör, dolayısıyla serbest piyasa unsurları, hukuki adıyla şirketlerdir. Bu modelde şirketler ana lokomotif sayılmaktadır. Bu modelin son

paydaşı, işçiler, öğrenciler, köylüler, kadınlar, özel bireyler, doğa severler ve buna benzer her kesimden, devlet ve serbest piyasa dışında kalan tüm katmanlardır. Bu son grup sayısız olasılıkta alt kümeye sahiptir. İçerikleri birbirinden bağımsız olan bu grubun örgütlenme şekli, sivil toplum örgütleri (STK) olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak liberal bir korporatist yapıya sahip yönetişim modelinde, son aktörün parçalı yapısı, politikaların genelinde özel sektörün belirleyiciliğine alan vermektedir. Milyonlarca işçi örgütlemiş bir sendikayla, küçük bir dernek eş tutulmuştur. Üstelik iş veren örgütleri ile özel sektör, sivil toplum içerisinde, sivil toplum örgütleri eliyle de yer almaktadır (Güler, 2003: 113-115).

Devletin bu üçlü ontolojide kapladığı yerin azaltılması küreselleşme ve yerelleşme eğilimlerini beslemektedir. Yerel yönetimler, iyi bir yönetişimin etkili bir aracı olarak görülmektedir. Böylelikle ekonomik, kültürel ve politik aktörler arasında, devletin aleyhine, yerel sinerji kurulacağı öngörülmektedir. Devlet modernite döneminden kalan, büyümenin ve kalkınmanın önünde bir engel olarak görülmekte ve antidemokratik bir unsur olarak okunmaktadır (Castorina, 2005: 196).

Kurulan bu devlet-toplum-birey ilişkisinin temelinde, siyasal alan ile iktisadi alanın ayrılığı hedeflenir. Yeni sağın sivil toplum projesi de temelde bir de-politizasyon hamlesidir. Burada iki anahtar kavram önemli bir yer tutar. Bunlar piyasaya devletin üzerinde bir güç atfetmek ve birey özgürlüğünü öncelemektir. Piyasanın devletten koparılması uğrağında apolitik sayılan küresel örgütler kullanılır. Bunlar fiyat istikrarının sağlanması ve enflasyonla mücadele noktasında devletten rol çalarlar. Ulusal merkez bankaları, Dünya Bankası ve Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) gibi kurumlar mali istikrarı sağlamak için devlete özgü görevleri yerine getirirler. Apolitikleşmenin ve devleti küçültmenin bir diğer adımı kamu yönetimi organizasyonunu şeffaflık ve verimlilik ilkeleri bağlamında küçültmek olarak öne çıkmaktadır. Böylelikle devletin topluma ve ekonomiye yön verme araçları kısıtlanmaktadır (Burnham, 2003: 176-178).

Hayek ve Friedman'ın (1912-2006) birey özgürlüğü çözümlemelerine de devletin kısıtlanması ve serbest piyasanın korunması temaları yön vermektedir. Bireylerin özgürlüğünü ve piyasa serbestisini sağlama görevi devlete bırakılmaktadır.

Hayek'e göre, bireylerin kendi becerilerini ve akıllarını kendi seçtikleri hedefe yönelik kullanmaları ve bunu yaparken herhangi bir dışsal müdahaleden korunmaları yani en elverişli koşulların bireylere sunulması, yalnızca bireyler tarafından mutabakata varılmış bir erkle sağlanabilmektedir. Tarihin, bireysel özgürlüklerin korunması noktasında gösterdiği veriler bu şekildedir. Bireysel özgürlükler böyle koşulların mahsulü olarak gelişmiştir. Dolayısıyla bireysel özgürlük otoriteye ihtiyaç duymaktadır. Ancak buradaki otorite bireylerin geliştirdiği merkezkaç kurumlarıyla dengelenmek zorundadır (Hayek, 2024a: 73).

Öte yandan sosyal refahı ve birey özgürlüğünü koruyacak tek güç, politik iktidardır. Toplumdaki bazı görevler rekabete açık değildir. Bu işler fiyat mekanizmasının dışındadır. Güvenlik ve altyapı işleri bu kapsamda yer alır. Bu tarz işler genel olarak tüm toplumun fayda sağlayacağı ancak birey olarak yapıldığında kâr sağlamayan işler olarak gösterilir. Rekabet ve bireyselliğin olmadığı, politik iktidarın sağlayabileceği görevler ancak ve sadece birey özgürlüğüne engel olabilecek ya da bireyin, kendi yeteneklerini kullanmaya engel teşkil edecek unsurlarla sınırlı tutulmaktadır. Yani devlete ve otorite erkine, bireysel özgürlük ve ticaret serbestisi için gerekli güvenli ortamın, tesis edilmesi ödevi yüklenir (Hayek, 2024b: 50-59).

Çünkü liberal görüşte, özgür bir toplumun ilerleyebilmesi için ekonomik özgürlük ve rekabet serbestisi, genel anlamda bireysel özgürlüğün tamamlayıcısı olarak görülür. Bu bağlamda tek başına amaç olur. Ekonomik özgürlüğün bir diğer önemi siyasal özgürlüğe giden yolun başlangıcı ve vazgeçilmez uğrağı sayılmasıdır. Ekonomik özgürlük dolayısıyla bireysel özgürlük ve siyasi özgürlük için en büyük şart serbest rekabet ortamıdır. Tekrar devlet-piyasa ikiliğine dönülürse siyasal gücü dengeleyecek güç olarak ekonomik güç öne çıkarılmaktadır. Bununla birlikte ekonomik özgürlük için siyasal özgürlük şart değildir. İspanya'nın ve İtalya'nın faşizm dönemleri bu duruma örnektir. Liberal düşünceye göre totaliter rejimlerin merkezkaçları özel mülkiyet ve rekabetçi kapitalizmdir (Friedman, 2017: 35-45).

Düşünürlerin bu okumaları, devletin minimalize edilmesi ve birey üzerinde herhangi bir otorite olmasının reddine uzanmaktadır ancak bu devlet-toplum-birey denklemi, yeni sağ ideolojide çeşitli açmazları ortaya çıkarmaktadır. Neo-liberal

kapitalist ekonomiler, kendi yarattıkları sorunların çözümü noktasında birçok kez yetersiz kalmış, bu durumda devletin yardımı önemli bir rol oynamıştır. Öte yandan, siyasal alanda tahakküm ilişkileri sorunsal olarak tanımlansa da iktisadi alandaki güç ilişkilerinin önemi azımsanmaktadır. Bu bağlamda siyasal alandaki erke karşı hukuki ve teorik kısıtlamalara gidilerken, özel sektör uğrağında bu durum sorunsallaştırılmamaktadır. Sivil toplumdaki asimetrik güç ilişkileri, bireylerin özgürlüğünü kısıtlayan etmenler olarak görülmemektedir. Bunun ötesinde, gelir adaletsizliği ve eşitsiz gelişme doğal karşılanmaktadır. Böyle bir toplumda tek tek bireylerin öznel çıkar arayışlarının toplamında, kamu yararına dönüşeceği paradigması benimsenmektedir. Öznel çıkarların, kamu yararı ile çelişeceği göz ardı edilmektedir. Bireylerin davranışlarının öngörülebilir olduğu paradigması ile hareket edilirken bireylerin, davranışlarının toplumsal sonuçlarını hesap edeceği düşünülmektedir. Yeni sağ, toplum tasavvuru kurarken kolektif eylemleri, bireylerin önceliğini araçsallaştıran uğraklar olarak görmektedir ancak kolektif olanın özneleşmesine kuramsal olarak yer bırakmamaktadır (Evre, 2015: 7-11). Yeni sağ görüşün, liberalizmle muhafazakarlığı birleştirmesi bireye bakışta da asimetrik bir kavrayışa sebep olmaktadır. Liberalizm bireyi çıkar ve fayda peşinde koşan, bu uğraş ile toplumsal ahengi oluşturacak, farklılıkları ve rekabeti besleyecek bir özne olarak görürken, muhafazakarlık, bireyi kırılgan yanılsamalara açık, sosyal bağımlılıkları olan ve otorite altında tutulması gereken bir varlık olarak tanımlar (Çolak, 2016: 358-359).

Yeni sağın, devlet-toplum-birey denkleminde, devleti minimalize ederken kullandığı bir diğer araç küreselleşmedir. Küreselleşme aynı zamanda yeni sağın, içinde barındırdığı çelişkili kavrayışlardan bir diğeridir. Küreselleşme, sermayenin bilginin, kültürün ve paranın sınır ötesi dolaşımının hızlanması ve artmasıdır. Küreselleşme ile farklı yerellikler birbirine bağlanmıştır. Karşılıklı bağlantılılık genişlemiş ve derinleşmiştir. Bilgi temelli endüstriler ve finans kapital, dünya ölçeğinde bağımsız bir güç kazanmıştır. Çok uluslu şirketler devletlerden daha etkin bir hale gelmiştir. Küresel kurumların etki gücü artmıştır. Dünya sınırsızlaşmış, zaman ve mekân sıkışmış, akışkanlık çoğalmıştır. Küreselleşme, kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılması, zamansız zaman, ağ toplumu, kapitalizm ötesi toplum, yeni dünya düzeni, üçüncü dalga, bilgi toplumu, post-fordist dönem, sanayi sonrası toplum,

akışlar toplumu, ikilemler yüzyılı gibi tanımlarla açıklanmıştır. Başlangıç tarihi için farklı görüşler bulunsa da sermayenin, ulus devletten bağını koparmasıyla, politikalarını küresel çıkarlara göre şekillendirdiği bir düzene işaret etmektedir. Kapitalizmin alternatifsizliğini savunan görüşler için küreselleşmenin miladı buraya yerleşmektedir (Güzelsarı, 2018: 268-271).

Boratav (1935-…), emperyalizmin yerine küreselleşme kavramının dolaşıma sokulduğunu ancak emperyalizmin hala süregeldiğini ifade etmektedir Emperyalizm kavramı tanımlanacak olursa Lenin bu açıklamayı aşağıdaki maddeler ile yapmaktadır:

1- *Üretimde ve sermayede görülen yoğunlaşma öyle yüksek bir gelişme derecesine ulaşmıştır ki ekonomik yaşamda kesin rol oynayan tekelleri yaratmıştır.*
2- *Banka sermayesi sınai sermayeyle karışmış ve bu mali sermaye temel üzerinde bir mali-oligarşi yaratmıştır.*
3- *Sermaye ihracı, meta ihracından ayrı olarak, özel bir önem kazanmıştır.*
4- *Dünyayı aralarında bölüşen uluslararası tekelci kapitalist birlikler kurulmuştur.*
5- *En büyük kapitalist güçlerce dünyanın toprak bakımından bölüşülmesi tamamlanmıştır* (Lenin, 2009: 99-100).

Emperyalizmin süregeldiğini vurgulasa da Boratav, küreselleşmenin emperyalizmden ayrıldığı üç noktayı işaret etmektedir. Nitekim düşünür için, 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başındaki kapitalin, finansallaşması ve ulus üstü düzleme geçmesi, bugünkü serbestleşmenin gerisinde değildir. Ancak küreselleşme emperyalizmden farklı olarak, IMF, Dünya Bankası, Group Of Seven (G7), OECD, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) gibi örgütlerle kurumsallaşmıştır. Tüm dünyanın serbest piyasa kapitalizmine entegrasyonu noktasında, bu örgütleri kullanmıştır. İkinci fark, böyle programlarla, üçüncü dünya ülkelerinin, ekonomileri ve sosyal politikaları üzerindeki hakimiyetleri etkisiz bir hale getirilmeye çalışılmıştır. Üçüncü yenilik, sermayenin uluslararasılaşmasının yanında emekçi sınıfların ulusal devlet sınırlarına tutsak edilmesi olmuştur. Bu durum ideolojik, ekonomik ve politik çeşitli sonuçlar

doğurmaktadır. Ekonomik sonuç, az gelişmiş ülkelerin emekçi sınıflarının yoksullaşmasıdır. Şöyle ki, üçüncü dünya ülkelerinin, sermaye sınıflarının küresel sisteme entegre olma aşamasında, rekabetçi olabilmesi, finansal krizlere sebep olacaktır. Bu krizler, emek ücretlerinin, aşağı çekilmesi ile atlatılmaya çalışılacaktır. Bu durum çalışan sınıfların yoksullaşmasına yol açacaktır. Dünya bankası son krizlerde böyle bir politika izlemektedir. İdeolojik sonuç, emekçi sınıfların, ulus devletlerin sınırları içerisinde kalması ile bu sınıflarda aşırı sağcı, milliyetçi ve köktenci dünya görüşlerinin artış göstermesidir. Politik sonuç, devletin ekonomik ve sosyal düzenleyici rolünün etkisizleştirilmesi ile geriye sadece baskıcı yönünün kalmasıdır. Böylelikle devlet sadece zor aygıtına dönüşür. Ulus devletlere sadece emeğin kontrolü görevi yüklenir (Boratav, 2010: 39-44).

Giddens (1938-…) ise küreselleşmenin yararlı bir yönüne kapı aralar. Dünya Bankası, IMF ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi kurumların hedeflerinin büyük ölçüde başarıldığına, kapalı ulusal ekonomilerin bulunmadığına, bu gibi örgütlerin ekonomi programını izleyen ülkeler arasında savaşlar çıkmadığına işaret etmektedir. Ama bu başarılı adımlar dünyadaki eşitsizliğin sonunu getirmeye yetmemiştir. Örneğin ekolojik problemler artarak devam etmiştir. Düşünüre göre böyle sorunların çözümü için küresel güçlerin daha etkin ve tüm dünyada yayılması gerekmektedir (Giddens, 2000: 167-169). Bunun aksine, Vivek Chibber (1965-…) küreselleşmenin böyle gündemleri olmadığını ve tek bir hedefi olduğunu kabul etmektedir. Düşünüre göre küreselleşme denen sistem, kapitalizmin güdülerine hizmet etmektedir. Yani küreselleşme, sermayenin genişlemesi ve evrenselleşmesinin, araçsallaşmasıdır. Düşünüre göre küreselleşme bu amaca ters düşen tüm yasal ve kültürel kodların tasfiye edilmesini öncelemektedir (Chibber, 2015: 82).

Claude Serfati (?-?), paralel şekilde küreselleşmeyi ele alışı, eşitsiz ve birleşik gelişme bağlamındadır. Bu bağlamda küreselleşmeye ilişkin şöyle bir sonuca varmaktadır. Düşünüre göre, kapitalizmin, kriz doğuran niteliğinden dolayı yeniden üretilmesi gerekmektedir. Bu yüzden evrenselleşmiş kapitalizmin topraktan kopma şansı yoktur. Dolayısıyla kapitalizmin ulusal ve yerel bağları iğdiş edilemez. Nitekim sermaye dolaşımının, farklı ölçekleri arasında ulus devletlere ihtiyaç duyulur. Kapital

doğası gereği ulus devletlere bağımlıdır ve toplumsal-mekânsal bağları güçlendirir (Serfati, 2015: 159). Carroll (?-?) küreselleşmeyle, ulus ötesi bir kapitalist sınıf doğduğunu, bu sınıfın, farklı ülkelerden paydaşlarla kolektif sahiplik ilişkisi kurarak ekonomik bir güç elde ettiğini belirtmektedir. Öte yandan bu ulus ötesi sınıfın ortakları, bireysel öznelik durumunu korumaktadır. Büyük şirketlerin kolektif sahipleri, ulus ötesi bir gücü temsil etmektedir. Bu sınıf aynı zamanda sermaye akış hızının göstergesi sayılmaktadır (Carroll, 2015: 186).

Küreselleşmenin devleti minimalize etme noktasındaki araçsallaştırılmasına geri dönülürse Serdaroğlu (?-?), devlet ve şirketler arasında hiyerarşik bir ilişkinin olmadığını düşünmektedir. Küresel ilişkilerin, devlet-şirket, devlet-devlet, şirket-şirket arasında gerçekleşen üçlü bir ontolojiye sahip olduğunu kaydetmektedir. Öte yandan bazı çok uluslu şirketlerin gelişmekte olan ve geri kalmış ülkelerin Gayri Safi Yurt İçi Hasılalarını (GSYİH) geçmiş olması, kredi derecelendirme şirketlerinin ülke puanlarının, o ülkenin yatırım karnesi haline gelmesi, dengenin şirketlerden yana sarsıldığını göstermektedir. Fakat düşünür, son kertede sınırsız dünyanın devlet olmadan ayakta kalamayacağını, 2001'de enerji şirketi Enron'un manipülasyonları ile batan bankaların ve 2008'deki küresel mali krizin, kuralsızlaşmış, deregülasyon edilmemiş piyasa krizi olduğu vurgulamaktadır (Serdaroğlu, 2011: 218-219).

Danış (?-?), küreselleşme çağında devletin hala önemli bir paydaş olduğunu, göç konusu üzerinden ele almaktadır. Ülkeler arası insan hareketliliğinin, büyük oranda devletlerin kontrolünde olduğunu, vize işlemleri ve sınır denetimi ile devletin hala güçlü bir aktör olduğunu ve enformel bir yapı olmadığını belirtmektedir. Öte yandan vize işlemlerinin özel şirketler tarafından yapılması, insan kaçakçılığı ve yasa dışı göç faaliyetleri gibi etmenlerin, devlet paydaşlığına zarar verdiğini düşünmektedir. Nitekim göç hareketlerindeki akışın hızı ve diasporalar devletin zayıfladığı düşüncesini güçlendirmektedir (Danış, 2011: 259 ve 283). Ayrıca yeni dünya düzeniyle birlikte, serbest piyasa kapitalizminin ve demokrasinin ihracı bağlamında ABD müdahalelerinin, Afganistan ve Irak gibi ülkelerde, iç savaşları ve düzensizlikleri köpürtmektedir. Bu gibi ülkelerdeki anti-emperyalist olmayan odakların Amerikan desteği ile kontrol edilmesi, ABD'nin silahlı operasyonlarının önünün açılması, yeraltı ve yer üstü kaynaklarının sömürülmesi özellikle Ortadoğu'da

ve Asya'daki ülkelerde otorite boşluğunu beslemektedir. Örneğin, Saddam'ın (1937-2006) diktatörlüğüne son verilmesi ve demokratik düzen kurulması ile başlayan harekattan beri örtülü savaş ve iç karışıklar günümüze kadar süregelmiş ve başka bölge ülkelerine sıçramıştır (Amin, 2016: 87-110). Yaratılan zenginlik ve yönetim modeli ihracı, asimetrik göç ve mülteci sorununu doğurmaktadır.

Küreselleşme için üzerinde durulması gereken bir diğer husus kültürel benzeşmedir. Çünkü kavramın en çok hissedildiği alanlardan biri tüketim ve tüketim biçimleri arasındaki benzerliktir. Ancak küresel pazarlardaki ürünler yerellik ile diyalektik bir ilişkiye girmektedir. Şöyle ki McDonald's, Müslüman olmayan ülkelerdeki menülerinde alkollü içeceklere yer verirken, Müslüman ülkelerde, Ramazan aylarına özel iftar menüleri oluşturmaktadır. Bu bağlamda küreselleşme "küyerelleşmeye" dönüşmektedir. Yerellikten beslenmeyen küresel değerler kalıcı olamamaktadır. Küresel imge ve kimlikler, küreselleşmenin yerellikle girdiği ilişki sebebiyle melezleşmektedir. Melezleşme, farklılıkları ve benzerlikleri aynı anda içerisinde barındırmaktadır (Yıldızcan ve Adadağ, 2011: 15-16).

3.2. Post-Modernizm, Post-Materyalizm, Neo-Faşizm

Post-modernizm, gerekli bir moda, modernizmin paradokslarına cevap, mutlak doğruların kesinliğine izin vermeyen bir ortam, antagonizma biçimlerini sonlandırmayı amaçlayan yaklaşımlar bütünü, değişim ve dönüşüm esnasındaki toplumların kültürü ve bilgi biçimi gibi tanımlara karşılık gelmektedir (Demirel ve Yegen, 2015: 130). Modernizmin, endüstri toplumuna, post-modernizmin ise endüstri toplumundan sonraki döneme ait, düşünme ve yaşam biçiminden, sanata ve kültüre uzanan ölçekte kavramlar olduğu kabul edilir. Post-modernizmi, modernizmin karşısına koymak yerine, post-modernizmi, modernizmin bıraktığı boşlukları doldurması için araçsallaştırılmak daha yararlı kabul edilir. Öte yandan modernizmin tamamlanmamış bir proje olduğunu ileri süren görüşler de mevcuttur. Buradan bakıldığında post-modernizm, modernizmin devamıdır. Başka bir ifade ile post-modernizm, modernizmden bir kopuş değildir (Gümüş, 2019: 19).

Jean Lyotard (1924-1998), post-modernizm nedir sorusuna "*gelin bütünlüğe karşı bir savaş başlatalım, gelin sunulmayana tanıklık edelim, farklılıkları etkin kılıp adın onurunu kurtaralım*" diyerek cevap vermektedir (Lyotard, 1997: 159). Baudrillard (1929-2007), post-modernizme gerçekliğin ve hakikatin, imaj ve gösterge karşısındaki mağlubiyetini vurgulayarak bir katkı yapar. Düşünüre göre: "*Gösterge isteyen insanlara mesaj verilmeye çalışılmaktadır. Oysa onlar içinde bir gösterge olması koşuluyla tüm içeriklere tapmaktadırlar. Yadsıdıkları şey anlamın diyalektiğidir"* (Baudrillard, 1991: 12). Jacques Derrida (1930-2004), farklılıkların ve öznelerin altını çizerek post-modern kavrayışa bir perspektif kazandırır. Derrida için sadece ayrımlar ve farklılıklar vardır. Düşünüre göre bir şeyin anlam kazanması için bir başka şeye ihtiyaç vardır. Varlıkları ve şeyleri anlamlandırmak için, geçmişteki veya gelecekteki izleriyle karşılaştırılmak gerekir. Her deneyim anlamdan beslenir. Anlam ise *görüngünün görüngüselliğidir* (Derrida, 1994: 55-57).

Post-modernist filozoflara göre, nesnel gerçeklik, bizim algıladığımızdan çok daha karmaşık bir yapıya sahiptir. Çünkü nesnel gerçeklik, bizim dışımızda sabit duran bir varlığa sahip değildir. Önyargılarımız, kültürümüz, geleneğimiz, dilimiz, toplumsal formları kavrayış biçimimizle ve deneyimlerimizle bir etkileşim sonucunda oluşturmaktadır. Dolayısıyla tüm bunlardan bağımsız mutlak bir nesnel gerçeklik düşünülemez. Birden fazla değişken, nesnel gerçeklikten ve hakikatten bahsedilebilir (Aydın, 2006: 30). Başka bir ifade ile post modernizm, epistemolojinin yerine yorumbilimi koyuyor. Böylelikle söylem ve metin yorumlaması, çözümleme için hâkim metodoloji haline geliyor. Hakikat ve gerçek göreli oluyor (Tekeli, 2017: 11).

Hakikatin, görünüş ve imajla değiştirilmesi, görüngülerin önem kazanması, kimliklerin, akışkan ve hızlı değişimlere açık olması anlamını taşımaktadır. Böylelikle görünüm tüketilip tüketilip yeniden üretilmektedir. Modernitenin kavramları olan sınıf ve ulus gibi çoğunlukların yerini, ırk, cins, etnisite gibi öznelerin almasının sebebi burada yatmaktadır (Möngü, 2013: 34-35). Modernizmin ürünleri olan ulus devletler yönetimsel olarak bir güç merkezini, geçmişte görülmedik oranda bünyesinde toplamıştır. Bu yüzden ulus devletler modernliğe özgü despotizm olarak yorumlanmıştır. Kapitalizmin ulus devletlere sığmaması, kapitalizm ile modernizm arasında kalın çizgiler çekmektedir. Öte yandan modernitenin ulus devleti birey

iradesinin çok üzerinde yer almaktadır. Bu durum iki düşünce arasındaki mesafeyi arttırmaktadır (Gümüş, 2019: 19-20). Çünkü post-modernizme göre, devlet, kamu yönetimi, anayasa, kurallar ve kurumlar evrenselliği savundukları için tasfiye edilmelidir. Bunlar yerine geçici örgütlenmeler, toplumsal görevleri yerine getirmelidir. Nitekim önemli olan toplum değil topluluktur. Bu yönüyle post-modernizm, dinlerde mezhepçiliği, dilde farklılıkları, toplumda ayrımcılığı körükleyecek bir bakış açısına sahiptir (Ergun, 1997: 13). Post-modern görüşte birey ideal bir toplum tahayyülüne değil, tarihsel olarak bağlı olduğu topluluğa aittir. Ulus devletin sağlayacağı ortak çıkar duygusu, politik bütünleşme ve ekonomik refah hedefi, kültürel değerlerin gelişmesi amacının araçsal uğraklarıdır. Toplulukları bir arada tutan böyle hedefler değil söylem pratikleri arasındaki bağlardır (Uysal-Sezer, 1993: 34). Eagleton (1943-…), post-modernizm ve modernizm arasındaki kavrayış farklarından biri olan, toplumsal kamplaşmaları ve çelişkileri, Marksizm'in sorunsallaştırdığı şeyler olarak görür. Örneğin, ulusötesi şirketlerin çelişkisi, yerkürenin güneyindeki çok az ücretle çalışan kesimlerledir. Burada etnik bir karşıtlıktan bahsetmek mümkün değildir (Eagleton, 2011: 247).

Post-modernist savunu ise kimlik politikaları ile demokrasiye derinlik kazandırdığı yönündedir. Milli kültüre, cemaatlere ve yerel nitelikteki geleneklere yapılan vurgu ile özel tercihlerin, evrensel değerlerin üstüne koyulduğu belirtilmektedir. Fakat kimlik politikaları, toplum bilincinin yerine cemaat ve kabile birliğini öne çıkarması sebebiyle tehlikeli bulunmaktadır. Fakat son kertede post-modernist politika, öznellikten, farklılıktan, parçalılıktan ve görelilikten kopmamaktadır (Tarhan, 2012: 14). Postmodernizm, modern dünya içindeki günlük insan pratiklerini de bu bağlamda ele almaktadır. Bu bağlama göre modern insan, her gün aynı şeyleri yapan, olayların farkına varmayan, bıkkınlık bilincine erişemeyen ve robotlaşmış bireydir. Kendisine çizilmiş sınırlar içinde, katı kurallar altında yaşayan canlılardır (Timur, 2017: 6).

Post-modernizmin politik çözümlemelerine gelindiğinde, simgesel protesto eylemleri benimsenir. Böylece toplumsallığa çekilen perdenin aralanacağı savunulur. Artık büyük anlatılar ve evrensel teoriler yerine hikâye anlatımının etkili olduğu düşünülür. Küçük simgesel eylem ve protestolar bu zemine oturur. Öte yandan büyük

anlatılar, totalitarizm ile eş tutulur. Örneğin sınıf çıkarlarının şekillendirdiği politika büyük bir anlatıdır. İçerisinde bir kurtarıcı olan kuramlar, bilinmezlik taşır. Post-modernizm bugüne burgu yapar. Kültür ve söylem üzerinden şekillenen küçük anlatılara odaklanılır. Radikal ve çoğul demokrasinin, çatışmayacağı arttıracağı savunulur. Maddi temel konusunda, günümüz toplumlarında artık bilginin kendisi için bir amaç taşıdığı ve üretim ilişkilerinde asıl gücün bilgi olduğu kabul edilir. Ancak bilgi, ussal olmayan bir yerden kavranır, herhangi bir ideoloji ve yorumlama ile eş tutulur. Bunun yanında modernizmin yadsınması haricinde ortaya koyulan net bir teori bulunmamaktadır. (Yıldız, 2015). Post-modernizmin felsefi ve politik epistemolojik özellikleri şöyle özetlenebilmektedir:

- *Gerçeklik karmaşıktır.*
- *Gerçeklik hiyerarşik değil, heterarşiktir.*
- *Gerçeklik holistik ve harmonik değildir.*
- *Gerçekliğin mekanik bir bütünlüğü yoktur.*
- *Gelecek önceden bilinemez.*
- *Gözlemciyi gözlenenden ayıran bir mesafe yoktur.*
- *Nesnellik diye bir şey yoktur.*
- *Tümel/mükemmel bilgi yoktur.*
- *Tek bir doğru yoktur.*
- *Doğrudan nedensellik yani her nedenin bir sonuç doğurduğunu ifade eden türden tek yönlü bir nedensellik yoktur; sadece karşılıklı etkileşim vardır* (Şener, 2007: 39-40).

Bu maddeler ışığında, post-modernizmin söylem parametreleri ve çıkış paradigmaları, anti-özcülük, olumsallık, anti-temelcilik, anti-tekabüliyet ve farklılık politikası şeklinde toparlanabilmektedir. Buradan çıkan sonuç ise kural tanımazlık, muğlaklık ve bilinmezlik olacaktır (Evre, 2007: 4).

Ancak bazı düşünürler, post modernizmi, modernliğin radikalleşmesi olarak yorumlamaktadır. Rekabetçi emek, sermaye birikimi, savaşın endüstrileşmesi, doğanın dönüştürülmesi, yapay çevre gelişimi, enformasyonun ve toplumsal denetlemenin kontrolü nedeniyle, modernliğin unsurları olan kapitalizm,

endüstriyalizm ve ulus devletler hala belirleyicidir. Bazı düşünürler ise post-modernizmi, aydınlanma karşıtı ve anti-ussal bir görüş olarak değerlendirmektedir. Bu açıdan faşizm ile akrabalık bağı olduğu ileri sürülmektedir. Öte yandan bilim, felsefe ve inanç arasındaki ayrımın reddedildiği kaydedilmektedir. Post-modern okumada, demokrasi, kapitalizm, batılılaşma, endüstriyalizm, nesnelleştirme ve bilimleştirme kavramsal olarak eş tutulmaktadır. Yani sosyolojinin konuları arasında ayrıma gidilmemektedir. Birbirinden farklı kavramlar, anlamsal açıdan birbiri yerine konulmaktadır. Çıkarımlara varmayı yok sayan post-modernizm, göreliliğin tonunu arttırdığı gerekçesiyle müsamahacılıkla eleştirilmektedir (Aslan ve Yılmaz, 2001: 104-105).

Post-materyalizm kavramına bakıldığında, Inglehart (1934-2021), II. Dünya Savaşından sonraki dönemde özellikle batılı devletlerde uygulanan refah uygulamalarıyla, bireylerin, sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal kavrayışlarında değişiklik olduğunu vurgulamaktadır. Başka bir ifade ile maddi refah ve fiziksel güvenlik duygusu, bireyleri, yaşam kalitesi ve özerklik gibi istençlere yöneltmiştir. Sonuçta güzellik ve estetik kaygısı aç insanlara ait sorunlar değildir. Ekonomik ve fiziksel güvenlik ihtiyacı, görece zayıflamış eskiye oranla önemini yitirmiştir (Öztürk, 2020: 400). Siyasal, toplumsal ve ekonomik yapıdaki bu değişiklikle bireyler, özgürlük ve kendini ifade etme, yaşam kalitesine önem verme, fikir ve konuşma özgürlüğü sahibi olma, kendini gerçekleştirme, hayallerinin peşinden koşma, canlı bir çevre istenci gibi post-materyalist değerlere meyletmişlerdir (Öztürk, 2017: 161).

Etimoloji olarak post-materyalizm, mutlak gerçek ve evrensel gerçeklik fikrini reddeden, söylemi, tartışmayı ve demokrasiyi düstur edinen entelektüel hareket olarak tanımlanmaktadır. Ama pratik politikada post-materyalizmin etkisi daha çok sınıf siyasetinin soğurulması olarak ortaya çıkmaktadır. Heywood, Marx'ın gelecek tahayyüllerinin gerçekleşmemesinin ve ileri kapitalist ülkelerdeki sınıf savaşımı göstergelerinin buharlaşmasının, bu görüşün yeşermesinde etkili olduğunu düşünmektedir. Nitekim düşünüre göre sınıfsal kamplaşma ikili bir ontolojiden daha karmaşık hale gelmiştir. Bu durum sınıf mücadelesinin silikleşmesine yol açmıştır. Statü ve toplumsal tabakalaşma sınıf mücadelelerinin yerini almaya başlamıştır. Sınıfların belirleyiciliği, modern meslek nosyonlarının gerisinde kalmıştır. Öte yandan

bilgi toplumu ile birlikte de-endüstrileşme sürecinin hızlanması ağır işlerde çalışan işçi sınıfı algısının, bilinçsel uzamdan soğurulmasına neden olmuştur. Zihinlerdeki geleneksel işçi sınıfı küçülmüştür (Heywood, 2016: 202 ve 574).

İşçi sınıfı siyasetinin gerilemesinde Frankfurt Okulunun eleştirel kuramı önemli bir uğrağı temsil etmektedir. Bu kuramcılara göre kişisel doyum ve bireysel özgürlük, bireyin kendini birey olarak özgürleştirmesi ve kendini yaratması gibi temalar üzerinde durmaktadır. "Ortodoks Marksizm" öncü örgüt, sınıfsal çelişkiler ve özgürlükler yönünden eleştirilmektedir. Modern toplumun iş bölümündeki aşırılaşma ile sınıfsal bağlar ve deneyimler kopmaktadır. Çatışma, giderek toplumun temelini sorgulamayan sınıf dışı bir uzamdan ortaya çıkmaktadır (Bottomore, 1993: 239). Marcuse'ye (1898-1979) göre:

> *Az ya da çok varsıl toplumlarda, üretkenlik onun yararlarından kitlenin de pay alabildiği ve karşıtların etkili ve demokratik olarak "durdurulduğu" bir düzeye ulaştığı zaman, efendi ve köle arasındaki çatışma da etkili olarak kısıtlanır. Ya da daha doğrusu toplumsal yerini değiştirir* (Marcuse, 1998: 14).

Düşünür bu düşüncesine, gelişmiş ülkelerdeki tüketim psikolojisi üzerinden sınıfsal çıkarım, öznelik ve öncülük başlıklarından varmaktadır. Toplumların ulaştığı varsıllığın, bireyleri tüketime yönelttiğini düşünmektedir. Böylelikle başkaldırı güdüsü törpülenmiştir. Tüketim psikolojisi üretim açığını doğurmuş böylelikle üretim totaliterliği, kitleleri etkisi altına almıştır. Ücretlerin yükselmesi ile işçi sınıfı tüketici konuma geçmiş ve burjuvalaşmıştır. Bir anlamda antagonizması olması gerektikleri toplumun payandası ve sürükleyicisi olmuşlardır. Dolayısıyla tüketim toplumunun tüketemeyenleri, verili düzenin dezavantajlı katmanlarına dönüşmüşlerdir. Bu katmanlar düşünüre göre, işsizler, göçmen işçiler, etnik azınlıklar ve öğrencilerden oluşmaktadır. Devrimci özne kayması bu şekilde gerçekleşmiştir (Sarıca, 1983: 175).

Gorz (1923-2007), sınıf siyasetinin gerilemesini, işçi sınıfının içine girdiği buhran ile açıklamaktadır. Düşünüre göre kapitalizm, Marx'ın teorize ettiği gibi bir işçi sınıfı doğurmuştur ancak bu üretim araçlarına sahip olmaktan yoksun kitlelerin doğrudan bilinçleri, sosyalist kuram ile uyumsuzdur. Yetenekleri, çıkarları ve

nitelikleri kapitalist üretim tarzı sürdüğü şekilde işlevseldir. Eğer kapitalizm sonrası bir topluma geçilecek ise bu tüm sınıfların yok oluşunu gerçekleştirebilecek üçüncü bir katman tarafından mümkündür. Yani işçi sınıfı buhranı, işçi sınıfı ideolojisinin buhranıdır. Nitekim günümüz üretim şartlarında geleneksel işçi sınıfı ayrıcalıklı bir zümreye denk düşmektedir. Bugün nüfusun çoğunluğu, yardımcılık, vekillik, geçici işçilik, memurluk, yarım günlük işçilik gibi statüsüz işlerde çalışmaktadır. Proletaryanın nerede başladığını ve nerede bittiğini gösteren çizgiler aşınmıştır. Fizik tedavici, turizm acentesi memuru, tatil kampı öğretmeni, bilgisayar programcısı, tahlil laboratuvarı çalışanı, televizyon teknisyeni, mevsimlik çalışanlar kendini herhangi bir sınıfta görmemektedir. Yani Gorz, bu sayılan grupları Marx'ın proletaryası içerisine yerleştirmemektedir (Gorz, 1986: 10 ve 75).

Bu kısımda üzerinde durulması gereken son kavram neo-faşizmdir. Faşizm ve aşırı sağ akımlar, orta sınıfların statü kaybı için sosyalizmi ve liberal temsili demokrasileri hedef gösteren, muğlak ve eklektik ideolojileri sayesinde apolitik kitleleri örgütleyebilen bir harekettir. Tarihsel olarak, iktidar yolculuklarında sosyal-ekonomik krizlerin, parlamentolar tarafından çözülemediği ve sosyalist solun başarısız kaldığı uğraklardaki hegemonya boşluklarından yararlandığı görülmektedir. Almanya ve İtalya örnekleri bu bağlamdadır. Faşist hareketler, iktidar olduklarında şiddeti tüm topluma yayan, iktidarını bu şekilde koruyan, baskıcı ve dış politikada çoğunlukla yayılmacı bir siyaset izlerler. Kuramsal olarak, ideolojinin çekirdeğinde; koşulların donukluğunun ve değiştirilemezliğinin, milletin, milletin birliğinin, ailenin, özel mülkiyetin ve hayatta kalma mücadelesinin, koşulsuzca kabul görmesi gereken kutsal değerler olduğu bulunmaktadır. Faşist ideoloji, muhafazakarlığın cemaat duygusu ırk, güçlü devlet vurgusu, otorite, mülkiyet konusunda anti-komünist ilkeleri benimsemektedir. Güçlü-güçsüz, iyi-kötü çelişkileri ile dünyaya düzen getirme düşüncesi ise militarist yanlarını ifade etmektedir. Böylelikle, maddi temelin mistifikasyonu ve manevileştirilmesi söz konusudur. Faşist iktidarlar, liderin emrindeki; ordu, bürokrasi, kilise, sermaye ve paramiliter gruplar eliyle toplumda baskıcı birlik kurarlar ancak bunun temelinde kurgusal politik teoriler bulunmaktadır (Okyavuz, 2018: 409-418).

Neo-faşizme gelindiğinde, Yıldızoğlu (1952-…), "*faşizmi bugün bir olgu ve en önemlisi süreç olarak tanımlamaya çalışırken fanatik milliyetçiliği, otoriter eğilimleri, azınlıkların ya da genel olarak "öteki", yabancı unsur olarak tanımlananların şeytanlaştıran onlara şiddet uygulayan, lider kültünü besleyen, sözde kitleleri temsil eden ve onları demagojik bir söylemle, yalnızca kendilerini düşünen elitlerin düzenine karşı kışkırtan demagojik ve fanatik (milliyetçi, ırkçı, yada dinci) bir entelijensiya, hem parlamenter düzeni yetersiz bularak küçümseyen hem de çoğunlukçu bir biçimde yönetmek isteyen, medyayı ve yargıyı, güvenlik güçlerini siyasallaştırarak lidere ve iktidar partisine bağlayan, en son teknolojileri kullanarak vatandaşların özel hayatını çekinmeden ihlal eden, izleyen bir süreç olarak"* tanımlamaktadır (Yıldızoğlu, 2020: 88).

Yeni faşizmin, klasik faşizmden ayrıldığı noktalar 6 madde ile toparlanmaktadır. Bu farklardan birincisi klasik faşizmin tarihsel olarak, sermayenin uluslararasılaşmasının erken döneminde ortaya çıktığı için yeni faşizme göre ulusal ve askeridir. Yeni faşizm döneminde ulus ötesi dinamikler söz konusudur. Savaşlar örtülü şekilde ve ekonomik olarak gerçekleşmektedir. İkincisi, klasik faşizm, iktidar olduktan sonra işçi hareketlerini ve sol akımları tasfiye etmiş ve etkisiz hale getirmiştir. Yeni faşizmin çağında ise sınıf siyaseti gerilediği için böyle bir adıma gerek kalmamıştır. Üçüncü fark buradan oluşmaktadır. Klasik faşizm, işçi hareketlerini bastırmak için zorun rolüne sarılırken, yeni faşizm sadece işçi hareketlerinin güçlenmemesini öncelemektedir. Dördüncü farka gelindiğinde, klasik faşizm üçlü ontolojiye sahip korporasyon modelini benimserken, yeni faşizm neo-liberal yapısı sebebiyle işçi haklarını geriletmektedir. Beşinci fark ele alındığında, klasik faşizm iktidar olduktan sonra demokratik kanalları tamamen iğdiş eder, yeni faşizm ise iç muhatapları düşmanlaştırarak canlı tutar ve buradan iktidarını güçlendirmektedir. Nitekim yeni faşizmin askeri üniforması yoktur. Liderleri geçmişin aksine kadınlar bile olabilmektedir. Son fark, klasik faşizm rakiplerini şiddet yoluyla baskılarken, yeni

faşizmin silahları retorik, medya ve devlet yönetiminde partileşmekten oluşmaktadır (Oğuz, 2023: 109).

3.3. Demos Demokrasiye Karşı

Çalışmanın metodolojisi tarihsel materyalizm olduğu için bu başlıkta yer verilecek konulara neo-liberal kapitalizm ile demokrasi ilişkisi, neo-liberal dönemin temsili sistemlerinin sınırlılıkları ve prensipleri ve bu koşullar altındaki şartlandırılmış demos, seçilmiş örnekler üzerinden incelenecektir. Liberal düşünürler, demokrasinin sadece kapitalizm ile varolabildiğini düşünürler. Yani bu düşünürlere göre demokrasi sadece kapitalizm ile sürebilir. Peki gerçekten böyle midir? Bu başlık bu sorunun cevabını arayarak başlayacak.

Yukarıdaki tezin temelinde demokrasinin; yasama ve yürütme ile ilgili kararların alınabilmesi için gerekli olan örgütlenme bağlamında kavranması yatmaktadır. Bunun yanında kapitalizm ile temsili liberal demokrasi, feodalizme karşı edilen mücadele sonucunda aynı uğrakta doğmuştur. Bu varoluş benzeşmesi, çoğu düşünürü yukarıdaki teze yaklaştırmaktadır. Liberal teorisyenler, kapitalizm ile demokrasi arasında, serbestlik üzerinden bir neden-sonuç ilişkisi kurmaktadır. Bu düşünürlere göre demokrasi siyasi serbestlik, kapitalizm ekonomik serbestlik olarak görülmektedir. İki kavram arasındaki felsefi köprü ise faydacılık üzerine inşa edilmektedir. Bu denkleme göre çoğunluğun faydası için genel ve eşit oy ilkesi yeterli olacaktır. Bu ilkeler doğal hakları ve bireysel özgürlükleri koruyacaktır. Demokrasi ve kapitalizm arasındaki kesişim kümesi iki kavramın temelindeki bireysel özgürlük prensibidir. Günümüz temsili liberal sisteme dayalı demokrasi anlayışı bireysel özgürlükleri kurumlarla korumaktadır. Ancak bu özgürlük anlayışı negatif özgürlüklerle sınırlıdır. Ancak mübadele ilişkilerinde çoğunluğu oluşturan, emek gücünden başka bir şeye sahip olmayan ve kendine yabancılaşmış bireylerin özgürlükleri güdük kalmaktadır. Bu insanların siyasete katılımı ve aktifliği kapitalizm ile demokrasi arasındaki mesafeyi arttırmaktadır. Devlet ve toplum arasındaki ilişki de benzer bir seyir göstermektedir (Köker, 1987: 67-85).

Neo-liberalizmin, devletin sınırlandırması ve devletin yoksullukla, işsizlikle, eğitimsizlikle mücadele etmesini barındırmaması verili toplumsal koşullar altında dezavantajlı katmanların, siyasal katılımını, siyasal özgürlüklerini, bir amaç için örgütlenmelerini ve iş birliklerini olumsuz etkilemektedir. Neo-liberalizmin bu ilkeleri, esas olarak politik özgürlükleri engellemektedir. Neo-liberalizmin özgürlük anlayışı, olumlu ve olumsuz olarak bireye dışsal bir müdahalenin, özellikle devlet müdahalesinin olmaması üzerine kuruludur. Dolayısıyla demokrasi ile neo-liberal kapitalizm farklı yollara gitmektedir (Çakır, 1987: 114). Ancak kapitalizmin demokrasiye ihtiyacı vardır. Küresel sermaye kendini ulus devletler eliyle düzenlediği ve ayakta kaldığı için müstakbel krizleri liberal demokrasi çerçevesi içerisinde soğurması gerekmektedir. Ekonomik alan ile siyasal alan arasındaki ayrım liberal demokrasi kanalı ile sağlanmaktadır (Wood, 2003a: 254). Wood, bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

> *Bir yandan, yurttaşlık hakkı, toplumsal ve iktisadi konuma bağlı değil -bu açıdan kapitalizm ile biçimsel demokrasi bir arada olabilir- öte yandan yurttaşların eşitliği, sınıfsal eşitsizliği doğrudan etkilemiyor ve böylece biçimsel demokrasi, sömürüyü temel olarak sağlam biçimde koruyor* (Wood, 2003b: 239). Düşünür için, *klasik cumhuriyetçilik varlıklı seçkinler ve emekçi yığınlar sorununu yurttaş kitlesinin kapsamını sınırlayarak çözdü. Kapitalist ve liberal demokrasi ise yurttaşlığın kapsamını, onun gücünü sınırlayarak genişletecekti. Birisi varlıklı sınıfların, emekçi yığınları yönettiği, aktif ama herkese açık olmayan bir yurttaşlık önerirken, öbürü kapsayıcı ama büyük ölçüde pasif bir yurttaş kitlesini amaçladı. İkincisi hem seçkinleri hem yığınları içeriyordu ama, yığınların yurttaşlık açısından hareket alanı dar olacaktı* (Wood, 2003b: 247).

Ekonomik ve siyasal alana hâkim olan katalaksi nitelik, Marksizm'in sınıf, mülkiyet ve sömürü sorunsallaştırmalarını de-politize etmektedir. Liberal temsili demokrasilerde ve serbest piyasa ortamında, ekonomik uzamdaki mülkiyet ilişkilerinden bağlantısız olarak siyasal alanda her yurttaş eşittir örüntüsüne ulaşılmaktadır. Mülksüz sınıf ve varsıllar partiler, seçimler ve sandıklar önünde eşittir.

Ve bu iki alan geçişimsiz bir ilişki kurmaktadır. Kapitalizmin iktisadi alandaki asimetrik paylaşımı, siyasal alanda kurduğu örtülü rıza işlevi ile oy, seçim ve temsili hükümet üzerinden meşruiyetini korumaktadır (Çulhaoğlu, 2003: 99-101).

Kapitalizmin olağan rejiminin demokrasi olduğu tezi, tarihsel gelişmeyle ve rejim istikrarsızlığı yaşayan ülkeler olması sebebiyle sarsılmaktadır. Tarihsel arka plan kapitalist devletin önce liberal olduğu ve süreç içerisinde demokratik hale geldiğini göstermektedir. Burjuva devrimleri, demokratik devrimler değil özel mülkiyet yani doğal haklar devrimidir.[44] Kapitalist devletin demokratikleşmesi alt katmanların özel bir politik odak haline gelmemesi ve burjuvazinin hegemonyasını sarsmaması koşulu ile gerçekleşmiştir. Burjuvazinin hegemonyası, verili toplumun alt sınıflarının taleplerini karşılayabilmesi, liberalizmin kurucu kodlarının anti-tezi olan refah devleti altında meydana gelebilmiş, bu nüans kapitalizmin doğal rejiminin demokrasi olduğu konusunda soru işaretlerine neden olmuştur. Üstelik neo-liberal programları takip eden 1990'lardaki demokrasi dalgası ile demokrasi adımları atmaya başlayan, azgelişmiş ülkelerin, demokratik yönetsel yapılarında, istikrar sağlayamamış olmaları demokrasinin kapitalizmin zorunlu sonucu olmadığını düşündürmektedir (Ataay, 2003: 137-140).

Bunun yanında üçüncü dalga demokratikleşmenin (1990'lar), yeni sağ akım ile yükselişe geçtiğini ve demokratikleşme ile kapitalizm arasında pozitif bir bağ olduğunu savunan görüşler de mevcuttur. Serbest piyasa ekonomisi ile güçlenen burjuvazinin, otoriter askeri rejimlere ve diktacı elit yönetimlere karşı, demokratik bir güç olduğu ileri sürülmektedir (Kurun, 2017: 363). Fakat belirtilmelidir ki, kapitalizmin küreselleşmesi ile birbirine bağlanan dünyada, piyasa ve pazarın yarattığı zenginlik her ülkede aynı ölçüde içselleştirilmez. Aynı zamanda eşitsiz gelişme sadece ekonomik alanda gerçekleşmez. Küreselleşmeyle birbirine bağlanmış ülkelerin her birinde, siyasal dizgeler ve toplumsal yapı eş bir büyüme ve kalkınma anlamına gelmez. Dolayısıyla siyasal modelin küresel bir nitelik kazanması tüm ülkelerin demokratikleşmesi anlamını taşımaz (Soyer, 2022: 287).

[44] Bu çalışmanın önceki bölümünde bu konu tartışılmıştır.

Kapitalizm ile demokrasinin zorunlu ilişkisini reddeden görüşün bir başka savunusu, 21. yüzyılın sosyal hareketlerinde görülmektedir. Bu yüzyılın sosyal hareketlerindeki demokrasi vurgusu hem neo-liberal dönemin demokrasi anlayışındaki krizleri hem de siyasal alan-iktisadi alan ayrımının başarısını kanıtlar niteliktedir. 2000'li yıllardaki "Renkli Devrimler", 2011'den itibaren yaşanan "Arap Baharı" hareketleri katılımcılık ve demokratik dizge istençlerini içeriyordu. Ancak bu hareketler, başarıya ulaştığı senaryoda bile alternatif modelden yoksun olmaları ve azgelişmiş ülkelerin demokrasi kültürüne sahip olmamaları sebebiyle, demokratik sistemler yerine başka iç karışıklıklarla sonuçlanmalarına neden oldu. 2011 yılındaki "Occupy Wall Street"[45] eylemleri de bu bağlamda yer almaktadır. Gösteriler, aşağıdan yönetim, politikacısız bir yaşam gibi nüvelere sahip olsa da alternatif bir modeli hayata geçirmekten uzak görünüyordu. O yüzden yüzyılımızın sosyal hareketleri, demokrasinin demos lehinde genişlemesini ve katılımcılık yönünü artmasını başaramamaktadır (Atvur, 2014: 27-29). Bunun yanında kapitalizmin, ekonomik, toplumsal ve siyasal sorunları, demokrasinin temsil krizi, politik aktörlerin topluluk/cemaat aidiyetine sahip kimlikler olması sebebiyle, sosyal hareketlerin siyaset dışı alanlarda yer bulmasına neden olmaktadır. Sosyal-ekonomik sorunların, eğitim, hukuk ve siyaset uzamlarına yansıması sebebiyle yeni çözüm arayışları hedefsiz kalmış, kitle gösterileri marjinalleşmiştir. Devletten boşanan alanlar sivil toplum ile doldurulmuştur. Sivil toplumun politik arenada temsil edilememesi ise neo-liberal demokrasinin başka bir açmazıdır (Özalp, 2008: 114-115).

Neo-liberalizmin demokrasi çözümlemesi olan temsil sistemleri, pratik kaygıların sonucudur. Belirli bir mekandaki kişilerin siyasal ve yönetsel haklarını belirli periyotlarla yapılan seçimler eliyle, politikacılara devretmeleri üzerine kurulu bir sistemdir. Sistemden beklenen temsilcilerin vekalet sahibine paralel şekilde hareket etmesidir. İktidarın halka ait olması ilkesi bu eşgüdümü gerektirmektedir. Ancak vekalet işlemi toplumların akıllarında soru işareti doğurmaktadır. Böylelikle yurttaşlık bilinci azalmakta, katılım oranları düşmektedir. Politikaya karşı güvensizlik ve yabancılaşma doğmaktadır (Eser ve Taylan, 2016: 290-291). Temsili sistemler,

[45] Wall Street'i işgal et.

yurttaşların tercihlerini yansıtmadığı, politik partileri başat aktör saydığı, sürekli olarak devam eden ve birbirini tekrarlayan elit yönetimi olduğu yönünde eleştirilmektedir. Politik kararlar halktan soğurularak, teknokrat bir azınlığın kontrolüne verildiği düşünülmektedir. Yurttaşların dört veya beş yılda bir aktif olarak katılabildiği ve birer sayıdan ibaret olduğu vurgulanmaktadır. Bununla birlikte çoğulcu sistemler eliyle birçok oyun boşa gittiği belirtilmektedir (Alkan, 2018: 26-27).

Temsili sistem, halk iradesinin beş yılda bir zuhur ettiği varsayımına dayanarak bir kez halktan meşruiyet kazandıktan sonra örtülü şekilde genel iradeye ve sembolik olarak toplum adına vekalet eden hükümetleri doğurur. Bu durum popülist politikalar için elverişli bir alan doğmasına neden olur (Yılmaz, 2017: 46). Popülizm yöneten-yönetilen ilişkilerini kısaltabileceği gibi tersine bir etkene de sebep olabilir. Politikanın merkezden uzaklaştığı uğraklarda, emniyet supabı da olabilir ya da kitleleri aşırıya da çekebilir. Elit düşmanlığı ile gelişen popülizm suni bir politik kampanyanın merkezine yerleşebilir. Ekonomik temeldeki aksaklıklar yabancı düşmanlığı ve ayrımcılık ile manipüle edilebilir. Böylelikle halk, politikada kurucu özne olarak değil öfkesi ve tepkisi ile yer alır hale gelebilir (Yıldırım, 2017: 56-57).

Belirtilmelidir ki popülizm bir ideoloji veya yönetim dizgesi değildir. Politik bir stratejidir. Popülist hareketler genellikle yozlaşmamış ve homojen kabul edilen kitlenin, elit atfettiği kişilere karşı yarattıkları biz olgusundan ortaya çıkarlar. Demokrasi açısından bakıldığında tehlikeli durum, neo-liberal otoriter devlet ile popülist liderlerin birleşimidir. Demokrasilerde halkı temsil eden yer meclislerdir. Yürütme ve yargı kuvvetler ayrılığı bağlamında birbirlerinin, merkezkaç kuvvetleri olsa da neo-liberalizmin devleti minimalize etmesi ve ekonomik alan-siyasal alan ayrımı kurgusu ile de halkı de-politize etmesi yürütme erkini; hukuk devletinin, yasamanın, anayasanın ve yargının karşısında kuvvetlendirmektedir. Bu durum toplumları otoriter bir yönetim altına sürüklemektedir. Popülist liderler, toplumdaki yarılmayla iktidarı elde ettiklerinde, bu otoriterlik yöneten-yönetilen ilişkilerini, yönetilenlerin aleyhine kristalize etmektedir. Üstelik böyle bir sistemde rekabetçi demokratik ortam da sadece tiyatral seviyede kalabilmektedir, yeterli çoğunluk sağlandığında otoriterliğe doğru rejim değişikleri görülmektedir (Oğuz, 2023: 107-108).

Popülizm, yeni faşizmin yaygın yöntemlerinden biridir. Tepkisel aksiyom ve post-truth söylem her iki kavramda da bulunmaktadır. Homojen halk kurgusu da bu benzerliklere eklenmektedir. Ancak bu homojenlik derin kutuplaşmalara neden olan her iki kampın kendi içlerindeki bir bütünselliktir. Her iki hareket de yabancı düşmanlığı, çok kültürlülüğün reddi, azınlıkları yok saymak, dini çatı haline getirmek gibi içe kapanmacı ve köktenci unsurlardan beslenmektedir. Fakat politik spektrumun sağında kalan her oluşumu popülizm tezahürü olarak görmek düzleyicilik ve indirgemeciliktir. Bu ikili arasındaki ilişki, benzer kaynaklardan yararlanma ve liberal temsili demokrasilerin yorgunluğu ile oluşan çatlaklardan sızmalarıdır (İnsel, 2021: 10).

İki kavram arasındaki ilişkiyi en doğru tanımlayan ifade popülizmin faşizme içkin olduğudur. Güçlü liderin arkasından gitmek, siyasal ve ekonomik hegemonya krizinden doğmak, her iki kavramda da önemli bir yer tutar. Popülizme göre lider, halkın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasal krize neden olmuş elitlerden ayrıksı halkın içinden bir kimsedir. Halkı temsil eden bir imgelem olarak görülmektedir. Dolayısıyla retorik bağlamda demokrasi demagojisi, bu tarz liderlerin söyleminde geniş bir yere sahiptir. Bu durum aynı zamanda yeni faşizmin ve popülizmin klasik faşizmden ayrıldığı noktayı temsil eder (Yılmaz, 2021: 60-62).

Popülizmin, halk egemenliği ve çoğunluğun iktidarı gibi atıflara sahip olması demokrasi ile sorunsuz bir ilişki kurduğu anlamı taşımaz. Aslında popülizm demokrasinin bir sorunudur. "*Çoğunluğun kötüye kullanılması, kültürün ve ahlakın vulgarlaşması, yetersiz ve etkisiz hükümet, toplumsal çatışma, demagoji, demokrasinin boş görülmesi, baskıcı yönetimlerin, demokrasi ile gölgelenmesi"* gibi hususlar iki kavramı birbirinden ayırmaktadır. Nitekim popülist liderler, her zaman otoriterleşme tehlikesini taşımaktadır. Çoğunluğun gücü, rejimi demokratik yollarla otoriter bir dizgeye götürebilmektedir (Karadut, 2023: 269).

Popülizm bu bağlamda ele alındığında yeni faşizm ile eşitlenmektedir. Klasik faşizme oranla uysallaşmış bu faşizm, liberal temsili demokrasinin içerisinde popülizm ile kavramsallaştırılarak var olabilmektedir (Orhan, 2020: 826).

Yürütmenin yasama üzerinde üstünlük kurduğu sistemler bunlara örnektir. Böyle dizgelerde, iktidar hem ideolojik aygıtlara hem de baskı aygıtlarına sahip olur.[46] Faşistleşme süreci başlar. Poulantzas bu durumu şöyle özetlemektedir. Faşist iktidarlar, anayasal ve demokratik yollarla iktidarı ele geçirip daha sonra toplumsal muhalefeti etkisiz hale getirirler. İlerleyen süreçte bürokraside ve orduda iktidarlarını pekiştirirler ve kuvvetler ayrılığı ilkesini yürütme altında toparlarlar (Poulantzas, 1980: 348).

O yüzden Mounk (1982-…) , liberal demokrasi yanlılarını popülist liderlere karşı çıkmaya çağırmaktadır. Düşünüre göre liberal olmayan demokrasiler, diktatörlüğe doğru evrilmeye yatkındır. Günümüz liberal demokrasilerinde, seçim kurumları kısıtlanıyor, Yasalara seçilmemiş teknokratlar yön veriyor, ekonomiyi seçilmemiş merkez bankası bürokratları yönetiyor, yargısal denetim törpüleniyor, seçim kurumlarını iktidarlar oluşturuyor. Böylelikle liberal demokrasi otoriterleşiyor. Öte yandan demokrasiye olan ilginin azalmış olması ve katılımın düşük seviyelerde kalması popülizm ve otoriter yönetimler için alan açmaktadır. Demokrasiye olan güven ve demokratik kanallar ile toplumların daha iyiye gideceği düşüncesi azalmaktadır. Bu boşlukta histerik aksiyonlar artmaktadır. Mounk bunu bir örnekle açıklamaktadır. 1989 sonbaharında Doğu Almanya'da kitleler komünist rejimi "Biz Halkız" gizli polis ya da parti üyesi değiliz sloganlarıyla protesto ediyordu. Halk açıktan özgürlük istiyordu. Bugün ise, Batı'nın İslamlaştırılmasına karşı çıkan kitleler yine "Halk" olduklarını dile getiriyordu. Ancak bu "Halk", yabancılara, göçmenlere, mültecilere karşı birleşmişti (Mounk, 2021: 31, 143, 59). Nitekim, Avrupa'daki küreselleşme karşıtı harekete öncülük eden aşırı sağ gruplar, olgu olarak küreselleşme kavramını, Avrupa'nın İslamlaştırılması şeklinde kavramaktadır. Küreselleşmeyi, köktenci ve komplo teorileri bağlamında ele almaktadırlar (Boumaza, 2011: 188).

1980'lerden sonra aşırı sağın güçlenmesi II. Dünya Savaşından sonra bir ilki temsil eder. Neo-liberalizmin küreselleşmesi, milliyetçilikle diyalektik bir ilişki kurar.

[46] Althusser'e (1918-1990) göre devletin baskı aygıtları; hükümet, ordu, mahkeme ve hapishane gibi kurumlardır. Devletin ideolojik aygıtlarını ise din, eğitim, okul, aile, kültür, edebiyat, güzel sanatlar, sivil toplum ve basın gibi kavramlar oluşturmaktadır (Althusser, 2002: 27-35).

Almanya'da Ulusal Demokrat Parti (NDP), Avusturya'da Avusturya Özgürlük Partisi (FPÖ), Belçika'da Flaman Çıkarları Partisi, Birleşik Krallıkta, Britanya Ulusal Partisi (BNP), Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP), Bulgaristan'da ATAKA Danimarka'da Danimarka Halk Partisi, Finlandiya'da Gerçek Finliler, Fransa'da Yeni Halk Cephesi (NF), Hollanda'da Özgürlük Partisi (PVV), İtalya'da Kuzey Ligi (LN), Macaristan'da JOBBIK ve Yunanistan'da Altın Şafak, partileri bu ilişkinin örneğidir. Küreselleşme milliyetçiliğin anti-tezi iken milliyetçiliği besleyen bir karşıtlığa dönüşür (Uca, 2017: 306).

Bu parantezden sonra demokrasinin otoriterleşmesi ile devam edilecek olunursa, demokrasi tarihsel gelişim çizgisi içerisinde dikey hiyerarşiye karşı mücadele etmiş, ancak günümüzde yatay tiranlığa karşı savunmasız kalmıştır. Mounk'un dikkat çektiği tehlike burada yatmaktadır. Öte taraftan ekonomik alandaki dikey hiyerarşi bağımsızlığını korumaktadır (Yıldızcan, 2011: 308). Zakaria (1964-…) da benzer bir yerden demokrasinin en makbul yönetim sistemi olduğunu fakat içeriğinin tartışılmadığını dile getirmektedir. Düşünüre göre bugün dünyada yaygın olan, özellikle 1990'lardaki demokrasi dalgası ile demokratikleşen ve gelişmemiş veya azgelişmiş ülkelerde, demokrasi liberal değil, illiberaldir (Zakaria, 2007: 17). Schmitt, temsili demokrasi sistemlerine, oy hakkının genişletilmesi, seçim aralıklarının kısaltılması, referandumların sıklaştırılması gibi doğrudan demokrasi adımlarının ve kurumlarının kazandırılması ile siyasal eşitliğin sağlanamayacağını düşünmektedir. Demokrasi, demokratça düşünüp öyle yaşayınca gelecektir. Düşünüre göre, liberal temsili demokrasilerde eşitlik de yoktur. Tüm katmanlardan ve sınıflardan gelen yurttaşların özdeş sayılması mevcuttur. Ancak özdeşlik ile eşitlik arasındaki mesafe giderek uzamaktadır. Çünkü demokrasinin demosu soyutlaştırılmış ve yanlış bir yerden politize edilmektedir (Schmitt, 2014: 43).

Soyutlama, Wood'un ifadelerinde şöyle bir anlam kazanmaktadır. Düşünüre göre, temsili demokrasi kriter olarak krat- oligarşisinin gölgesindeki temsiliyete sığınmaktadır. Böylelikle demosun içerisi boşaltılmaktadır. Demokrasi kavramı antik kavrayıştan uzaklaşmaktadır. Çünkü tek tek yurttaşlardan oluşan toplumdaki siyasal haklar, iktisadi sınıflardan kopartılmıştır. Yasalar önündeki eşitlik, iktisadi ayrıcalıklardan bağımsızdır. Siyasal eşitlik, ekonomi-politik eşitsizliklerle birlikte

varolmaktadır. Bu durum günün üçte birini çalışarak geçiren sınıflar için, politik haklarla yabancılaşma ilişkisi kurmaktadır. Yönetim erkinin kitlelerin dışında ayrıksı bir işlev olduğunu düşündürmektedir. Burada temsil mekanizması düşsel bir kurgu halini almaktadır. Bunun dışında demokrasi sadece; basın, ifade, fikir, örgütlenme ve bireyselleşme özgürlüğü ve devletin özel hayata müdahalesinin reddi anlamlarını taşımaktadır (Wood, 2003: 252, 254, 267, 273).

Lichtman (1931-2018), bu haliyle demokrasinin bir evet ya da hayır deme oyunu olduğunu vurgulamaktadır. Üstelik "varsıl-yoksul" ve "eğitimli-eğitimsiz" gibi çelişkiler sebebiyle niteliksel açıdan eşit bir katılımın sağlanacağını düşünmemektedir. Yoksul ve eğitimsiz kimselerin kolaylıkla, ayrıcalıklı azınlıklıkların yörüngesine gireceğini belirtmektedir. İktisadi temelden kopuk bir demokrasi anlayışının soyut ve biçimsel şekilde kalacağını düşünmektedir. Nitekim düşünüre göre, neo-liberal dönemdeki temsili demokrasiler, özgürlüğü, ekonominin siyasetten arındırılması şeklinde, eşitliği de yurttaşların toplumsal varoluşlarının eşitlenmesi biçiminde kavramaktadır (Lichtman, 2013: 219 ve 244).

3.3.1. "Zafer Turizm"

Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve İyi Parti (İYİP) gibi partilerde yer alarak milliyetçi bir geçmişe sahip olan Ümit Özdağ (1961-…), İYİP'ten istifa ederek, 2021 yılında Zafer Partisini (ZP) kurmuştur. Partinin ana aksları göçmen karşıtlığı olarak belirlenmişti. Toplumun zihninde de Zafer Partisi göçmenlerin sınır dışına gönderilmesi ile kodlanmıştı (BBC, 2023). Parti Kuruluş Manifestosunda, Türkiye'de Türklere karşı ırkçılık yapıldığını iddia ediyor. Türk ırkının haklarını savunmayı amaçladıklarını ileri sürüyorlardı:

> *Zafer Partisi İstanbul'da işini Suriyeliye kaybeden Türk tekstil işçisinin, eşinin ve çocuğunun karnını doyurmasının hakkını savunuyor. Zafer Partisi 8 Milyon insanın Türkiye'ye gelmesinden dolayı gıda fiyatlarının artması neticesinde pazardan çöp toplamak zorunda kalan Ayşe Teyzenin hakkını savunmaktadır. Zafer Partisi*

> *İstanbul'da, Konya'da, Mersin'de, Gaziantep'te Suriyelilerden ötürü artan kiralardan dolayı geçim sıkıntısı ağırlaşan Türk insanının partisidir* (Zafer Partisi, 2021: 11).

Özdağ'ın kuramsal arka planı stratejik göç mühendisliğine dayanıyordu ve Türkiye'nin en fazla göçmen barındıran ülke olduğunu ifade ediyordu. Stratejik göç teorisiyle devletlerin veya devlet dışı aktörlerin eliyle Türkiye'nin nüfus yapısının içeriğinin değiştirilmeye çalışıldığını düşünüyordu. Bu durumu istila ve işgal tanımlarıyla açıklıyordu. Asimetrik göç hareketiyle gelen kitlelerinin ülkede kalıcı hale getirileceğini ifade ediyordu. Bu teorinin askeri güçle, finans teşvikleriyle, kapalı olan sınırların geçişlere serbest bırakılmasıyla hayata geçirildiğini iddia ediyordu (Özdağ, 2020: 40).

Partinin eylemsel yönü de bu minvalde ilerliyordu. 2022'nin haziran ayında, Özdağ ve partililer "*Reyhanlı'da Türkiye-Suriye Sınırına, iktidara geldiğimizde tamamlamak üzere ilk mayını yerleştireceğiz*" söylemi ile Hatay'a hareket etti. Ancak Hatay'ın girişinde, dönemin valisi tarafından Özdağ'ın şehre girişine izin verilmedi. Özdağ bunun üzerine Ottowa Antlaşmasından çıkılması gerektiğini, çıkıldığı anda ülkeye kaçak yollardan mülteci gelmeyeceğini, mevcut bulunanların da sınır dışı edileceğini ifade etti. Hatay'da bir mayın prototipi sınıra yerleştirerek bu konudaki tavırlarının sembolü olacağını belirtti (BBC, 2022).

Özdağ'ın kamuoyunda gündem uyandıran bir diğer hamlesi "Zafer Turizm" projesiydi. Özdağ, sosyal medya üzerinden "2023 seçimlerinde Türk halkı Zafer Partisi'ne oy verirse, bu görevi büyük bir gururla yerine getireceğiz" diyordu. Nasıl göndereceksiniz sorusuna karşı otobüs fotoğrafı paylaşarak Suriye, Irak, İran, Pakistan ve Afganistan tek yönlü seferlerinin başlayacağını duyuruyordu. Açıklamasında hukuka uygun, diplomatik antlaşmalarla dostane bir şekilde, karayolu ile Türkiye'deki göçmenleri ülkelerine göndereceklerini kaydediyordu (Independent Türkçe, 2022).

Zafer Partisinin göçmen karşıtlığı milliyetçi bir tondan geliyordu. 2024 yılının ağustos ayında HAMAS liderinin suikast sonucu ile öldürülmesine karşılık, ülkedeki bayrakların yarıya indirilmesi, partililer tarafından hoş karşılanmamıştı. Milli yas ilan edilmesini doğru bulmuyorlardı. Birçok ilde partili gençler bayrakları göndere

çekme eylemleri düzenlediler. Partinin Genel Başkan Yardımcısı Tunçer, "*Bu yas Türk Milletinin yası değil, bir grup İhvancı AKP'li üst düzey yöneticinin yasıdır*" ifadelerini kullandı (Odatv, 2024).

Zafer Partisi ülkedeki tüm sorunların çözümü için sürekli olarak göçmenlerin ülkesine gönderilmesiyle koşullandırmıştı. Bu durum partinin kuruluş manifestosunda şu şekilde yer almaktadır:

> *Hastanelerde onun da ücretini sizin ödediğiniz hiçbir Suriyeli sizden sonra gelip, sizin önünüze geçemeyecek. Hastaneden çıktıktan sonra gittiğiniz eczanede siz ücretle ilaç alırken, Suriyelinin bedava ilaç aldığını görmeyeceksiniz. Okulda çocuğunuz Suriyeli öğrenci de dersi takip edebilsin diye öğretmen dersin düşürdüğü için eğitim kalitesinin düştüğü bir ortamdan kurtulacak. Üniversitelerde çocuklarımız kontenjan bulamaz iken Suriyelilerin, Taliban mensuplarının, IŞİD sempatizanlarının bizim vergilerimiz ile bizim çocuklarımızın haklarını gasp ederek okumasına son vereceğiz. Türk gençleri Türkiye'de kiracı değildir. ... Sokaklarımızda çocuklarımızı zehirleyen Afgan ve Suriyeli mafya grupları dolaşmayacak. 8 milyon sığınmacı ve kaçak ülkelerine döndükleri zaman kiralar azalacak. 8 milyon sığınmacı ve kaçak ülkelerine döndüğü zaman temel gıda maddeleri başta olmak üzere gıda maddelerinin fiyatları azalacak, alım gücü artacaktır* (Zafer Partisi, 2021: 14).

Göçmen karşıtlığı vurgusuyla girilen 2023 Mayıs seçimlerinde Zafer Partisi, %2,3 oy almıştır. Partinin bulunduğu ATA ittifakının adayı olan Sinan Oğan (1969-…) ise oyların %5,17'sini almıştır. (Koca ve Saç, 2024: 342). Ancak bu oy göçmen karşıtlarının karşılığı olarak düşünülmemelidir. Bu oy oranı politikaya öncelikli şekilde göçmenlerin ülkeden gönderilmesi ile yaklaşanların, oyu olarak görülmelidir. Başka öne çıkan hiçbir çıkışı olmayan bir partinin aldığı bu oy ve yarattığı etki gücü, aşırı sağın Türkiye'deki karşılığına dair fikirler vermektedir.

3.3.2. "Anneyim, Kadınım, İtalyanım, Hristiyanım"

Gençlik dönemi sağ bir örgüt olan İtalyan Ulusal Hareketinde geçen Giorgia Meloni (1977-…), Mussolini'ye yönelik, (1883-1945) iyi bir politikacı, yaptığı her şeyi İtalya için yaptı gibi söylemlerle gündeme gelmişti. 2008 yılında Berlusconi'nin (1936-2023) kabinesinde bakanlık yapmıştı. 2022 seçimlerine LGBTİ+ karşıtlığı, göçmen ve İslam düşmanlığı, kürtaj hakkının iğdiş edilmesi gibi aşırı sağın politik içeriklerini benimseyerek girdi. Daha sonralarında İtalya nüfusunun arttırılması ve sınır güvenliğinin korunması gibi başlıklarla merkeze yaklaşsa da İtalya'da geçmiş faşizm köklerine göz kırptığını düşünen kalabalık bir kitle bulunmaktadır. Öte yandan eski sağcı bir öğrenci olan Sergio Ramelli'nin (?-1975) şehir meydanında anılması, 1994 yılında neo-faşist politikacıların koalisyonda yer alması, 1997'den beri faaliyet gösteren Forza Nuova'nın[47] göçmenlere karşı saldırıları, Nazi sembollerini kullanmaları, Rusya-Ukrayna savaşında Putin'den övgü ile bahsetmeleri, göçün tamamen durdurulması gerektiğini savunmaları, İtalya'da faşizm tehdidini canlı tutmaktadır (Lowen, 2024).

Meloni, 2022 seçimlerine "TANRI VATAN AİLE" sloganı ile girmişti. İtalyanlar için bu slogan Mussolini dönemini hatırlatıyordu. İtalya'nın Kardeşleri partisinin logosundaki ateş, faşizme atıf yapması ile eleştiriliyordu. Ancak yine de seçim sonuçları İtalya'nın Kardeşleri ve Meloni için bir zaferdi. Avrupa şüpheciliği, küreselleşme karşıtlığı, otorite yanlıları, milliyetçi katmanlar Meloni'nin ana destekçileri olmuştu (Sepli, 2022: 23-24). İtalya'nın Kardeşleri, 2022 yılındaki ulusal yerel seçimlerde %25,9, içinde yer aldığı blok %44,3, 2023 yılındaki Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ise %28,8 oy aldı. İktidar partilerinin oylarının eridiği seçimde oylarını arttıran tek iktidar partisi Meloni'nin İtalya'nın Kardeşleriydi (Seçkin, 2024). Seçimi takip eden ilk günlerde seçimin galibi ve müstakbel Başbakan Meloni, İtalya'nın anayasasının 70 yıllık olduğunu ifade etti. Bu çıkış İtalya'nın çok daha otoriter bir anayasaya doğru gideceği şeklinde yorumlandı (Pınar, 2022). 2024 Haziran ayında başbakanın doğrudan halk tarafından seçilmesini ve yerel yönetimlere yetki arttırımını genişleten yasa teklifine karşı muhalefet aleyhte birleşti. Önerinin

[47] Yeni Güç

parlamentonun alt kanadından onay alması, yasa teklifini yasalaşma yoluna soktu. Bu durum İtalya tarihinde görülmemiş bir muhalefet birlikteliğini körükledi. Yasa tasarısı alt parlamentoda sıcak temasın olduğu tartışmalara neden olmuştu. Muhalefetin, yasa tasarısından, temel çekincesi ise iktidarın otoriterleşmesiydi. (Orlandi, 2024).

Otoriterleşmenin yanında Meloni, göç karşıtlığı ve kürtaj hakkının iptal edilmesi gibi yeni faşizmin güncel sorunsallaştırmalarına da eğiliyordu. Meloni, Ortadoğu'da ve Asya'da yaşanan siyasal istikrarsızlıklar sebebiyle İtalya'nın benzeri görülmemiş bir göçmen saldırısı altında kaldığını düşünüyordu. İsrail'in soykırım saldırısı için HAMAS'ın çatışmaları derinleştirdiğini ve diyalog sürecinin hayata geçirilmesini savunmaktadır Filistin topraklarında iki devletli ve iki halklı bir çözümün bölgeye barış getireceğini iddia etmektedir. Bu bağlamda 2023'ün eylül ayında Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan (1954-…) ile yaptığı görüşmede "*İtalya Avrupa'nın mülteci Kampına Dönüşmeyecek*" diyordu. Türkiye'yi stratejik jeopolitiği sebebiyle insan kaçakçılığına ve yasadışı göçmen hareketliliğine karşı birlikte mücadele etmeye çağırıyordu (Pınar, 2023;Seçkin, 2023).

2024'ün haziran ayındaki G-7 zirvesine Meloni ile Fransa Cumhurbaşkanı Macron (1977-…) arasındaki kürtaj polemiği damga vurdu. Fransız basınına göre İtalya'nın isteği ile sonuç bildirisi taslağından kürtaj kelimesi kaldırılmıştı. Meloni bu konuda Macron'u politika yapmakla suçluyordu. Kanada ve Fransa tarafı kürtaj hakkını savunurken İtalya'nın bu konuya sıcak bakmadığı ancak görüşmelere açık olduğu kaydedilmektedir (Egnazia, 2024).

3.3.3. "Make America Great Again"

2016 yılında ABD başkanı olan Donald Trump (1946-…), emperyal meydan okumaları içeren sosyal medya paylaşımları, popülist ve milliyetçi retoriği, açık ırkçı yaklaşımları, göçmen karşıtlığı, Müslüman karşıtlığı, siyah düşmanlığı, yabancı düşmanlığı gibi fikirlere sahipti. Böylelikle, beyaz ırkın üstünlüğüne inanan, beyaz milliyetçilerinden, milislerden, neo-Nazilerden, göçmen karşıtı yasadışı örgütlerden, Hristiyan köktencilerden destek görüyordu. Hem ulusüstü küresel sermaye

hegemonyasını kurmak isteyen hem de ulusal tonları aynı potada birleştiren neo-faşizmin çelişkilerini bünyesinde taşıyordu. Siyasal alandaki söylemleri ile ekonomik temel arasında çelişkiler bulunuyordu. İki ayrı uzamda iki ayrı yere ulaşan politikaları benimsemişti (Robinson, 2019: 30).

İktidarı döneminde, Demokrat Partili siyasileri şeytanlaştırmıştı, kendini unutulmuşların kurtarıcısı olarak görüyordu. Irkçı ve köktenci ideolojisi ABD'nin "Terörizme Karşı Savaş" teorisinden besleniyordu. Müstehcen şakalar, nobran iletişim biçimi, kaba saba el kol hareketleri ile sık sık mitinglerde kitlelerle bir araya geliyordu. Kullandığı flamaların üzerinde (MEGA) "Make America Great Again"[48] sloganını çokça yer buluyordu. Kendine göre bir parti veya siyasetçi değildi. Halkın içinden çıkan bir dava insanıydı. Bu yüzden kendini yasaların üzerinde görüyordu. ABD'nin ikili devlet yapısını kendi üzerinde birleştirmek istiyordu. Sorgulanmayan, tek karar merkezi olmayı amaçlıyordu. Bu bağlamda bürokrasiyi direkt kendine bağlamak için 1095 günde 489 üst düzey görevlinin atamasını yapmıştı. Siyasi rakiplerini yenmek için devlet gücünü kullanmaktan çekinmiyordu. Bir görüşe göre ABD Başkanları içerisinde yargı kadrosuna ondan daha çok atama yapan biri yoktu. Görevi süresince bulunduğu faaliyetlerden, yargılanmayı istemiyordu (Yıldızoğlu, 2020: 90-94).

2020 seçimleri öncesinde anti-faşist çizgideki Antifa örgütünü terör örgütü olarak tanıyacaklarını, siyahilere yönelik linçlerin nefret suçu kapsamında değerlendirileceğini ve siyahi yurttaşlar için istihdam projelerini arttıracaklarını ifade etmişti (Euronews, 2020).

Ancak Trump'ın bu hamleleri işe yaramadı ve 2020'deki seçimleri rakibi Joe Biden'a (1942-…) kaybetti. Bunun üzerine 6 Ocak 2021'de Washington'da bir miting düzenledi. Miting katılımcıları Amerikan Kongre binasını bastı ve 4 saatliğine binayı işgal etti. Aynı gün kongre seçimleri Biden'ın kazandığını tescil ediyordu. Şehirde olağanüstü hâl ilan edildi. Faşizan bir taban desteğinin nelere kalkışabileceği açısından yaşanan olaylar Amerika'da bir ilkti (Özsever, 2021).

[48] Amerika'yı yeniden harika yap.

Trump'ın ilk olduğu tek konu sadece bu değildi. Trump, 2016 seçimlerinde yetişkin film oyuncusu Stormy Daniels'a yasadışı şekilde sus payı ödemek, kongre baskınında dahli olmak, 2020 seçimlerine müdahale etmek gibi suçlamalarla toplam 34 davadan yargılanmaktadır. 2024 seçimlerine aday olan politikacı bu davaları siyasi cadı avı olarak nitelemektedir. Mahkemenin 2024 kasım seçimlerinden sonra karar vereceği söylenmektedir (Paternoster, 2024).

2024 başkanlık seçimi çalışmaları kapsamında Pennsylvania eyaletine giden Trump, burada suikast saldırısı ile karşılaştı. Başarısız olan girişimin ardından Trump destekçilerine teşekkür ederek birlik olmanın her şeyden önemli olduğunu vurguladı. Korkmayacağını, inandıkları için direnç göstereceğini ve "*Büyük Amerikan Ulusu*" ile buluşmaya devam edeceğini belirtti (BBC, News Türkçe, 2024a).

3.3.4. "Büyük Brezilya"

Eski bir yüzbaşı olan Jair Bolsonaro (1955-…), 2018'de Brezilya Başkanı olduğunda siyahilere, kadınlara, eşcinsellere ve göçmenlere karşı bir nefret dili benimsemişti. Nitekim seçim süreci ile üniversitedeki solculara şiddet tırmandı, Yahudi okullarına gamalı haç sembolleri yerleştirildi. Söylemlerinde yer verdiği "Büyük Brezilya" diktatörlük yıllarına atıf yapıyordu. Ekonomide, neo-liberal politikaları benimsiyordu. Sokaktaki anti-kapitalist protestoları şiddetle bastırıyordu. Brezilya solu ise 2013'teki isyan dalgasını iktidara taşıyamayarak fırsatı zaten kaçırmıştı (Akgemci, 2018).

Bolsonaro'nun iktidarının önünü açan etmenler, diğer neo-faşist hareketlerle benzerlik gösteriyordu. Brezilya, Bolsonaro iktidarından önce yirmi yıldır ekonomik krizlerle ve hiperenflasyonla mücadele ediyordu. Liberal demokrasinin kurumlarına saygınlık azalmıştı, yöneten elitlerin yolsuzluk ve rüşvet iddiaları tüm toplum tarafından biliniyordu. Müesses görünen tüm kurumlar bu güvensizlikten payını almıştı. Özellikle Lula'nın (1945-…) görevden ayrılması ile tırmanan ekonomik kriz toplumun fay hatlarını yerinden oynatmıştı. Toplum merkezden uçlara doğru hareket

ediyordu. Sol, bu öfkeyi kendi lehinde örgütleyemeyince politik arena Bolsonaro'ya kalmıştı (Polat, 2022: 81-83).

Bolsonaro kendine Trump'ı örnek almıştı. Çin ile ticareti gözden geçirecekti. İsrail'deki başkonsolosluğu başkent Tel-Aviv'den sözde başkent Kudüs'e alacaktı. İlk ziyaretini İsrail'e yapacağını duyuruyordu. Mültecilere ve Afro-Brezilyalılara karşı nefret söyleminden ve eylemlerinden vazgeçmeyecekti. Bireysel silahlanmaya sıcak bakıyordu. İşçi sınıfının, yoksulların, kadınların, LGBTİ+ hareketinin sokak eylemlerini şiddetle bastıracağını, neo-liberal politikalarda kararlı olduklarını açıklıyordu. Seçimden önce katıldığı bir programda Brezilya'nın Trump'ı olmak istediğini, Brezilya'da demokrasiyi Amerika'ya borçlu olduklarını ve Amerika'ya sağlam bir müttefik olacaklarını dile getiriyordu (Aslan, 2018).

Bolsonaro, sağcı temsilcilerin başlattığı soruşturmayla görevden azledilen Devlet Başkanı Dilma Rousseff'in (1947-…), görevden alma anındaki hegemonya bunalımından yararlanarak seçildi. Yarıştığı rakibi İşçi Partili Lula Da Silva yolsuzluk iddiasıyla tutuklanmıştı, onu tutuklayan yargı görevlisi daha sonra Bolsonaro'nun kabilesinde Adalet Bakanı olacaktı. Nitekim seçim sürecinde "Yenilgiyi asla kabul etmeyeceğim ordu da benim kazanmamı istiyor" diyordu. Brezilya halkı bu söylemleri darbe çağırısı olarak yorumluyordu. Kazandıktan sonra ise Tanrı tarafından Brezilya'yı sosyalizmden kurtarmak için görevlendirildiğini iddia edecekti. Parlamentoda çoğunluğu yakalayamaması Brezilya'yı neo-faşist politikalardan korudu ancak kültür alanında; milliyetçi, ailevi ve dini temalar yine de dikkat çekiyordu. (Yıldızoğlu, 2020: 95-99).

Brezilyalı liderin darbe çağrısı ve askeri diktatörlük rejiminden hayranlıkla bahsetmesi ise sadece retorik seviyesinde değildi. 2022 seçimlerinde Lula Da Silva'ya kaybettiğinde seçimin hileli olduğunu iddia etmişti. Destekçileri Kongre, Yüksek Mahkeme ve Başkanlık Sarayı önünde oturma eylemi düzenledi. Polisin ve kolluk güçlerinin göstericilere karşı müsamahalı tutumu darbe tehdidinin, güncelliğini perçinliyordu. Üstelik kitleler darbe için orduya açık çağrıda bulunuyordu. Jair Bolsonaro, seçimlerin üzerinde şaibe bırakmak için görevi devretmeyi reddediyordu. O günlerde siyasi dostu Trump'ın yanına Florida'ya gitmişti. Ona bağlı kitleler ise

yeni Devlet Başkanın yerinin, başkanlık sarayı değil hapishane olduğunu düşünüyordu (Mirgani, 2023).

3.3.5. "Oradan Buraya Nasıl Geldik?"

Macaristan'da 2010 yılından beri Viktor Orban'ın (1963-…) tartışmasız liderliği söz konusudur. Yıldızoğlu'na göre süreç içerisinde faşizm ve yeni faşizm paradigmalarına en uygun isim Macaristan'ın muktediri Obran'dır. Obran ve partisi Fidesz, 2010 seçimlerinde meclis çoğunluğunu üçte iki oranında sağlamıştır. Yeni hükümet hiç vakit kaybetmeden toplumu, kültürü, siyaseti, ekonomiyi ve yaşamı şiddete başvurmadan, kendi dünya görüşüne göre dönüştürmüştür. Başlarda Orban'ı destekleyen Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkeler, hala kendilerine "Oradan buraya nasıl geldik?" diye sormaktadır. Orban, politik kariyerinin muhalefet yıllarındayken başarılarından dolayı "Özgülük Ödülü", "Aziz Gregori Büyük Haç Madalyası" gibi ödüllere layık bulunuyordu (Yıldızoğlu, 2020: 99-102).

Orban, iktidarının ilk günlerinden itibaren demokrasinin milli irade prensibine dayanarak ülkesini otoriterleştirdi. Kuvvetler ayrılığını yürütme lehinde toparladı. Seçim yasasını muhalefete elverişsiz hale getirdi. Medya yasasını değiştirdi. Anayasa Mahkemesinde kendi partililerine alan açtı. Özel savcıların yetkilerini arttırdı. Yargıyı yürütmeye bağlayan bir dizi değişiklik yaptı. Meclis çoğunluğunu elinde tutan Orban ülkesinde tam yetki sahibi. Medyanın büyük bir çoğunluğu onun emriyle hareket ediyor. Ek olarak, meclisten aldığı sınırsız ve süresiz kararname çıkartabilme hakkıyla, Avrupa'nın ortasında kendi dukalığını kurduğu düşünülüyor. Hiçbir büyük şirket onun desteği olmadan ülkede ayakta kalamıyor. Bunun yanında orta sınıfların, yerel burjuvazinin desteğini alacak çeşitli adımlar atmıştır. Elektrik ve su faturalarında hane başı giderleri azaltmıştır, yabancı sermayeye ek vergiler koymuştur. Küreselleşmeye karşı yerli ve milli bir ekonomi politikası izlediğini savunmaktadır. Bunun yanında katı bir göçmen politikası izliyor. Sadece Macaristan'ı değil tüm Avrupa'yı İslam'a ve mültecilere karşı koruduğunu iddia ediyor. Politik retorik olarak sık sık sağ popülizme ait söylemler tercih ediyor. 2019 yılında çalışma saatlerini arttırdığı yasaya yönelik gelişen hareketleri, dış mihrakların oyunu şeklinde

lanse etmesi, LGBTİ+ hareketinin küreselleşmenin oyunu olduğunu ifade etmesi ve göçmenleri, dış tehlike ve istilacı bir güç olarak nitelemesi bu bağlamda verilecek örnekleri temsil ediyor (Oflas, 2020: 88-92; Çoban, 2020).

Bu görüşün başka bir örneği Orban'ın ulus devlete olan yaklaşımıdır. Orban, ulus devletlerin, İncil'e dayalı bir temeli olduğunu düşünüyor. Yaradılışın bir parçası olduğunu iddia ediyor. Kıyamet gününde sadece bireylerin değil, ulus devletlerin de yargılanacağını ifade ediyor. Batılıları ise ulus devletin var olmadığına inanmakla suçluyor (Çetinkaya, 2024). Bununla birlikte tercih ettiği politikalar sebebiyle birliğin "Haylaz Çocuğu" olarak görülüyor. AB komisyonunun, Macaristan'ın dönem başkanlığında yapılacak gayri resmi toplantılardaki temsil seviyesini azaltma kararı bunun bir yansıması olarak görülüyor. Bu kararın arkasında Obran'ın kendi kurduğu "Barış Komisyonunun" başkanı olmasının yattığı düşünülmektedir (Hürriyet, 2024). Orban, Ukrayna'ya yardım yapan birlik üyelerini, savaşı tırmandırmakla suçluyordu. Hem Ukrayna ile hem de Rusya ile görüşmeler yapması ise birliğin tepkisini çekmektedir. Bunun yanında basın özgürlüğünü, insan haklarını, yargı bağımsızlığını tehdit etmesi birliğin onaylamadığı diğer konuları oluşturmaktadır (Demirkan, 2024).

AB ve Orban ilişkileri bağlamında üzerinde durulması gereken bir başka konu, Orban'ın, Avrupa Parlamentosundaki oylarını arttırdığı seçimden sonraki kurduğu aşırı sağcı ittifaktır. Orban, bu ittifakı kurduğunu, "Vatansever Manifestoyu" imzalayarak, "Avrupa İçin Vatanseverler" hareketini başlatarak duyurmuştu. Bu hamleyle savaş çığırtkanlığı değil, terörizmin, göçmenlerin, mültecilerin saldırılarına karşı güvenliğin arttırılmaması, barış ve düzen ortamının tesis edilmemesi ile savunmasız kaldıklarını, ifade etmeyi amaçladığını vurguluyordu. Bu açıklamalara, 2024 yılında çoğunluğu elde edeceklerini ve dönem başkanlığı sırasında Trump'a atıfla "Avrupa'yı Harika Yapacağını" ekliyordu (Euronews, 2024).

Macaristan muhalefetinin 2023 seçim mağlubiyeti vurgusu, ülkenin yeni faşizm paradigmasındaki yerini gösterir niteliktedir. Macaristan'da 2023 yılında düzenlenen seçimlerde, muhalefet, altı farklı ideolojiden bir konsensüs kurarak, ön seçim yoluyla muhafazakâr çizgideki bir belediye başkanını, Orban'a karşı aday gösterdi. Muhalefet seçimi kazanacağına inanıyordu ancak Orban'ın karşısında galip

gelmeyi başaramadı. Macaristan muhalefetinin, seçim sonuçlarına yönelik ifadeleri neo-faşizmin ülkedeki boyutlarını gösteriyordu. Şöyle ki muhalefet, adaylarının, kamu medyasında sadece beş dakika yer aldığını, kuvvetler ayrılığının bulunmadığını, Orban'ın basın üzerindeki tekelleşmesini, kitle manipülasyonunda etkili şekilde kullandığını[49] vurgulamamıştı. Bu durum, neo-faşizmin ideolojik ve baskı aygıtlarına sahip olmasıyla ortaya çıkabilecek sonuçları gösteriyordu (Euronews, 2023).

3.5.6. "İnsan Yüzlü Neo-Faşizm"

Marine Le Pen (1968-…), 2011 yılında Ulusal Cephe partisi genel başkanlığı görevini, babası Jean-Marie Le Pen'den (1928-…) aldı. Partinin lideri olduktan sonra, partiye, yeni ve ılımlı bir imaj kazandırmaya odaklandı. Böylelikle partiyi merkeze ve cumhuriyetçi bir çizgiye çekerek iktidar olmayı hedefliyordu. Bu bağlamda, 2022 yılında partinin adını Ulusal Birlik şeklinde değiştirdi ve genel başkanlığını Jordan Bardella'ya (1995-…) devretti. Ancak parti üzerindeki baskın rolü devam ediyordu. Partinin modernleşmesinin mimarı olarak görülüyordu. 2017'de cumhurbaşkanı adayı olan Le Pen oyların %34'ünü, 2022'deki seçimlerde ise oyların %42'sini almış ve ikinci turda seçimi kaybetmişti. 2027 yılında partisinin doğal adayı olduğunu iddia etmektedir. Partiyi merkeze çekmesi seçimlerde soyadını geri planda tutması ve açıktan ırkçılık yapan üyeleri tasfiye etmesi sebebiyle Fransız filozof Bernard-Henri Levy (1948-…), isim ve politika değişikliği hamlesini "İnsan Yüzlü Aşırı Sağ" şeklinde tanımlıyor (BBC News Türkçe, 2024b).

Partinin ana çizgisi, Avrupa şüpheciliği, göçmen karşıtlığı, İslam düşmanlığı,[50] çok kutuplu dünya, devlet politikalarında ve sosyal hizmetlerde Fransızların öncelenmesi, çok kültürlülüğün ve küreselleşmenin reddi gibi temalardan oluşturmaktadır. Aynı zamanda AB'nin ulusal bağımsızlıkla çeliştiği yönlerinin

[49] Obran, muhalefetin seçimi kazandığında Macar halkının Rusya'ya karşı savaşmaya göndereceğini bile söylemiştir.

[50] Le Pen bu konuda Müslümanların Avrupa sokaklarında namaz kılmasını Nazi işgaline benzetecek kadar ileri gitmiştir.

olduğu ifade edilmektedir. Le Pen, küresel siyasette ulus devletlerin başat aktör olması gerektiğini savunmaktadır. Ancak parti NATO'dan ve AB'den çıkılması gerektiği düşüncesini açıktan dile getirmemekte ve bazı çevreler tarafından bu düşünceden vazgeçildiği söylenmektedir (Üste ve Mantoğlu, 2023: 31).

Macron, Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Ulusal Birlik Partisinin açık ara farkla birinci olması sonucunda erken seçime gidileceğini duyurmuştu. Bunun üzerine gidilen seçimlerin ilk turunda %67,5 oranıyla katılım rekoru kırıldı. Ancak seçim bir ilke daha sahne oldu. Le Pen'in Ulusal Birlik Partisi %34 oy alarak tarihinde ilk kez birinci parti oldu. Sol ve çevreci partilerin ittifakı %28 oy alırken, Macron'un, "Cumhuriyet İçin Hep Birlikte" ittifakı %20'de kaldı. Le Pen seçimleri yedi yıllık küçümseyici iktidarın iflası olarak yorumladı. Bardella'nın başbakan olabilmesi için ikinci turda parlamento çoğunluğunu yakalamaları gerektiğini vurguladı (BBC News Türkçe, 2024c). Ancak seçimlerin ikinci turunda, Yeni Halk Cephesi 182 koltukla birinci, Cumhuriyet İçin Hep Birlikte İttifakı 168 koltukla ikinci, Ulusal Birlik 143 koltuk elde ederek üçüncü oldu. Seçimler, hiçbir partinin çoğunluğu yakalayamaması ile sonuçlandı. Mevcut başbakan, Macron'a istifasını sundu ancak cumhurbaşkanı istikrarın sürmesi gerektiğini belirterek istifayı kabul etmedi (Pınar, 2024).

3.3.7. "Uçuk Kaçık Neo-Faşizm"

Arjantin'de 2023 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerini Javier Milei (1970-…) kazandı. Milei, seçim kampanyası boyunca yüksek, küfürlü ve uçuk kaçık söylemleri ile öne çıkıyordu. Özel yaşamı da bilindik politikacıların çok dışındaydı. Kampanya süreci boyunca taraftarları sık sık Arjantin'i "Yeniden Harika Yap" sloganlarını kullanmıştı. Zaten kendisi de Trump'a olan hayranlığını gizlemiyordu. Seçimi kazandığında ilk kutlayanlardan biri Trump olmuştu. Trump, "*Seninle gurur duyuyorum bütün dünya seni izliyor*" diyordu (Küçük, 2023).

Milei ise Arjantin'i tekrar büyük yap sloganını ekonomi politikalarında benimsemişti. Devlet müdahalesini sıfırlayacağını, bakanlıkların yarısını tasfiye edeceğini, peso yerine dolar kullanacağını, merkez bankasını kapatacağını ifade

ediyordu. Böylece 1990'lardaki IMF programlarının da ötesine geçmişti. Tam dolarizasyon politikasını benimsemiş, kendini anarko-kapitalist ve liberteryen olarak tanımlamıştı. Göreve gelir gelmez sübvanse edilen hizmetleri iptal etti, yüzde 50 devalüasyon açıkladı. İzlediği bir şok tedavisiydi. Halktan gelecek bir protestoya karşı ise güvenlik protokolü imzaladı. Böylece toplu yürüyüşlerin, barikatların önüne geçilmesi hedeflendi (Boratav, 2024).

Bunun yanında, kürtaj hakkının kısıtlanmasını savunuyor, feminist politikaların karşısında yer alıyordu. Silah kullanımının serbestleşmesi, iklim değişikliğinin inkâr edilmesi, LGBTİ+ hareketinin önünün kesilmesi, toplumsal cinsiyet ve buradan üretilen kimliklerin reddedilmesi, suç işleyen ve sabıka kaydı olan göçmenlerin sınır dışı edilmesi gibi görüşleri benimsiyordu. Arjantin'in bugünkü ekonomik krizini 20 yıldır bilindik partilerin, alışılagelmiş politikacılarından kaynaklandığını, politikadaki bu kast sistemini tersyüz ettiğini belirtiyordu (BBC News Türkçe, 2023).

3.3.8. Köksüz Neo-Faşizm

İskandinavya ülkeleri faşizme desteğin az olduğu yerler arasında gösterilir. Sosyal demokrat kimliğe sahip bu ülkeler popülizm ve aşırı sağ görüşlerle 1980'den sonrasında tanışır. Ancak Finlandiya'da Lapua Hareketi bölgenin aksine 1920'lerin sonunda politikada etkin bir rol oynar. Yurtsever Halk Hareketinin 1936 yılındaki %8'lik oy başarısının dışında 1991'e kadar Finlandiya'da aşırı sağ görüşlere rastlanmaz. Sovyetler Birliği ile olan ilişkiler de bu durumun bir sebebidir. 1990'larda AB karşıtlığı, göçmen düşmanlığı, neo-Nazilere ait politik nüveler, silik şekilde ve eksik toplumsallaşma ile gündeme gelmeye başlamıştır. 1995 yılında kurulan Gerçek Finliler Partisi tüm bu örneklerin dışında bir gelişim göstermiştir. 2007 genel seçimlerinde %4, 2011 genel seçimlerinde %19 oy almayı başarmışlardır. Sosyalizmin işçi sınıfı için bir seçenek olmasından çıkması, AB, küreselleşme ve göçmenlerin ülke için zararlı bir odak haline gelmesi partinin yaygın görüşlerini oluşturmaktadır. Gerçek Finlilere göre homoseksüellik aile kurumuna bir tehdit olarak algılanmıştır. Fin halkının kültürel homojenliği tehlike altındadır. Diğer tüm partiler apriori elitizmin

temsilcisi olarak kabul edilmektedir. Devletin ekonomiden çekilmesi ve neo-liberal politikaların benimsenmesi gerektiği savunulmaktadır. Euro'dan çıkılması da ekonomik programda yerini almaktadır (Uca, 2017: 307-311).

Gerçek Finliler asıl seçim başarısını 2023 yılında göstermiştir. %20,8 oy alan muhafazakâr, Ulusa Koalisyon Partisinin ardından %20,1 oyla ikinci sırada yer almışlardır. Seçimler sosyal demokrasinin mağlubiyeti, aşırı sağın zaferi olarak yorumlanmıştır. Ulusal Koalisyon Partisi lideri bu bağlamda sosyal demokratlarla koalisyon kurmayacaklarını, halkın böyle bir hükümet istemediğini dile getirmiştir (TRT Haber, 2023). Ancak seçimlerden birinci ve ikinci çıkan partilerin kurduğu koalisyon sık sık faşizm eleştirileri gündeme gelmektedir. Gerçek Finliler partisi üyesi olan Ekonomi Bakanı Vilhelm Junnila, Nazi grupları ile ilişiği olduğu sebebiyle istifa etmek zorunda kalmıştır. Onun yerine atanan Wille Rydman'ın da geçmişte göçmenlere yönelik kullandığı ırkçı ifadeler eleştiri oklarının, koalisyonun aşırı sağcı üyesine yönelmesine yol açmıştır (Dougall, 2023).

SONUÇ

Bu bölümde ulaşılan sonuçlar ve elde edilen bulgular yer almaktadır. Elde edilen ilk sonuç birden fazla demokrasi tanımı ve birden çok demokrasi uygulaması olduğu yönündedir. Bu durum sadece demokrasinin tarihselliği içerisinde ele alınan uğraklardaki farklılıklardan kaynaklanmamaktadır. Günümüzde de demokrasinin birden fazla türü ve biçimi bulunmaktadır. Bugün akla gelen tüm demokratik sistemler, kelimenin ilk anlamıyla halkın yönetimi değil halkın temsilcilerinin yönetimidir. Demokrasinin etimolojik kökeni bağlamında, demokratik sistemlerin ilk ve tek kriteri olarak halkın yönetimi düşünülecekse, doğrudan demokrasiden bahsetmek gerekecektir. Bu çalışmanın araştırmaları kapsamında, toplumların yöneten-yönetilen ayrımını barındırdığı ilk günden, günümüze doğrudan demokrasi modelinin kullanıldığı bir topluma rastlanılmamıştır. Atina modelinin, kapsayıcılığı sebebiyle doğrudan demokrasi uygulaması olarak sayılması sakıncalı görülmektedir. Atina'dan sonra doğrudan demokrasiye en yakın uygulama olan Paris Komünü deneyimi ise son kertede temsili sistemler içermektedir. Öyleyse demokrasi tanımı yapabilmek için temsil kavramından bahsetmiyor olmak gerekmektedir.

Demokratik sistemlerden kastedilenin, temsil sistemleri olduğu kabul edildiyse o zaman temsil kavramının oluşumu ve nedenleri üzerinde durulması gerekmektedir. Temsil kavramı, ortaçağda yeni kentli orta sınıfın, politik istençleri doğrultusunda gelişmiştir. Bu istençlere daha sonrasında işçi sınıfı ve köylüler katılmıştır. Soylu sınıfların dışında ilk temsil hakkını, kapitalist üretim biçiminin hâkim sınıfı burjuvazi elde etmiştir. Bu kazanımdan sonra burjuvazi, politik katılım yönünden muhafazakâr bir tavrı benimsemiştir. Toplumsal mücadelelerin karşı kutbuna geçerek, genel oy ilkesinin yayılmasının karşısında yer almıştır. Ancak politik ve ekonomik haklardan yoksun olan işçi sınıfı ve kadınlar kitle hareketlerine devam etmiştir. Bir ileri iki geri adımlarla genel oy ilkesi, tüm dünyada demokratik temsilin ilk maddesi sayılmıştır. Burada üzerinde durulması gereken nokta politik istençlerin, ilerici sonuçlar almasının arkasında yatan sebeptir. Bu sebepler, hak isteminin, ekonomik temeldeki dezavantajlı gruplardan gelmesi, politik taleplerin ekonomik taleplerle birleşmesi ve aşağıdan yukarı yönde gerçekleşmesidir. Aristokrasi ve

monarşiye karşı burjuvazi, burjuvaziye karşı proletarya ve köylülük, erkek egemen demokrasiye karşı kadınların oy hakkı bu sayede başarılı olmuş ve genel oy ilkesinin paydası yatay eksende genişlemiştir. Yani demokrasinin lokomotifi, ekonomik taleplerle birleşmiş, aşağıdan yukarı yönlü, ekonomik temelden yola çıkan toplumsal hareketler olmuştur.

Temsil kavramının tarihselliğinden, ortaya çıkış nedenine geçilecek olursa, bu durumun asıl sebebi yerleşim yerlerindeki artan nüfus olarak karşımıza çıkmaktadır. Halk, politik işlerin hepsine katılmak için fazla kalabalıktır. Plebisit uygulamalar karar almayı ve hareket etmeyi geciktirmektedir. O yüzden temsil, vekalet, vekil ve yetki aktarımı sistemleri doğmaktadır. Dünyanın ulaştığı, iş bölümü, uzmanlaşma ve nüfus miktarı, temsil sistemlerini gerekli kılmaktadır. Doğrudan demokrasi, yerleşim yerleri ve kamu yönetimi örgütlenmesinde köklü değişliklere muhtaçtır. Ulus devletlere, eyaletlere, bölgelere ve şehirlere bölünmüş dünyada doğrudan demokrasiden bahsetmek söz konusu değildir. O zaman demokrasinin katılım yönünü genişletecek uygulamalar, yine temsili sistemlerin içerisinde ele alınacak bir sorundur. Atılacak ilk adım, temsilcileri temsil sahiplerinin güdümünden çıkarmayacak düzenlemelerdir. Siyasal partilerin aday gösterme yöntemleri, genel başkan seçimleri, seçim bölgeleri, ülke barajları, seçilen temsilcilerin geri çağırılması hakkı, ulusal parlamentoların yerel uzantıları, seçimlerin sıklaştırılması, kuvvetler ayrılığı, anayasal düzen ve hukuk devleti gibi uygulamalar temsil ve temsilci yani yöneten-yönetilen arasındaki mesafeyi kısaltmak için başvurulabilecek adımlardır.

Tüm bu önlem ve tedbirler temsili demokrasinin yöneten-yönetilen ilişkilerini düzenleyen yönünün, hukuki boyutuna odaklanmaktadır. Bu çalışmanın böyle bir amacı bulunmamaktadır. Nitekim 1980 sonrası dönemden seçilen örneklerin hepsi sandıklardan çıkan, hukuk devletleri içerisinde sayılan, liberal temsili demokrasiye sahip ülkelerdir. Örneğin Orban, otoriter bir yönetim inşa ederken, milli iradeye yaslanmaktadır. İtalya ve Fransa, hukuki bağlamda en demokratik ülkeler içerisinde sayılmaktadır. ABD, yukarıda sayılan birçok ilkeye sahiptir. Kuvvetler ayrılığı konusunda örneklerin örneği olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla varılacak başka bir sonuç demokrasinin, hukuki bir kavram olmadığıdır. Tabi ki bu cümleyle demokrasinin hukuki yönüne olumsuz ve pejoratif bir yerden yaklaşılmamaktadır.

Gerekliliği sorgulanmamakla birlikte esas olarak yeterli bulunulmamaktadır. Bu çalışma, demokratik usuller üzerinde değil, esaslar üzerinde durmaktadır.

Nitekim, seçilen örneklere bakıldığında, demokrasinin, içerik, nüve ve esas problemleri karşımıza çıkmaktadır. Bu problemin başlıca sebebi demokrasinin tarihselliği boyunca, genel oy ilkesini ileri taşıyan, lokomotifin değişmesidir. Burada bu lokomotifin gideceği yolun tükendiği, varabileceği en uç noktaya vardığı düşünülebilir. Zaten birçoklarına göre genel oy ilkesinin kabul edilmesi demokrasinin son ve en ileri uğrağıdır. Öte yandan bu düşünce; demokrasinin kanıksanması, demokratik yolların tükenmesi ve beş yılda bire indirgenmiş bir katılımın, elit dolaşımından başka bir anlam taşımadığı uğrağına vararak, demokrasinin çözülme sürecini başlatmıştır. İleri demokratik ülkelerdeki katılım düşüklüğü bu durumun nişanesidir. Oysa bu uğrak, değişen düşünce biçiminin kumandayı ele geçirmesiyle varılan bir yerdir. Politik katılımın güdüleyicisi değişmiştir. Ancak ekonomik istençlerin, politik istençlerle birleşmesi ve sürdürülmesi demokrasinin toplumsallaşması açısından hala zaruri görünmektedir. Ekonomik krizlerin çözümü politikadan ayrılmıştır veya çoğunluğu sandığa götüren temel etmen olmaktan çıkmıştır. Nitekim, yoksul sınıflar için politika kendinden ayrıksı ve elitlere ait bir iş olarak görülmekte ve yabancılaşma seviyesi gün be gün artmaktadır. Modern toplumun iş bölümü ve uzmanlaşma prensipleri bu düşünceyi perçinlemektedir.

Demokrasinin lokomotif değişiminde neo-liberalizmin, de-politizasyon işlevi esas belirleyici olmuştur. De-politizasyon, temelde ekonomik alan-siyasal alan ayrımına dayanmaktadır. Neo-liberal dönemin dezavantajlı katmanları, ortaçağdaki ve sonrasındaki toplumsal bölünmelerin aksine, sistemin içerisinde eşit yurttaş sayılarak, örtülü şekilde karar alma süreçlerinin dışarısına koyulmuştur. Böylelikle de-politizasyona yönelik tepkiler ve protestolar soğurulmuştur. De-politizasyonun, örtülü formunu, beş veya dört yılda yapılan seçimler tamamlamaktadır. Böylelikle eşit yurttaş dokusu, kurşun geçirmez bir hale gelmektedir. Politik istençlerin iktisadi temellerden kopartılmasını tamamlayan son element post-modernist ve post-materyalist düşünceler olmuştur. Politikanın boşluklara izin vermemesi, açılan boşlukları mutlak surette doldurması, bu düşüncelerin oluşmasına yol açmıştır.

Bu iki düşünce akımı kitleleri ekonomik temelden bağlantısız, kimlikler ve farklılıklar üzerinden politikaya taşımaktadır. Politik kararların çoğunluğunu oluşturan iktisadi içerikler yerine azınlıklar, cinsel yönelimler, cinsiyetler, milli ve dini değerler siyasal kararların temel odakları haline gelmiştir. Demokrasinin sandığa gömülmesi ve işlevsiz bir kavram olarak düşünülmesi, toplumların zihninde derin boşluklar oluşmasına neden olmuştur. Sayılan başlıkları, politik bir programa dönüştüren popülist ve neo-faşist liderler, bu boşluğun temel aktörü haline gelmiştir. Temsili sistemlerde oyların yarısından bir fazlasını alanın her şeye sahip olması ve oyların us dışında histerik ve manipülatif şekilde alınabilmesi, otoriterleşmenin kapılarını aralamıştır. Böylelikle demokrasinin elementleri kullanılarak, yöneten-yönetilen arasındaki mesafe çoğalmıştır. Orban, Meloni, Trump, Bolsonaro, Le Pen, Milei ve Gerçek Finliler örnekleri bu durumu göstermektedir. Demokrasinin geleceği ise hukuksal bir sorundan çok, toplumların demokrasiyi ve politikayı kavrayış biçimlerine göre şekillenecektir.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, Mehmet Ali ve Köker Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine Siyasal Düşünceler*, İmge Kitabevi, Ankara, 1991.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, Zabcı Çulha, Filiz ve Ergün, Reyda, *Kral Devletten Ulus Devlete*, 2. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009.

Ağaoğulları, Mehmet Ali, *Sokratesten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler,* 6. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Akgemci, Esra, "Brezilya'da Aşırı Sağ Nasıl Kazandı", *Birikim,* https://birikimdergisi.com/guncel/9177/brezilyada-asiri-sag-nasil-kazandi, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 31.10.2018.

Akman, Şefik Taylan, "Atina Antikitesinde Sınıf Mücadeleleri ve Tiranların Hukuku", *Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Arşivi*, Sayı: 29, S. 7-27, 2021.

Alkan, Yavuz Selim, "Gizli Demokrasi: Temsili Demokrasi Krizi ve Doğrudan Demokrasi Talebi Arasındaki İlişkiye Yönelik Bir Görüş", *Akdeniz İİBF Dergisi*, Özel Sayı, S. 23-43, 2018.

Althusser, Louise, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, Çevirenler: Alp, Yusuf ve Özışık, Mahmut, 5. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2022.

Amin, Samir, *Modernite, Demokrasi, Din*, Çevirenler: Başkaya Fikret, Günsür Uğur ve Öztürk Güven, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.

Arıkoğlu Ündücü, Cemile, *Uluslararası Sistemin Aldığı Yeni Biçimin Türk Dış Politikasına Etkileri/Kıbrıs Örneği*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetim Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010.

Aristoteles, *Politika*, Çeviren: Tunçay, Mete, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1975.

Aslan, Hüsamettin, "Brezilya'da 'Sınıf Savaşı' Tehlikesi, *Anadolu Ajansı,* https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/brezilyada-sinif-savasi-tehlikesi/1312204#, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 23.11.2018.

Aslan, Seyfettin ve Yılmaz, Abdullah, "Modernizme bir Başkaldırı Olarak Postmodernizm", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, S. 93-108, 2001.

Arrighi Giovanni, Hopkins Terence ve Wallerstein, Immanuel, *Sistem Karşıtı Hareketler*, Çeviren: Kanat, C, Somay, B, Sökmen, S, 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2004.

Arslan, Mutlu, "Elit Teorisinin Doğuşu ve Kitle Korkusu", *Eğitim Bilim Toplum*, Cilt 13, Sayı 15, S. 76-95, 2015.

Arthur, Christopher, "Sistematik Diyalektik", *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, Yayına Hazırlayanlar: Ollman Bertell ve Smith Tony, Çeviren: Alpagut, Şükrü, S. 286-300, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Ataay, Faruk, "Tarihsel Süreçte Azgelişmişlik ve Demokrasi", *Praksis*, Sayı: 10, S. 135-158, 2003.

Atılgan, Gökhan, "Sanayi Kapitalizminin Şafağında (1960-1971)", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yayına Hazırlayanlar: Atılgan Gökhan, Saraçoğlu Cenk ve Uslu Ateş, 3. Baskı, S. 521-662, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

Atvur, Senem, "21. Yüzyılda Değişen Toplumsal Hareketler", Praksis, Sayı: 34, S. 13-39, 2014.

Aydın, Hasan, "Eleştirel Aklın Işığında Postmodernizm, Temel Dayanakları ve Eğitim Felsefesi", *Eğitimde Politika Analizleri ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, S. 27-49, 2006.

Babeuf, Gracchus, *Devrim Yazıları*, Çevirenler: Eyuboğlu Sabahattin, Günyol Vedat, Cumhuriyet Yayınları, İstanbul, 2001.

Bağçeci, Yahya, "İngiltere'de Sanayi Devrimi ve Luddist Başkaldırı (1811-1813)", *The Journal Of Academic Social Science Studies*, Sayı: 79, S. 355-373, 2020.

Balibar, Etienne ve Wallerstein, Immanuel, *Irk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, Çeviren: Ökten, Naz, 4. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2007.

Balta, Ecehan, "Marx'ın Dilinde Komün: Devrim ve Özyönetim", *Katkı Dergisi*, Sayı: Mayıs (Özel), S. 7-17, 2021.

Barak, Nefise, "Immanuel Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi Eserinde Diyalektik Kavrayışı", *Felsefe Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar Dergisi*, Sayı: 13, Sayı: 2, S. 36-52, 2020.

Barrington, Moore Jr, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri,* Çeviren: Tekeli, Şirin ve Şenel Alâeddin, Şenel, V Yayınları Ankara, 1989.

Başoğlu, Sadi, "Mehmet Ali Ağaoğulları'na Armağan, Bir Jakobenizm Tahlili: Blanqui ve Devrimleri", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 43, Sayı: 4, S. 1376-1411, 2023.

Baudrillard, Jean, *Sessiz Yığınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu*, Çeviren: Adanır, Oğuz, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1991.

BBC, "Ümit Özdağ'ın Hatay'a Girişine İzin Verilmedi", https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61950051, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 27.06.2022.

BBC, "Ümit Özdağ: MHP'den Zafer Partisi'ne Uzanan, Milliyetçi Siyasette Bir Yolculuk", *BBC,* https://www.bbc.com/turkce/articles/crg3vyzprxeo, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 24.05.2023.

BBC News Türkçe, "Javier Milei, Arjantin'de Ön Seçimleri Nasıl Kazandı", *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/articles/cv2x2y8lzj4o, (Erişim Tarihi: 10.08.2024). 15.08.2023.

BBC News Türkçe, "Fransa'da Genel Seçimin İlk Turunda Ulusal Aşırı Sağcı Ulusal birlik Birinci Parti Oldu", BBC News Türkçe, https://www.bbc.com/turkce /articles/c51yjywx5vwo (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 30.06.2024c.

BBC News Türkçe, "Marine Le Pen: 2027'de Fransa Cumhurbaşkanı Olmak İsteyen Aşırı Sağcı Lider", Euronews, https://www.bbc.com/turkce/articles/c6p270d871po, (Erişim Tarihi, 10.08.2024), 04.07.2024b.

BBC News Türkçe, "Trump'a Suikast Girişimi Hakkında Neler Biliniyor", *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/articles/cne43ek3exno, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 14.07.2024a.

Beaud, Michel, *Kapitalizmin Tarihi*, Çeviren: Başkaya Fikret, Dost Kitabevi, Ankara, 2003.

Bensussan, Gerard ve Labica, Georges, *Marksizm Sözlüğü*, Çeviren: Yalçıntoklu, Volkan, Yordam Kitap, İstanbul 2016.

Bernstein, Eduard, "Bir Sosyal Demokrat Parti Programının Teorik Bölümü İçin İlkeler", *Sosyalist Siyasal Düşünüş Tarihi*, Editör: Tunçay, Mete, 1. Cilt, S.395-399, Bilgi Yayınları, Ankara, 1976.

Bernstein, Eduard, *Evrimsel Sosyalizm*, Çeviren: Cerit, Alkım, Kavram Yayınları, İstanbul, 1991.

Beysan, Gül, "Stendhal ve Julien Sorel: Dimdik ve İleriye", *Prof. Dr. Gönül Yılmaz'a Armağan*, Editör: Özcan, Mehmet Emin, S. 199-220, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2021.

Birand, Mehmet Ali, Dündar, Can ve Çaplı, Bülent, *12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi*, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2000.

Birler, Aylin, "Liberalizm", *Siyaset Bilimi*, Hazırlayanlar: Atılgan, Gökhan ve Aytekin, Attila, 7. Baskı, S. 299-315, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

Blackledge, Paul, *Marksist Tarih Kuramı Üstüne*, Çeviren: Alpagut, Şükrü, Yordam Kitap, İstanbul, 2017.

Boratav, Korkut, *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2010.

Boratav, Korkut, "Toplumsal Sınıflar", *Siyaset Bilimi*, Hazırlayanlar: Atılgan, Gökhan ve Aytekin, Attila, 7. Baskı, S. 29-40, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

Boratav, Korkut, "Arjantin'de Neo-Faşizm: Javier Milei", *Sol Haber*, https://haber.sol.org.tr/yazar/arjantinde-neo-fasizm-javier-milei-390605, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 16.02.2024.

Bottomore, Tom, *Marxist Düşünce Sözlüğü*, Çeviren: Tunçay, Mete, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.

Bottomore, Tom, *Seçkinler ve Toplum*, Çeviren: Mutlu, Erol, 2. Baskı, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1997.

Boumaza, Magali, "Küreselleşme, Demokrasi, Aşırı Sağ: Çözümsüz Bir Denklem mi?", *Küreselleşme ve Demokrasi Küreselleşmenin Farklı Yüzleri*, Derleyenler: Adadağ Özgür ve Yıldızcan, Cemil, S. 175-210, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.

Burnham, Peter, "Küreselleşme, Apolitileştirme ve "Modern" Ekonomi Yönetimi", *Praksis*, Sayı: 9, S. 163-182, 2003.

Canfora, Luciano, *Avrupa'da Demokrasi Bir İdeolojinin Tarihi*, Çeviren: Domaniç, Neşenur ve Avhan, Nusret, Literatür Yayınları, İstanbul, 2010.

Carroll, William, "Ulusötesi Kapitalist Sınıf Nereye?", *Socialist Register 2014, 21. Yüzyılda Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi*, Çeviren: Öncel, Tuncel, Yayına Hazırlayanlar: Panicth Leo, Albo Greg, Chibber Vivek, S. 169-195, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Castrorina, Emilia, "Demos'un Politikaları ve Politikacıların Politikaları: Arjantin'den Alınan Dersler", *Praksis*, Sayı: 13, S. 193-207, 2005.

Chibber, Vivek, "Kapitalizm, Sınıf ve Evrensellik: Sömürgecilik Sonrası Teorinin Çıkmazından Kurtulmak", *Socialist Register 2014, 21. Yüzyılda Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi*, Çeviren: Öncel, Tuncel, Yayına Hazırlayanlar: Panicth Leo, Albo Greg, Chibber Vivek, S. 75-91, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Coşkun, Mustafa Kemal, "Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye'de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler", *Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 61, Sayı: 1, S. 67-102, 2006.

Coşkun, Mustafa Kemal, *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2007.

Croix, Geoffrey Ernest Maurice De Ste, *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*, Çeviren: Sümer, Çağdaş, Yordam Kitap, İstanbul, 2014.

Çağlı, Elif, *Bonapartizmden Faşizme Olağanüstü Burjuva Rejimlerin Marksist Bir Tahlili*, Tarih Bilinci Yayınları, İstanbul, 2004.

Çakır, Necip, "Piyasa ve Demokrasi", *11. Tez Kitap Serisi: Demokrasi, Devlet ve Sınıflar*, S. 89-131, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1987.

Çetinkaya, Behlül, "Macaristan Başbakanı Orban Olimpiyatların Açılışında "Ahlak Olmadığını" Söyledi", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/macaristan-basbakani-orban-olimpiyatlarin-acilisinda-ahlak-olmadigini-soyledi/3287635, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 28.07.2024.

Çıvgın İzzet ve Yardımcı Remzi, *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2007.

Çoban, Özgür, "Viktor Orban: Faşizm Piş Ağzıma Düş", *Gazete Duvar*, https://www.gazeteduvar.com.tr/forum/2020/04/05/viktor-orban-fasizm-pis-agzima-dus, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 27.09.2024.

Çolak, Çağrı, "Yeni Sağ'ı Oluşturan Bileşenlerin Birbiri ile Çelişen Kavramları Üzerine Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı: 44, S. 351-361, 2016.

Çulhaoğlu, Metin, *Bin Yılın Eşiğinde Marksizm ve Türkiye Solu*, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1997.

Çulhaoğlu, Metin, "Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme", *Praksis*, Sayı: 10, S. 93-103, 2003.

Dahl, Robert, *Demokrasi Üzerine*, Çeviren: Kadıoğlu Betül, 2. Baskı, Phoenix Yayınları, Ankara, 2010.

Danış, Didem, "Küreselleşme, Ulusötesi Göç ve Ulus-Devlet", *Küreselleşme ve Demokrasi Küreselleşmenin Farklı Yüzleri*, Derleyenler: Adadağ Özgür ve Yıldızcan, Cemil, S. 255-288, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.

Demirel, Songül ve Yegen, Ceren, "Tüketim, Postmodernizm ve Kapitalizm Örgüsü", *İlef Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, S.115-138, 2015.

Demirkan, Tarık, "Macaristan, 6 Ay AB Dönem Başkanı: Başbakan Viktor Orban'ın Öncelikleri Neler?", *BBC News Türkçe,* https://www.bbc.com /turkce/articles/cn385yeeezjo, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 02.07.2024.

Demirli, Aynur, "Devrimin Çocuklarını Yargılamak: Jakobenler", *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, S.57-68, 2018.

Demiroğlu Topal, Elif, Yeni Toplumsal Hareketler: Bir Literatür Taraması, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, S. 133-144, 2014.

Derrida, Jacques, *Göstergebilim ve Gramatoloji*, Çeviren: Akşin, Tülin, Afa Yayıncılık, İstanbul, 1994.

Dinçkol, Bihterin, "Atina Demokrasisinden Roma Cumhuriyetine Demos'tan Populas Romanus'a", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 3, S. 751-765, 2017.

Dougall, David Mac, "Finlandiya'da Sağ Koalisyon Hükümetinde Yine Irkçı Söylem Tartışması", Euronews, https://tr.euronews.com/2023/07/29/finlandiyada-sag-koalisyon-hukumetinde-yine-irkci-soylem-tartismasi, (Erişim Tarihi: 10.08.2024) 29.07.2023.

Dumenil Gerard, Löwy Michael ve Emmanuel Renault, *Marksizmin 100 Kavramı*, Çeviren: Orhan, Gözde, 3. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

Duverger, Maurice, *Halksız Demokrasi*, Çeviren: Özüt, İsmail, Dördüncü Yayınevi, İstanbul, 1969.

Duverger, Maurice, *Siyasal Partiler*, Çeviren: Özbudun, Ergun, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.

Eagleton, Terry, *Marx Neden Haklıydı?*, Çeviren: Köymen, Oya, Yordam Kitap, İstanbul, 2011.

Egnazia, Borgo, "G7 Liderler Zirvesinde Meloni ile Macron Arasındaki "Kürtaj Anlaşmazlığı" Tansiyonu Arttırdı", Anadolu Ajansı, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/g7-liderler-zirvesinde-meloni-ile-macron-arasindaki-kurtaj-anlasmazligi-tansiyonu-arttirdi/3249911, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 14.06.2024.

Ekinci, Necdet, "Antik Yunan'dan Roma'ya Retorikten Propagandaya", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı: 62, S.34-56, 2017.

Eley, Geoff, *Demokrasiyi Kurmak Avrupa Solunun Tarihi 1850-2000*, Çeviren: Güney, Yiğit Ahmet, Doruk Yayınları, İstanbul, 2008.

Engels, Friedrich, *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Çeviren: Ünalan, Öner, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1974.

Engels, Friedrich, *Tarihte Zorun Rolü*, Çeviren: Erdoğdu, Seyhan, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1979a.

Engels, Friedrich, *Doğanın Diyalektiği*, Çeviren: Gelen Arif, 4. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1979b.

Engels, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çeviren: Somer, Kenan, 9. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1990.

Engels, Friedrich, *Almanya'da Devrim ve Karşı-Devrim*, Çeviren: Somer, Kenan, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1992.

Engels, Friedrich, *Anti-Dühring*, Çeviren: Somer, Kenan, 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1995.

Engels, Friedrich, *İngiltere'de Emekçi Sınıfların Durumu*, Çeviren: Emre, Oktay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2013a.

Engels, Friedrich, *Konut Sorunu*, Çeviren: Genç, Tekin, Alter Yayınları, Ankara, 2013b.

Engels Friedrich, "Giriş" *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*, Çeviren: Özalp Erkin, S. 11-43, Yordam Kitap, İstanbul, 2016a.

Engels Friedrich, "Giriş Fransa'da İç Savaş", *Fransız Üçlemesi*, Çeviren: Özalp Erkin, S. 255-286, Yordam Kitap, İstanbul, 2016b.

Engels, Friedrich, *Progress Of Social Reform On The Continent*, https://www.marxists.org/archive/marx/works/1843/10/23.htm, Erişim Tarihi: 20.06.2024, 2020.

Erdoğan, Barış ve Köten, Esra, "Yeni Toplumsal Hareketlerin Sınıf Dinamiği: Türkiye LGBT Hareketi", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, S. 93-113, 2014.

Ergun, Turgay, "Postmodernizm ve Kamu Yönetimi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 4, S. 3-16, 1997.

Eroğul, Cem, "Siyaset", *Siyaset Bilimi*, Hazırlayanlar: Atılgan, Gökhan ve Aytekin, Attila, 7. Baskı, S. 17-29, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

Erten, Bağış "Türkiye'de 68", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Sol*", Editörler: Bora, Tanıl ve Gültekingil, Murat 8. Cilt, S. 834-846, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Ertürk, Devrim, "Yeni Sosyal Hareketler İçinde Sınıfın Yeri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 4, S. 1493-1514, 2011.

Eser, Hamza Bahadır ve Taylan, Ömer, "Doğrudan ve Temsili Demokrasi Modelleri Üzerine Bir Eleştiri Denemesi", *Muhafazakâr Düşünce*, Sayı: 48, S.282-302, 2016.

Euronews, "Trump Ku Klux ve Antifa'nın 'Terör Örgütü' olarak Tanınmasını Öngören Planını Açıkladı", *Euronews,* https://tr.euronews.com/2020/09/26/trump-ku-

klux-ve-antifa-n-n-teror-orgutu-olarak-tan-nmas-n-ongoren-plan-n-ac-klad, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 26.09.2020.

Euronews, "Macaristan'a Altı Siyasi Partinin Ortak Adayı Peter Marki-Zay, Orban'a Nasıl Yenildi", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2023/03/20/macaristanda-alti-siyasi-partinin-ortak-adayi-peter-marki-zay-orbana-nasil-yenildi, Erişim Tarihi: 10.08.2024), 20.03.2023.

Euronews, "Orban, Avrupa Parlamentosundaki Yeni Aşırı Sağcı İttifakı Duyurdu", *Euronews*, https://tr.euronews.com/my-europe/2024/06/30/orban-avrupa-parlamentosundaki-yeni-asiri-sagci-ittifaki-duyurdu, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 30.06.2024.

Evre, Bülent, "Bir Düşünüş Biçimi Olarak Postmodernizm ve Temel Parametreleri", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 13, S.1-23, 2007.

Evre, Bülent, "Neo-liberalizmin Teorik Açmazları ve Pratik Sonuçları: Bir Paradigma Krizi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 48, Sayı: 4, S. 1-18, 2015.

Fanon, Frantz, *Yeryüzünün Lanetlileri*, Çeviren: Süer, Şen, 2. Baskı, Versus Kitap, İstanbul, 2007.

Faulkner, Neil, *Marksist Dünya Tarihi (Neandertallerden Neoliberallere)*, 1. Baskı, Çeviren: Öncel, Tuncel, Yordam Kitap, İstanbul, 2014.

Foster, John Bellamy, "Doğanın Diyalektiği ve Marksist Ekoloji" *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, Yayına Hazırlayanlar: Ollman Bertell ve Smith Tony, Çeviren: Alpagut, Şükrü, S. 79-121, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Friedman, Milton, *Kapitalizm ve Özgürlük*, Çevirenler: Erberk, Doğan ve Himmetoğlu, Nilgün, 4. Baskı, Eksi Kitaplar, Ankara, 2017.

Frolov, Ivan, *Felsefe Sözlüğü*, Çeviren: Çalışlar Aziz, Cem Yayınevi, İstanbul, 1991.

Fukuyama, Francis, "Tarihin Sonu Mu?", *Dünya Solu Dergisi*, Sayı: 6, S. 96-119, 1990.

Fukuyama, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Çeviren: Dicleli, Zülfü, 6. Baskı, Profil Kitap, İstanbul, 2017.

Gasset, José Ortega, *Kitlelerin Ayaklanması*, Çeviren: Işık, Gül Neyyire, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Gerger, Haluk, *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politiği Soğuk Savaştan Yeni Dünya Düzenine*, 2. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 1999.

Giddens, Anthony, *Üçüncü Yol Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*, Çeviren: Özay, Mehmet, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2000.

Gorz, Andre, *Elveda Proletarya*, Çeviren: Tufan, Hülya, Afa Yayınları, Ankara, 1986.

Göze, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 5. Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1989.

Gözlü, Ahmet, "Populus Roma Bağlamında Aristokratik Roma Cumhuriyeti", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 29, S. 309-323, 2022.

Gramsci, Antonio, *İtalya'da İşçi Konseyleri Deneyimi*, Çeviren: Alp, Yusuf, Belge Yayınları, İstanbul, 1989.

Groves, Reg, "Çartist Hareketin Liderliğinde Sınıfsal Mücadele", Çeviren: Adaşlık, Hilal, *Teori ve Eylem Dergisi*, Sayı: 25, 2018.

Güler, Birgül Ayman, "Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye", *Praksis*, Sayı: 9, S.93-117, 2003.

Güler, Ceyhun, *Dünden Bugüne Uluslararası Sendikal Hareket Yeni Arayışlar ve Sendikal Stratejiler,* Notabene Yayınları, Ankara, 2016.

Gümüş, Semih, *Modernizm ve Postmodernizm Edebiyatın Dünü ve Yarını,* 4. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2019.

Gündüz, Cüneyt, "İngiltere'de Çartist Hareketin Oluşumu ve Faaliyetleri (1832-1867)", *İnsan ve Toplum Bilimleri Akademileri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, S. 40-66, 2022.

Güzel, Mehmet Nuri, "Antik Demokrasi ve Modern Demokrasi Kavramlarının Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *DÜHFD*, Cilt: 23, Sayı: 38, S. 205-231, 2018.

Güzelsarı, Selime, "Küreselleşme", *Siyaset Bilimi*, Hazırlayanlar: Atılgan, Gökhan ve Aytekin, Attila, 7. Baskı, S. 267-284, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

Harman, Chris, *Halkların Dünya Tarihi (Taş Devrinden Yeni Binyıla)*, 5. Baskı, Çeviren: Kocabaşoğlu, Uygur, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.

Harvey, David, "Mekân-Zaman Diyalektiği", *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, Yayına Hazırlayanlar: Ollman Bertell ve Smith Tony, Çeviren: Alpagut, Şükrü, S. 140-167, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Hayek, Friedrich, *Hukuk, Yasama ve Özgürlük*, Çevirenler: Yayla, Atilla, Erdoğan, Mustafa ve Öz Mehmet, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2024a.

Hayek, Friedrich, *Kölelik Yolu*, Çeviren: Arslan, Yıldıray, 8. Baskı, Liberte Yayın Grubu, Ankara, 2024b.

Hazard, John, "Marksizm ve Hukuk Tarihsel Deney: Ekim Devrimi Sonrası Sovyet Hukuk Kuramının Oluşumu", *Praksis*, Sayı: 10, S.279-300, 2003.

Hegel, G. W. Friedrich, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, Çeviren: Karakaya, Cenap, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1991.

Herakleitos, *Testimonia (Tanıklar) Fragmenta (Fragmanlar) Imitationes (Taklitler)*, Çevirenler: Yıldız Erdal ve Şar Güvenç, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2016.

Heywood, Andrew, *Siyasi İdeolojiler Bir Giriş*, Çeviren: Bayram, Ahmet, Tüfekçi Özgür, İnanç, Hüsamettin, Akın Şeyma, Kalkan, Buğra, 5. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2013.

Heywood, Andrew, *Siyaset*, Çeviren: Özipek, Bekir Berat, Seçilmişoğlu Atilla, Başdemir Yücel, 17. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, 2016.

Hilav, Selahattin, *Diyalektik Düşüncenin Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Hira, İsmail, "Yeni Toplumsal Hareketler: Politik Öncelikten Kimlik Vurgusuna", *Bilgi Ekonomisi ve Yönetim Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 1, S. 143-157, 2016.

Hobbes, Thomas, *Leviathan*, Çeviren: Lim, Semih, 6. Baskı, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

Hobsbawm, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl (1914-1991) Aşırılıklar Çağı*, Çeviren: Alogan, Yavuz, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1996.

Hobsbawm, Eric, *Devrim Çağı Avrupa 1789-1848*, Çeviren: Şener Sina, 3. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2003a.

Hobsbawm, Eric, *Sermaye Çağı 1848-1875*, Çeviren: Şener Sina, 3. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2003b.

Hobsbawm, Eric, *Fransız Devrimine Bakış*, Çeviren: Akınhay, Osman, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2009.

Huberman, Leo, *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*, Çeviren: Murat Belge, 13. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

Huntington, Samuel, "Medeniyetler Çatışması Mı?", *Medeniyetler Çatışması*, Derleyen: Yılmaz, Murat, 3. Baskı, S. 22-49, Vadi Yayınları, Ankara, 2001.

Hürriyet, "AB Tarihinde Bir İlk… Hamlesi Orban'a Pahalıya Patladı… birlik Yönetiminden Macaristan'a Boykot Kararı", *Hürriyet*, https://www.hurriyet.com.tr/dunya/ab-tarihinde-bir-ilk-birlik-yonetiminden-macaristana-boykot-karari-42490555, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 16-07.2024.

INDEPENDENT Türkçe, "Ümit Özdağ'dan "Zafer Turizm" Paylaşımı: "Nasıl Yollayacaksınız?" Diye Soruyorlar", *Independent Türkçe,*

https://www.indyturk.com/node/499131/siyaset, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 18.04.2022.

Işık, Alper, "Sieyés Hala Yaşıyor Mu?", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1, S. 183-200, 2016.

İçli, Gönül, "Yeni Toplumsal Hareket Teorileri Üzerine Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, Cilt: 10, Sayı: 14, S. 415-432, 2015.

İnsel, Ahmet, "Faşizm, Popülizm ve Post-Faşizm", *Birikim*, Sayı: 382-383, S. 8-15, 2021.

Jameson, Fredric, "Diyalektiğin Direngenliği: Üç Yer", *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, Yayına Hazırlayanlar: Ollman Bertell ve Smith Tony, Çeviren: Alpagut, Şükrü, S. 167-185, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Kapani, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, 58. Baskı, Serbest Kitaplar, Ankara, 2019.

Karadut, İsmail Cem, "Demokrasi ve Popülizm Uyuşmazlığı Bakımından Militan Demokrasi Kavramı", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 2, S. 262-283, 2023.

Kıralp, Şevki, "Sokrates, Platon ve Aristoteles'in Atina Demokrasisine Eleştirileri", *Mevzu: Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 9, S. 383-389, 2023.

Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyasal Sistemler Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Kırmızı Kedi Yayınevi, İstanbul, 2018.

Kışlalı, Ahmet Taner, *Siyaset Bilimi*, Ankara Üniversitesi Basım-Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara, 1987.

Koca, Bayram ve Saç, Selman, "Korkuyu Politikleştirmek Öfkeyi Örgütlemek: Fransa'da (Reconquete) ve Türkiye'de (Zafer Partisi) Aşırı Sağ", *Ankara SBF Dergisi*, Cilt: 79, Sayı: 2, S. 325-350, 2024.

Koç, Yıldırım, *Sosyal Demokrasinin Öyküsü*, 2. Baskı, Öztepe Matbaacılık, Ankara, 2017.

Kolektif, *Marksizm Leninizmin İlkeleri*, Çeviren: Çobanoğlu, Nadiye, 9. Baskı, Yar Yayınları, İstanbul, 2003.

Kolektif, *Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Tarihi*, Çeviren: Alpagut, Şükrü, 2. Cilt, Yayına Hazırlayan: SSCB Bilimler Akademisi Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Enstitüsü, Yordam Kitap, İstanbul, 2021a.

Kolektif, *Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Tarihi*, Çeviren: Alpagut, Şükrü, 3. Cilt, Yayına Hazırlayan: SSCB Bilimler Akademisi Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Enstitüsü, Yordam Kitap, İstanbul, 2021b.

Kovel, Joel, "Praksis Olarak Diyalektik", *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, Yayına Hazırlayanlar: Ollman Bertell ve Smith Tony, Çeviren: Alpagut, Şükrü, S. 317-328, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Kozak, İbrahim, Erol, "İşçi Sendikalarının Tarihi Gelişimi, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı 37-38, S. 63-81, 1992.

Köker, Levent, "Liberal Demokrasi ve Eleştirileri", *11. Tez Kitap Serisi: Demokrasi, Devlet ve Sınıflar*, S. 67-88, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1987.

Kurun, İsmail, "Yeni Sağ ve Demokratikleşme Arasındaki İlişki: Turgut Özal Dönemi Türkiye'si Örneği", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 22, S. 358-374, 2017.

Küçük, Bahtiyar, "Arjantin'in 'Aslan' Devlet Başkanı Javier Milei Kim ve Neyi Savunuyor?", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2023/11/20/arjantinin-aslan-devlet-baskani-javier-milei-kim-ve-neyi-savunuyor, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 20.11.2023.

Küçük, Eşref, "Roma Halkının İki Özgürlük Kalesi: "Provocatio Ad Populum" ve "Tribunus Plebis"", *Hacettepe HDF*, Cilt: 5, Sayı: 1, S. 127-144, 2015.

Küçük, Eşref, "Eski Roma'da Cumhuriyet Dönemi Halk Meclisleri ve Yasa Yapım Süreçleri", *Hacettepe HDF*, Cilt: 7, Sayı: 1, S. 199-214, 2017.

Küçük, Yalçın, *Türkiye Üzerine Tezler (1908-1998),* 3. Cilt, Tekin Yayınevi, Ankara, 1986.

Küçük, Yalçın, *Aydın Üzerine Tezler (1830-1980)*, 5. Cilt, Tekin Yayınevi, Ankara, 1988.

Laclau, Ernesto ve Mouffe, Chantal, *Hegemonya ve Sosyalist Strateji Sorunu Radikal Bir Demokratik Politikaya Doğru*, Çeviren: Kardam, Ahmet, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Le Bon, Gustave, *Kitleler Psikolojisi*, Hayat Yayınları, İstanbul, 1997.

Lefebvre, Henri, *Diyalektik Materyalizm*, Çeviren: Yıldırım, Barış, Kanat Yayınları, İstanbul, 2006.

Lenin, Vladimir, *"Sol Komünizm: Bir Çocukluk Hastalığı"*, Çeviren: Kabagil, Muzaffer, Sol Yayınları, Ankara, 1977a.

Lenin, Vladimir, "İktidar İkiliği Üzerine", *Paris Komünü Üzerine*, Çeviren: Somer, Kenan, S. 419-421, Sol Yayınları, Ankara, 1977b.

Lenin, Vladimir, *Demokratik Devrimde Sosyal-Demokrasinin İki Taktiği,* Çeviren: Ardos, Muzaffer, 5. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1978.

Lenin, Vladimir, *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, Çeviren: Ardos, Muzaffer, 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1979.

Lenin, Vladimir, *Ne Yapmalı? Hareketimizin Canalıcı Sorunları*, Çeviren: Ardos, Muzaffer, 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1990.

Lenin, Vladimir, *Halkın Devlet Yönetimine Katılımı Üzerine*, Çeviren: Çulhaoğlu, Metin, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Lenin, Vladimir, *Emperyalizm, Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, Çeviren: Süreya, Cemal, 12. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2009.

Lenin, Vladimir, *Burjuva Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü*, Çeviren: Erdost, Muzaffer, 4. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2012.

Lenin, Vladimir, *Devlet ve Devrim*, Çevirenler: Spatar Halim ve Üster Celal, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.

Lichtman, Richard, *Liberal İdeolojinin Marksist Eleştirisi*, Çeviren: Alpagut, Şükrü, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Levins, Richard, "Diyalektik ve Sistem Kuramı", *Yeni Yüzyılda Diyalektik,* Yayına Hazırlayanlar: Ollman Bertell ve Smith Tony, Çeviren: Alpagut, Şükrü, S. 47-79, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Livant, Bill, "İki Ayak Üstünde Yürümenin Diyalektiği", *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, Yayına Hazırlayanlar: Ollman Bertell ve Smith Tony, Çeviren: Alpagut, Şükrü, S. 185-188, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Locke, John, *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme Sivil Yönetimin Gerçek Kökeni Boyutu ve Amacı Üzerine Bir Deneme*, Çeviren: Bakırcı, Fahri, 2. Baskı, Ebabil Yayınları, Ankara, 2012.

Lowen, Mark, "İtalya'da Faşizm, Başbakan Meloni'nin Dediği Gibi Tarihe mi Gömüldü", *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/articles/cv227g2pkdzo, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 31.05.2024.

Luxemburg, Rosa, *Sosyal Reform Ya Da Devrim*, Çeviren: Selman, H, Ma-Ya Yayınları, İstanbul, 1975.

Luxemburg Rosa, *Siyasal Yazılar*, Çeviren: Üskül, Zafer, Verso Yayınları, Ankara, 1989.

Lyotard, Jean, *Postmodern Durum bilgi Üzerine Bir Durum*, Çeviren: Çiğdem, Ahmet, 2. Baskı, Vadi Yayınları, Ankara, 1997.

Marcuse, Herbert, *Eros ve Uygarlık Freud Üzerine Felsefi Bir İnceleme*, Çeviren: Yardımlı, Aziz, 3. Baskı, İdea Yayınevi, 1998.

Marx, Karl, *Felsefenin Sefaleti*, Çeviren: Başar, Erdoğan, Sol Yayınları, Ankara, 1966.

Marx, Karl, *Ücret, Fiyat ve Kar*, Çeviren: Belli, Sevim, Sol Yayınları, Ankara, 1975.

Marx, Karl, "Fransa'da İç Savaş", *Paris Komünü Üzerine*, Çeviren: Somer, Kenan, S. 35-289, Sol Yayınları, Ankara, 1977.

Marx, Karl, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Çeviren: Bilgi, Alaattin, 1. Cilt, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1978.

Marx, Karl, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Çeviren: Bilgi, Alaattin, 2. Cilt, 2. Baskı, Sol Yayınları, 1979a.

Marx, Karl, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, Çeviren: Bilgi, Alaattin, 4. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1979b.

Marx, Karl, *Kapital, Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili*, Çeviren: Bilgi, Alaattin, 3. Cilt, 2. Baskı, Sol Yayınları, 1990.

Marx, Karl, *Lois Bonaparte'nin 18 Brumaire'i*, Çeviren: Acar, Ahmet, 2. Baskı, Yorum Yayınları, İstanbul, 1993.

Marx, Karl, *Yahudi Sorunu*, Çeviren: Kolektif, Sol Yayınları, Ankara, 1997.

Marx, Karl, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*, Çeviren: Somer, Kenan, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2009.

Marx, Karl, *1844 El Yazmaları*, Çeviren: Belge, Murat, 8. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2013a.

Marx, Karl, *Grundrisse*, Çeviren: Gelen, Arif, 1. Cilt, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2013b.

Marx Karl, *Grundrisse*, Çeviren: Gelen Arif, 2. Cilt, 2. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 2013c.

Marx, Karl, *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*, Çeviren: Özalp Erkin, Yordam Kitap, İstanbul, 2016a.

Marx, Karl, "Fransa'da İç Savaş", *Fransız Üçlemesi*, Çeviren: Özalp Erkin, S. 287-342, Yordam Kitap, İstanbul, 2016b.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Kutsal Aile Ya Da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*, Çeviren: Somer, Kenan, Sol Yayınları, Ankara, 1976.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Gotha ve Erfurt Programlarının Eleştirisi,* Çeviren: Kabagil, Muzaffer, 3. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1989.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Doğu Sorunu (Türkiye)*, Çeviren: Somer, Kenan, 2. Baskı, Ankara, 2008.

Marx, Karl ve Engels, Friedrich, *Alman İdeolojisi*, Çevirenler: Ok Tonguç ve Geridönmez Olcay, 2. Baskı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013a.

Marx Karl ve Engels, Friedrich, *Devlet ve Hukuk Üzerine*, Çeviren: Serozan, Rona, Çağdaş Hukukçular Derneği Yayınları, İstanbul, 2013b.

Marx, Karl ve Engels Friedrich, *Komünist Manifesto*, Çeviren: Satlıgan, Nail, 3. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Melucci, Alberto, "Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması", *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*, Yayına Hazırlayan: Çayır, Kenan, S. 81-108, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

Mısır, Mustafa Bayram, "Gerçek Demokrasi Olanağı: Paris Komünü", *Praksis*, Sayı: 10, S. 105-122, 2003.

Michael-Matsas, Savas, "Diyalektik ve Devrim, Şimdi", *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, Yayına Hazırlayanlar: Ollman Bertell ve Smith Tony, Çeviren: Alpagut, Şükrü, S. 233-244, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Michels, Robert, *Siyasi Partiler Modern Demokrasideki Oligarşik Eğilimlerin Sosyolojik İncelenmesi*, Çeviren: Sipahi, İmre, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2021.

Mills, John Stuart, *Demokratik Yönetim Üzerine Düşünceler*, Çeviren: Orhan Özgüç, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2013.

Mills, John Stuart, *Hürriyet Üstüne*, 2. Baskı, Çeviren: Dostel, Osman, Liberte Yayınları, Ankara, 2009.

Mirgani, Osman, "Demokrasilerin Sıkıntıları ve Faşizm Korkuları", *Independent Türkçe*, https://www.indyturk.com/node/598581/d%C3%BCnyadan-sesler/demokrasilerin-s%C4%B1k%C4%B1nt%C4%B1lar%C4%B1-ve-fa%C5%9Fizm-korkular%C4%B1, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 13.01.2023.

Mosca, Gaetano, *The Ruling Class*, Çeviren: Kahn, Hannah, McGraw-Hill Book Company, New York, 1939.

Mouffe, Chantal, *Dünyayı Politik Düşünmek*, Çeviren: Bozluolcay Murat, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Mounk, Yascha, "*Demokrasinin Halkla İmtihanı*", Çeviren: Özekmekçi, İnanç, H2O Kitap, İstanbul, 2021.

Möngü, Bahtinur, "Postmodernizm ve Postmodern Kimlik Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 2, S. 27-36, 2013.

Nietzsche, Friedrich, *Güç İstenci*, Çeviren: Epçeli, Nilüfer, Say Yayınları, İstanbul, 2010.

Nimtz, August, *Demokrasi Savaşçıları Olarak Marx ve Engels*, Çeviren: Saday, Can, Yordam Kitap, İstanbul 2012.

Odatv, "Zafer Partisi'nden Yas Tepkisi: Bayrağı Göndere Çektiler", *Odatv*, https://www.odatv.com/guncel/zafer-partisinden-yas-tepkisi-bayragi-gondere-cektiler-120056569, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 02.08.2024.

Oflas, Çağla, "Trump, Bolsonaro, Orban: Otoriter Devlet", *Enternasyonal Sosyalizm*, Sayı: 6, S. 82-90, 2020.

Oğuz, Şebnem, "AKP'li Yıllarda Siyasal Rejimin Dönüşümü: Çelişkili Bir Süreç Olarak Yeni Faşizm", *Toplum ve Hekim*, Cilt: 38, Sayı: 2, S. 106-126, 2023.

Okyavuz, Mehmet, "Faşizm", *Siyaset Bilimi*, Hazırlayanlar: Atılgan, Gökhan ve Aytekin, Attila, 7. Baskı, S. 409-422, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

Ollman, Bertell ve Smith Tony, "Giriş", *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, Yayına Hazırlayanlar: Ollman Bertell ve Smith Tony, Çeviren: Alpagut, Şükrü, S. 11-21, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Ollman, Bertell, "Niçin Diyalektik? Niçin Şimdi?", *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, Yayına Hazırlayanlar: Ollman Bertell ve Smith Tony, Çeviren: Alpagut, Şükrü, S. 21-47, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Ollman, Bertell, *Diyalektiğin Dansı Marx'ın Yönteminde Adımlar*, 4. Baskı, Çeviren: Saraçoğlu, Cenk, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Ollman, Bertell, *Diyalektik Soruşturmalar*, 2. Baskı, Çeviren: Saraçoğlu, Cenk, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

Orlandi, Giorgia, "İtalya'da Ana Muhalefet Başbakan Meloni'nin Anayasa Reformuna Karşı Birleşiyor", *Euronews*, https://tr.euronews.com/2024/06/20/ italyada- muhalefet-basbakan-melonininanayasa-reformlarina-karsi-birlesti, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 20.06.2024.

Orhan, Salim, "Popülizm, Liberal Demokrasi ve Faşizm Denklemi", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 68, Sayı: 4, S. 795-840, 2019.

Orhan, Serdar ve Savuk, Fatih, "Emek-Teknoloji-İşsizlik İlişkisi", *Çalışma Dünyası Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, S. 9-24, 2014.

Özalp, Ahmet, "Diyalektik Düzlemde Refah Devleti ile Yeni Sağ İlişkisi", Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 23, S. 106-119, 2008.

Özdağ, Ümit, *Stratejik Göç Mühendisliği*, 2. Baskı, Kripto Basın Yayın, Ankara, 2020.

Özgün, Yasemin, "Feminizm", *Siyaset Bilimi*, Hazırlayanlar: Atılgan, Gökhan ve Aytekin, Attila, 7. Baskı, S. 379-394, Yordam Kitap, İstanbul, 2018

Özkan, Metin, "Siyasal Temsil: Bir Kavramın Dönüşümü", *Felsefe Dünyası Dergisi*, Sayı: 71, S. 232-263, 2020.

Özsever, Atilla, "Günümüzdeki Yeni Faşizm", *Birgün*, https://www.birgun .net/haber/gunumuzdeki-yeni-fasizm-345898, Erişim Tarihi: (10.08.2024), 25.05.2021.

Öztürk, Büşra, "Refah Devletinde Gençliğin Değer Dönüşümü: Inglehart Söylemi", *International Journal Of Academic Value Studies*, Cilt: 3, Sayı: 12, S. 158-171, 2017.

Öztürk, Büşra, "Inglehart'ın Değer Dönüşüm Teorisi: Akademisyenler Üzerine Bir İnceleme", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, Sayı: 78, S. 391-428, 2020.

Pareto, Vilfredo, *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, Çeviren: Doğan, Merve, 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.

Pareto, Vilfredo, *Demokrasinin Dönüşümü*, Çeviren: Tezer, Kadir Zeki, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2016.

Paternoster, Tamsin, "ABD'de Trump'ın Kısmi Dokunulmazlığına Hükmedildi, Dava Ertelendi", *Euro News*, https://tr.euronews.com/2024/07/01/abdde-trumpin-kismi-dokunulmazligina-hukmedildi-dava-ertelendi, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 01.07.2024.

Pınar, Övgü, "İtalya'da Seçimi Aşırı Sağ Kazandı, Giorgia Meloni 'Herkes İçin Yöneteceğiz' Dedi", *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/ articles/clwj8j2nydvo, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 25.09.2022.

Pınar, Övgü, “Meloni, Erdoğan’la Göçün Durdurulmasını Görüştü: ‘İtalya Avrupa’nın Mülteci kampına Dönüşmeyecek’”, *BBC News Türkçe*, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 20.09.2023

Pınar, Övgü, “Fransa’da Genel Seçimde Sürpriz: Sol İttifak Yeni Halk Cephesi Birinci Oldu, Hiçbir İttifak Mecliste Çoğunluğu Sağlayamadı”, *BBC News Türkçe*, https://www.bbc.com/turkce/articles/cd1xgkyzw4xo, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 07.07.2024.

Pioro, Gabriel, “Paris Komünü (1871)”, *Paris Komünü Üzerine*, Çeviren: Somer, Kenan, Sol Yayınları, Ankara, 1977.

Platon, *Devlet*, 2. Baskı, Çeviren: Akderin, Furkan, Say Yayınları, Ankara, 2016.

Polat, Yusuf Kenan, “Popülizmin İzlekleri: Brezilya ve Jair Bolsonaro Örneği”, *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, S. 65-88, 2022.

Politzer, Georges, *Felsefenin Temel İlkeleri*, Çeviren: Erdost, Muzaffer, 12. Baskı, Sol Yayınları, Ankara, 1996.

Poulantzas, Nicos, *Faşizm ve Diktatörlük*, Çeviren: İnsel, Ahmet, Birikim Yayınları, Ankara, 1980.

Reznikov, A, B, “Bağımsız Siyasal İşçi Hareketlerinin Ortaya Çıkışı”, *Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Tarihi*, Çeviren: Alpagut, Şükrü, Yayına Hazırlayan: SSCB Bilimler Akademisi Uluslararası İşçi Sınıfı Hareketi Enstitüsü, 1. Cilt, S. 263-328, Yordam Kitap, İstanbul, 2021.

Robespierre, Maximilien, *Ayaklar Baş Olunca Jakoben Söylevler*, Çeviren: Erman, İlhan, 2. Baskı, İlk Eriş Yayınları, Ankara, 2016.

Robinson, William, “Küresel kapitalist Kriz ve 21. Yüzyıl Faşizmi: Trump’ın Ötesinde”, Çeviren: Demir, Gökhan, *Praksis*, Sayı: 50, S. 13-36, 2019.

Rousseau, Jean Jacques, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kökeni*, Çeviren: Ergün, Ertuğ, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2003.

Rousseau, Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, Çeviren: Günyol, Vedat, 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2013.

Roux, Jacques, *Manifesto Of The Engares*, https://www.marxists.org/history/france/revolution/roux/1793/enrages01.htm, (Erişim Tarihi: 18.12.2023), 2004.

Russ, Jacqueline, *Avrupa Düşüncesinin Serüveni Antik Çağlardan Günümüze Batı Düşüncesi*, Çeviren: Doğan Özcan, Doğubatı Yayınları, Ankara, 2011.

Russel, Bertrand, *Batı Felsefesi Tarihi İlk Çağ*, Çeviren: Sencer Muammer, 1. Cilt, Say Yayınları, İstanbul, 1997.

Sarıca, Murat, *100 Soruda Siyasal Düşünceler Tarihi*, 4. Baskı, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1983.

Sartori, Giovanni, *Demokrasi Kuramı*, Çeviren: Baykal, Deniz, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1977.

Savran, Gülnur, "Marx'ın Düşüncesinde Demokrasi: Siyasetin Eleştirisi", *11. Tez Kitap Serisi: Demokrasi, Devlet ve Sınıflar*, S. 52-67, Uluslararası Yayıncılık, İstanbul, 1987.

Savran, Sungur, Tanyılmaz Kurtar ve Tonak, Ahmet, *Marksizm ve Sınıflar Dünyada ve Türkiye'de Sınıflar ve Mücadeleleri*, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Savran, Sungur, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri 1908-1980*, 1. Cilt, 4. Baskı Yordam Kitap, İstanbul, 2016.

Schmitt, Carl, *Parlamenter Demokrasinin Krizi*, Çeviren: Zeybekoğlu, Emre, 3. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2014.

Schumpeter, Joseph, *Kapitalizm Sosyalizm ve Demokrasi*, Çeviren: Tınaz, Rasim, 2. Cilt, 2. Baskı, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1971.

Seçkin, Barış, "İtalya Başbakanı Meloni: Avrupa Sınırları Benzeri Görülmemiş Bir Göç Baskınına Maruz Kaldı", *Anadolu Ajansı*,

https://www.aa.com.tr/tr/dunya/italya-basbakani-meloni-avrupa-sinirlari-benzeri-gorulmemis-bir-goc-baskisina-maruz-kaldi/3032386, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 25.10.2023.

Seçkin, Barış, "İtalya'da AP Seçimlerinden İktidardaki Meloni'nin Partisi Güçlenerek Çıktı", *Anadolu Ajansı*, https://www.aa.com.tr/tr/dunya/italyada-ap-secimlerinden-iktidardaki-meloninin-partisi-guclenerek-cikti/3245642, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 10.06.2024.

Sepli, Ayçe, "Avrupa Birliği Ülkelerinde Yükselen Popülist Radikal Sağ: Meloni'nin Zaferi", *Euro Politika*, Sayı: 16-17, S. 17-26, 2022.

Serdaroğlu, Selcan, "Küreselleşmenin Düzenlenmesi Bir Yanılsama Mıdır? Olası Çerçeveler ve Sınırları", *Küreselleşme ve Demokrasi Küreselleşmenin Farklı Yüzleri*, Derleyenler: Adadağ Özgür ve Yıldızcan, Cemil, S. 211-254, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.

Serfati, Claude, "Kapitalist Sınıfın Yeni Yapılanması", *Socialist Register 2014, 21. Yüzyılda Sınıflar ve Sınıf Mücadelesi*, Çeviren: Öncel, Tuncel, Yayına Hazırlayanlar: Panicth Leo, Albo Greg, Chibber Vivek, S. 147-168, Yordam Kitap, İstanbul, 2015.

Seve, Lucien, "Belirmenin Diyalektiği", *Yeni Yüzyılda Diyalektik*, Yayına Hazırlayanlar: Ollman Bertell ve Smith Tony, Çeviren: Alpagut, Şükrü, S. 123-140, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Sevinç, Hüseyin, "Helen ve Roma Dönemi Siyasal Düşünüşü", *Akademik İzdüşüm Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, S. 27-47, 2023.

Sezen, Saim, *Seçim ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 2000.

Silier, Yıldız, *Özgürlük Yanılsaması Marx ve Rousseau*, 6. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2021.

Siriani, Carmen, *İşçi Denetimi ve Sosyalist Demokrasi Sovyet Denetimi*, Çeviren: Başoğlu, Kumru, Belge Yayınları, İstanbul, 1990.

Smith, Adam, *Milletlerin Zenginliği*, Çeviren: Derin, Haldun, 12. Baskı, Türkiye İş Bankası kültür Yayınları, Ankara, 2017.

Soyer, Can, *Marksizm ve Siyaset Yöntem, Kuram, Eylem*, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2022.

Spinoza, Benedictus, *Teolojik ve Politik İnceleme*, Çeviren: Akal, Cemal Bali ve Ergün, Reyda, 4. Baskı, Dost Kitabevi, Ankara, 2016.

Şahin, Hande, "İşçi Hareketlerine Tarihsel Bir Bakış: Dünden Bugüne Yaşanan Dönüşümlerin Yapısal Bir Analizi", *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Cilt: 17, Sayı: 1, S. 161-184, 2015.

Şakacı, Kağan, Bilge, "Unutulan Bir Sosyalist Deneyim: Paris Komünü", *Toplum ve Hekim Dergisi*, Cilt: 24, Sayı: 4-5, S. 245-250, 2009.

Şenel, Alâaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi,* 4. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1995.

Şener, Hasan Engin, "Kamu Yönetiminde Postmodernizm", Kamu Yönetimi: Yöntem ve Sorunlar, Derleyenler: Üstüner, Yılmaz ve Aksoy, Sinasi, S. 31-47, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2007.

Şener, Mustafa, "Burjuva Uygarlığının Peşinde", *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat*, Yayına Hazırlayanlar: Atılgan Gökhan, Saraçoğlu Cenk ve Uslu Ateş, 3. Baskı, S. 201-346, Yordam Kitap, İstanbul, 2019

Şeptulin, Aleksandr, *Diyalektiğin Kategorileri ve Yasaları*, Çeviren: Şahan, Yakup, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Şeylan, Gencay, *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1981.

Tarhan, Ahmet Bora, "Türkiye'de Postmodernizm ve Siyasal Değişim", *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, Cilt: 4, Sayı, 2, S. 11-21, 2012.

Tarhan, Gülce, "Rousseau ve Sieyés'de Egemenlik Kuramı", *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, Cilt: 2, Sayı: 4, S. 1-24, 2009.

Tekeli, İlhan, "Tek ve Çok Kademeli Demokrasi Kuramlarının Ontolojik Kabulleri Üzerine", *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Sayı: 28, S. 193-211, 2004.

Tekeli İlhan, "Postmodernizm Tartışmaları Üzerine Düşünceler", *Düşünme Dergisi*, Sayı: 10, S. 8-20, 2017.

Tekin, Oğuz, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.

Thalheimer, August, *Diyalektik Materyalizme Giriş*, 4. Baskı, Çeviren: Altınçekiç, Sevinç, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

Therborn, Göran, "Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu", *Birikim Dergisi*, Sayı: 50-51, S. 33-43, 1979.

Tilly, Charles, *Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu*, Çeviren: Emiroğlu, Kudret, İmge Kitabevi, İstanbul, 2001.

Timur, Kemal, "Kural Tanımayan Bir İdeoloji: Postmodernizm", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, Cilt: 3, Özel Sayı, S. 1-9, 2017.

Tocqueville, Alexis De, *Amerikan Demokrasisi*, Çeviren: Timur, Taner, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, İstanbul, 1962.

Topal, Aylin, "Küreselleşme Sürecinde Türkiye'yi Anlamaya Yarayan Bir Anahtar: Yeni Sağ", *Praksis*, Sayı: 7, S. 63-84, 2002.

Topal, Aylin, "Yeni Sağ", *Siyaset Bilimi*, Hazırlayanlar: Atılgan, Gökhan ve Aytekin, Attila, 7. Baskı, S. 423-435, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

Touraine, Alain, *Eşitliklerimiz ve Farklılıklarımızla Birlikte Yaşayabilecek miyiz?*, Çeviren: Kunal, Olcay, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011.

Trotskiy, Lev, *İhanete Uğrayan Devrim SSCB Nedir Nereye Gidiyor?*, Çeviren: Kolektif, Alef Yayınları, İstanbul, 2006.

TRT Haber, “Finlandiya’da 4 Siyasi Parti Koalisyon Görüşmeleri İçin Bir Araya Gelecek”, *TRT Haber*, https://www.trthaber.com/haber/dunya/finlandiyada-4-siyasi-parti-koalisyon-gorusmeleri-icin-bir-araya-gelecek-763268.html, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 27.04.2023.

Tunçay, Mete, *Türkiye’de Sol Hareketler (1908-1925)*, 3. Baskı, 1. Cilt, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1978.

Uca, Sinem, “Avrupa’da Radikal Sağın Yükselişi ve Finlandiya Örneği”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 1, S. 291-317, 2017.

Uslu, Ateş, “Gölgelenmiş Özgürlük: On Dokuzuncu Yüzyıl Liberalizmlerine Bir Bakış”, *Praksis*, Sayı: 23, S. 9-37, 2010.

Uslu, Ateş, “Avrupa’da Erken Dönem Sosyalist Teori ve İşçi Hareketleri (1830-1840)”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 1, 2014.

Uslu, Ateş, “Sosyalist Düşüncenin Kaynakları: Büyük Britanya ve Fransa’da İşçi Hareketlerinin Başlangıcı ve Ütopya Düşüncesi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 70, Sayı: 1, S. 35-63, 2015.

Uslu, Ateş, “Demokrasi”, *Siyaset Bilimi*, Hazırlayanlar: Atılgan, Gökhan ve Aytekin, Attila, 7. Baskı, S. 137-153, Yordam Kitap, İstanbul, 2018.

Uslu, Ateş ve Aytekin Attila, “Burjuva Devriminin ve Savaşın Belirsiz Sınırlarında”, *Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat*, Yayına Hazırlayanlar: Atılgan Gökhan, Saraçoğlu Cenk ve Uslu Ateş, 3. Baskı, S. 95-200, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

Uslu, Ateş, *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi (İktidarı Tanrılaştırmak Eskiçağdan Feodalizmin Krizine)*, 2. Baskı, 1. Cilt, Yordam Kitap, İstanbul, 2022a.

Uslu, Ateş, *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi (Özgürlük Güvenlik ve Birey),* 2. Baskı, 2. Cilt, Yordam Kitap, İstanbul, 2022b.

Uslu, Ateş, *Siyasal Düşüncelerin Toplumsal Tarihi (Soyut Evrenselciliğe Karşı Eşitlik Talepleri)*, 2. Baskı, 3. Cilt, Yordam Kitap, İstanbul, 2022c.

Uysal-Sezer, Birkan, "Postmodernizm ve İkinci Cumhuriyet", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, S.27-43, 1993.

Uztopal, Deniz, "Paris İşçi Sınıfı ve Komün", *SAV Katkı Dergisi*, Sayı: Mayıs (Özel), S. 19-33, 2021.

Üste, Ahmet Nazmi ve Mantoğlu Ayşem Selen, "Ukrayna-Rusya Savaşı Bağlamında Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi: 2022 Fransa Seçimleri ve Marine Le Pen Örneği", *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 23, Sayı: 1, S. 25-38, 2023.

Watson, Peter, *Fikirler Tarihi – Ateşten Freud'a*, Çevirenler: Atakay Kemal, Elhüseyni Nurettin, Genç Kaya, Pala Barış, Tırnakcı Bahar, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.

Wolff, Richard, "Marksizm ve Demokrasi", *Praksis*, Sayı: 10, S. 123-134, 2003.

Wood, Ellen Meiksins, "Sermaye İmparatorluğu", Çeviren: Balta, Ecehan, *Praksis*, Sayı: 10, S. 239-254, 2003a.

Wood, Ellen, Meiksins, Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması, Çeviren: Artan, Şahin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003b.

Yaraşır, Volkan, Geçmişteki Gelecek: 1871 Paris Komünü, *SAV Katkı Dergisi*, Sayı: Mayıs (Özel), S. 35-45, 2021.

Yaşlı, Fatih, *Antikomünizm Ülkücü Hareket Türkeş Türkiye ve Soğuk Savaş*, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

Yıldırım, Yavuz, "Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa'da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı Sağ", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 50, Sayı: 2, S.51-72, 2017.

Yıldız, Hasan, "Postmodernizm Nedir?", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 13, 2015.

Yıldızcan, Cemil ve Adadağ, Özgür, "Küreselleşmenin Yüzleri", *Küreselleşme ve Demokrasi Küreselleşmenin Farklı Yüzleri*, Derleyenler: Adadağ Özgür ve Yıldızcan, Cemil, S. 5-38, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.

Yıldızcan, Cemil, "Küreselleşme Çağında Demokrasi Talebi: İyi yönetişimin Kötü Çocukları", *Küreselleşme ve Demokrasi Küreselleşmenin Farklı Yüzleri*, Derleyenler: Adadağ Özgür ve Yıldızcan, Cemil, S. 289-338, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011.

Yıldızoğlu, Ergin, *Yeni Faşizm*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2020.

Yılmaz, Özgür, "Sağ Popülizm ve Faşizm: Bir karşılaştırma Denemesi", *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 2, S. 51-69, 2021.

Yılmaz, Zafer, "Popülizm, Halk ve Demokrasi: Temsili Demokrasinin Açmazları ve Radikal Demokratik Bir Popülizmin İmkanları", *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 41, Sayı: 1, S. 33-65, 2017.

Yurtsever, Haluk, *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet*, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2013.

Yurtsever, Haluk, *Yükseliş ve Düşüş Türkiye Solu 1960-1980*, 2. Baskı, Yordam Kitap, İstanbul, 2016.

Zabcı, Filiz, "Antik Cumhuriyet Düşüncesinde Siyasal Yozlaşma ve Karma Yönetim: Aristoteles ve Polybios Üzerinden Bir Tartışma", *Felesefelogos*, Sayı: 62, S. 7-20, 2018.

Zafer Partisi, Zafer Partisi Kuruluş Manifestosu, *Zafer Partisi* https://zaferpartisi.org.tr/kurulus-manifestosu/, (Erişim Tarihi: 10.08.2024), 2021.

Zakaria, Freed, *Özgürlüğün Geleceği*, Çeviren: Öztoprak Sağır, Meral ve Akıllı Serkan, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007.

Zetterberg, Hans, "Ön Söz" *Seçkinlerin Yükselişi ve Düşüşü*, Çeviren: Doğan, Merve, 3. Baskı, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2013.

Zeyrekli Yaş, Sedef, *Siyasete Katılma Biçimi Olarak Toplumsal Hareketler*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Edirne, 2017.